

Benedek Elek

Toldi Miklós

Arany János műve nyomán

TARTALOM

Emlékezzünk az elmúlt időkről...

Első könyv

Melyik út megyen Budára?
Miklós elbujdosik
A pesti temetőkertben
Miklós megöli a cseh óriást

Második könyv

Rozgonyi Piroska
Hadijáték Kesziben
Mit üzent a cseh király?
A prágai kaland
Kelepcébe kerül vitéz Toldi Miklós
Férjhez megy Piroska
A szalontai várban
Bajvívás a Duna szigetjén
A sírboltban

Harmadik könyv

Az anyai szív
Fráter Mikola
Anikó és Bence
A kobzos ifjú
Találkozás a cseh királlyal
A rőt barát
Kalandra kaland
Piroska levele

Negyedik könyv

Az ország címere
Toldi halála

Emlékezzünk az elmúlt időkről...

Száll a lelkem rég letűnt időkbe, szálljon az én lelkemmel a tietek is, magyar fiúk, magyar leányok! Száll a lelkem daliás időkbe, amikor nagy volt híre, neve a magyarnak, királyának is *nagy* volt a neve. Amikor három tenger mosta a magyar birodalom határát. Tudjátok-e már, hová vezetlek? Nagy Lajos király idejébe. Ez volt ám a király! Nagy a szíve, nagy a lelke, nagy az esze, nagy a vitézsége. Nem tűrt foltot maga s népe becsületén. S ha hadba kellett szállani - haj, de sokszor kellett! -, nem küldötte, de vezette a népét. - Előre, magyarok! - csendült hatalmas hangja. - Utánam, vitézek! - s rohantak a magyarok utána, tűzbe, vízbe, halálba.

Hős királynak minden vitéze hős. Lovagi játékban, véres csatában nemesen vetélkedő mind. Boldog, ha életet áldozhat hazáért, királyért, a magyar név becsületéért. Mint a fűszál úgy teremnek a nagy király körül a világhíres hősök, kiknek hallván csuda vitéz tetteiket, nem tudod hirtelen: melyik nagyobb, melyik dicsőbb közülök. De ím, amint elvonulnak lelki szemem előtt a nagyok, a nagyobbak, megtapad tekintetem egynek az alakján, valamennyi közt a legnagyobbén. Mint óriás cser az erdő rengetegéből, kiválik egy a hősök seregéből. Ihol jön, ihol jön *Toldi Miklós*, a nagy erejű, a nagyszívű dalia. Lépte alatt messze reng a föld, s mázsás buzogányát amint meglendíti, zúgó szél támad a nyomán.

Vitézek vitéze, hősök hőse, terólad leszen emlékezés e könyvben. Teéretted száll vissza lelkem rég letűnt időkbe. Szálljon az én lelkemmel a tietek is, magyar fiúk, magyar leányok!

Első könyv

Melyik út megyen Budára?

A vén udvarház tornácán egyedül üldögélt a nagyasszony. Valami írást betűzgetett. Megtelt a szeme könnyel: örömmek, fájdalomnak a könnyével. Újra meg újra betűzgette a levelet, mintha nem hinne a szemének. Budavárából, a király udvarából jött a levél, s nincs kétség benne: a fia írta, az ő keze írása.

- Hát mégsem felejtkezett meg özvegy édesanyjáról, a világi pompa közt sem! - fohászkodott föl a nagyasszony, özvegy Toldi Lőrincné. Álmatlan éjszakákon mi keserves könnyet hullatott György fia miatt, ki már sok-sok esztendeje élte világát Lajos király udvarában, s csak akkor írt, ha megszűkölt a pénzben! S íme, most azt írja, hazajön, hogy oly sok idő múltán édesanyja kebelére boruljon.

- Fiam, édes fiam, csak jere, csak jere!

Az anyai szív egyszerre felel minden sérelmét. Másnak látja Györgyöt, mint amilyen volt gyermek-, majd ifjú korában. Haj, mi tenger keserűséget szerzett szívének ez a fiú! Durva volt, nyers volt, gögös volt, goromba szavakkal vagdosott vissza az édes anyai szavakra. Ütötte-verte a cselédeket, s nem volt különbség az édes testvéröccséhez sem: cselédnek nézte, parasztnak csúfolta. S a büszke, döllyfős György, amint daliás ifjúvá serdült, ment Budára, a király udvarába, könnyű lovagi életre, fogyasztotta az ősi vagyont, öccse meg otthon maradt paraszti sorban, túrta a földet, hullatta verejtékét. Csak úgy égett kezén a munka. Még alig pelyhedzett az álla, s már hatalmas, tagbaszakadt legény volt, erejét csudálta Nagyfalú népe, s híre ment a hetedik határba.

- Hej, csak egyszer látná a király a mi kis urunkat - mondogatták a cselédek -, aranyos hintón vitetné Budára. Nem lenne párja a király vitézei közt.

De a király nem látta, csak annyit tudott róla, hogy van az ő vitézének, Toldi Györgynek otthon egy elparasztosodott öccse, a család szégyene. Aki csak a csikósok, bojtárok, cselédek közt érzi jól magát. Vitézi életre semmi kedve.

Volt arra gondja a gonosz lelkű Györgynek, nehogy a király Budára rendelje Miklóst: hadd lám, apja fia-e? Mert híres vitéz volt Toldi Lőrinc is a maga idejében. Az ő érdeméért került Budára György. Na mindjárt meglátjuk: apja érdeméhez érdemet nem szerzett, amit örökölt, azt csak fogyasztotta. A dicső nevet is, a tenger vagyont is.

Hát paraszti sorban maradt otthon Miklós. Most is, amíg édesanyja a György levelét betűzgeti, ő kint van a réten. A rekkenő hőség elől boglyák tövébe húzódtak a cselédek, ott fekszenek az ökrök is álmosan, kérődzve. Még arra is lusta a cselédnép, hogy a legyet magáról elhajtsa. Fél szemmel sandítgatnak a napra - ereszkedik-e le már az ég alján, hogy megrakhassák a félbehagyott szénásszekereket. Egyedül Miklós van talpon, őt nem bántja az áldott nap heve, nem menekül előle boglya tövébe, de áll merőn egy helyben, s szeme az országútra tapad: hatalmas porfelleg kerekedett messziről, vajon mitől kerekedett, azon tűnődik. Fél kezében egy szénanyomórudat tart: más ember két kézzel emeli s adja fel a szénásszekérre nagy erőlködéssel, öneki annyi ez, mint egy mogyorópálca.

Egyszerre nagyot dobban a szíve. Földbe gyökeredzik a lába, nem félelemtől, de nagy gyönyörűségtől. Azt hiszi, álmodik. Íme, ritkul a porfelleg, daliás, csillogó-villogó ruhájú vitézek

közelednek feléje büszkén lépegető paripáikon. Hányszor látta őket már - álomban, hányszor! De lám, imetten még sohasem látott daliákat, kikről annyi szépet, annyi csodást regélt neki téli estéken az öreg Bence, apjának hű fegyveres szolgája. Istenem! Ha ő is olyan dalia lehetne, mint volt az édesapja! Ha ő is Rigó lován beállhatna a daliák sorába, mehetne Budára, a nagy király színe elé! Megmondaná: Uram, király! Toldi Lőrinc fia vagyok. Adj nekem kardot, buzogányt, kopját, meglásd, én is szaporítom egy-két virágszállal a te dicsőséged fényes koszorúját!

Ha a király elé mehetne! De az ő sorsa, hogy paraszti sorban maradjon halálig. Szántson, vessen, izzadjon a bátyjáért. Hát ez igazság? Karján megfeszültek acélizmai, vasmarkában megrecsegett a rúd, nagy bús haragjában úgy megszorította.

- Hé, paraszt! Melyik út megyen itt Budára?

Megrázkódott Miklós egész testében a hetyke kérdésre. Fejétől talpáig meg viasszaladt a vér, lángba borult az arca. Riadva nézett körül: vajon neki szól-e ez a hetyke kérdés. Neki szólt, neki, semmi kétség ebben, hisz egy lélek se volt más a közelében. Maga a vezér, Laczfi Endre volt a kérdező. Ököbe szorult a keze, már-már nagyot akart mondani, még nagyobbat cselekedni, de hirtelen erőt vett nagy erős indulatján: könnyű pálcaként kapta föl a nagy nehéz rudat, egyenest tartotta Buda felé, szót sem szólva, meg sem is mozdulva, karja meg nem rezzent, a rúd meg nem billent. Ebből megérthették a vitéz urak, melyik út megyen Budára.

Összenéztek a vitéz urak, fejüket csóválták - ehhez hasonlatos erőt még nem láttak. Pedig még gyerek! Mi lesz ebből, ha nagy legénnyé serdül! Biztatta is Laczfi a vitézeit: - No lám, melyik tartja ki közületek azt a rudat? De a vitézek ümgettek, egymást lökdösték s végezetül is abban egyeztek meg, hogy csak nem vetélkednek egy paraszttal!

Ám paraszt ide, paraszt oda, abban is mind megegyeztek, hogy ilyen erős legény helyén volna a király seregében. Nosza, biztatták Miklóst:

- Csapj föl, öcsém, katonának. Ott a te helyed, nem a parasztok közt. Hej, az ám a gyöngyélet!

De Toldi csak állott egy helyben, mereven, szótlanul. Egy szava sem volt a hetyke vitézekhez. Állott egy helyben, míg a porfelleg el nem nyelte Laczfi uram hadát. Aztán elindult haza. Szívében csak úgy tombolt, viharzott a harag, a bosszúság. Hát csakugyan parasztnak nézték! Arcáról nem olvasták le nemesi voltát, annak vélték, amivé tette őt a bátyja: parasztnak!

Jaj annak, aki ma kiköt vele, aki útjába áll. Pedig Toldi Miklós amily erős vala testében, oly szelíd vala az ő lelkében. De most tele volt a szíve, lelke erős haraggal, keserőséggel. Tele gyűlölettel.

Eddig csak méltatlankodott magában, ha bátyjára gondolt. Most már meg is gyűlölte.

Vigyázz, Miklós, vigyázz, harag és gyűlölet gonosz tanácsadó!

Miklós elbujdosik

Forrott az indulat egész úton hazafelé Miklós lelkében. Ha most történetesen találkoznék Györggyel, de szemébe mondaná az igazságot! Végig elgondolta magában, hol kezdené, miket mondana, mi keserű szavakkal végezné. Széles melle hullámozott, nagyokat fűjt, aztán egyszerre csak megállott, mintha vasdoronggal mellbe ütötték volna. Csuda dolgot látott, amilyet már rég nem: ahány kémény a házukon, füstölt valamennyi. Talán csak nem tértek be hozzájuk azok a hetyke vitézek? Arra nem is gondolt, hátha bátyja jött meg.

Pedig György volt az, akiért a ház minden kéménye füstölt. György, aki hazajött negyven vitézével. Nem a szíve hozta, hanem az üres erszénye. Azért jött, hogy néhány napot mulasson itthon, felferje a pusztát, nádas csendjét kopófalkáival, végiggázolja a szegény emberek vetését, aztán telt erszénnyel vissza Budára!

Eszteendő óta nem volt itthon, s haj, de hidegen ölelte, csókolta édesanyját! De az édes anyai szív rejt, rejtegeti maga előtt, a világ előtt a sebet, mit a gyermek durva keze ejt. Mindig így volt, mindig így lesz: az anyai szív csak szeretni tud. Az anyai szív elnéző, tűrő, megbocsátó. Ím, jó Toldi Lőrincné szívét fojtogatta a keserűség, s mégis örömkönniben úszik a szeme, hogy láthatja rég nem látott fiát. Ahány cseléd a háznál, mind György urat s vitézeit szolgálja: ürül a kamara, a pince, pirulnak, süstörögnek a konyhán a mindenféle drága pecsenyék, mindenből a legjobb, a legízesebb kerül az asztalra, mintha maga a király volna a vén udvarház vendége.

Ezer meg ezer kérdése van az édesanyjának, de György csak nagy kurtán felel. Közbe-közbe maga is lök egy-egy kérdést az édesanyjához, no lám, még azt is megkérdi:

- Hol a másik?

- A másik! - sikolt fel az anyai szívben a fájdalom, de elfojtja szíve sérelmét, hallatlanná teszi a durva szót s aszerint felel:

- Szénát hord a béresekkal. Hazahívassam?

- Csak hordja, egyébre úgysem való!

- Fiam, fiam, ne vesd meg őt - engeszteli szelíden a nagyszony.

Ebben a pillanatban lépett be Miklós. Jaj, mi lesz itt? Még fojtogatja a harag, a gyűlölet, szikrát hány a szeme, midőn belép az ajtón, s ím, mi történt! Hiába, hiába, a vér nem válik vízzé! Hová lett a harag, a gyűlölet Toldi Miklós szívéből? Nem történt egyéb: Miklós szívében megmozdult a testvéri érzés, s ez az érzés eltemetett benne minden más indulatot. Az öröm pirossága ömlik el becsületes arcán, két erős karját kitárja, úgy szalad ölelni rég nem látott bátyját.

- Ej, mit akarsz? - szólt rá György s gögösen fordult el Miklóstól.

Szegény fiú úgy állott a szoba közepén, mint a sóbálvány. Anyja sírva, jajongva tördelte kezét, hol Györgyhez, hol Miklóshoz fordult, fogta kezét ennek, fogta annak, ha összekapcsolhatná. De hiába, György gögös lelke meg nem indult, de sőt durva szókkal támadott édesanyjára.

- Csak kényeztesse ebadta kölykét! Ott künn tenger dolog, ő meg hazakullog a hűvös árnyékba. Haza ám, mert megérezte a pecsenye szagát. Ha már paraszt, legyen paraszt, túrja, vágja a földet. Mit kíméli magát, hisz marhánál erősebb!

De már ezekre a durva, hazug szavakra megmozdult a sóbálvány. Nagy, erős két karján megrándultak az acélos izmok, vasnál keményebb marka ökölbe szorult, arca lángba borult, a szeme szikrádzott, s ami szívében gyűlt, forrott, bujdosott eddig, egyszerre tört elő.

- Hazudsz, bátyám, hazudsz, hazug minden szavad! Te vetted engem paraszti munkára, hogy ne kerülhessek vitézek sorába! Jó, hát paraszt vagyok, sorsom nem szégyellem. Hajnaltól estéig dolgozom serényen. Többet hat béresnél. De már ennek vége. Nagy a világ, megyek, nem leszek béresed. Megyek, ámde előbb add ki a részemet, törvényes jussomat!

- Itt a jussod, kölyök! - ordított György, s arcul ütötte Miklóst.

No, Toldi György, készülj a halálra! Tudod-e, mit tettél? Arcul ütötted, meggyaláztad öcsédet, ki egy ujjával is földbe döndít téged. Hát ha még rád is sújt az ő vasöklével!

Már fel is emelkedett csapásra ez a vasököl. Toldi György arca fehér lett, mint a fehérített vászon, s gyáván húzódik visszafelé. Még egy pillanat s lecsap rá Miklós, le a halálos ítélet, de ím, sikoltva áll közójük az anya: két gyenge karját védőn emeli Györgyre... Igen, igen, védi.

„Pedig nem is Györgyöt, hanem Miklóst félti...” Hová lett Miklós karjának szörnyű ereje? Ni, hogy lehanyatlott! Hát csakugyan erősebb az a két gyenge kar? Erősebb, erősebb, mindennél erősebb. Miklós bódultan támo lygott ki a házból. Könnybe borult szemét a földre szegezte, úgy támo lygott végig az udvaron, ott valahol hátul, félreeső helyen leült a palánk tövébe. Egy félbe tört malomkő hevert ott: arra ült le, fejét tenyerébe hajtva.

S amíglen ült szegény Toldi Miklós a palánk tövében, haj, volt benn hejehuja, dínomdánom, sokadalom! Kihallatszott a durva tréfa, kacaj, pohárcsengés, s mikor aztán teleették, -itták magukat, kikerekedtek az udvarra a vitézek, rudat hánytak széles jókedvükben, birokra keltek, küzsdölődtek, nagyokat kacagtak, szilaj kedvüktől csendült-bondult az udvar, a ház, a falu.

- Jó kedvük van az uraknak - sóhajtották a parasztok, kik most szállingóztak haza a rétről fáradtan, törődötte n.

Toldi György a tornácról nézte vitézei virtuskodását, s ím, egyszerre csak megpillantotta Miklóst. Még mindig ott üldögélt a malomkőn, földre szegzett szemmel, mintha nem hallana semmit a vad rivalgásból. Mit gondolt, mit nem Toldi György - ugyan mit gondolt volna, ha nem rosszat? -, elég az, hogy odakiáltott a legényeknek:

- Arra, fiúk, arra! Nézzetek csak arra! Ott gunnyaszt egy tűzok, vajon mi a baja? Dárdát neki, hadd lám, eleven vagy döglött?

Hisz a legényeknek biztatás nem köllött. Vetélkedve dobták a dárdát feléje, döngött, kongott a deszkapalánk Miklós körül, feje fölött, jobbról, balról, mindenfelől. A „tűzok” pedig csak tovább gunnyasztott, meg sem mozdult, ámbátor jól tudta, hogy őt tisztelteti a bátyja dárdákkal s nem a palánkot.

- Hiszen jó, jó - mormogott magában Miklós -, csak engem ne találjon. Egyszeribe elfogy a „tűrömfű”, s adok én „jajlevelet” nektek.

Ahogy azt gondolta, nagy nyilallást érez a vállában: az ám, ennek már fele sem volt tréfa. Vállba érte egy dárda.

Elfogyott a tűrömfű! Mint egy sebzett vadkan szökött fel ültéből Miklós, fél kézzel felkapta a malomkövet, megkerengette maga körül, hogy csak úgy surrogott-burrogott a levegő, aztán ellódította a vitézke dő legények közé. Haj, lett ordítás, sikoltás, szörnyű riadalom! Elnyúlt a földön egy vitézke dő legény, patakban omlott a vére. Ez többet nem hajít dárdát ezen a világon.

- Gyilkos! Gyilkos! Megölte! Fogjátok meg! - kiabáltak összevissza, de csak kiabáltak, gyilkost azt nem fogtak: mire Miklós után iramodtak, ő már rég túl volt a palánkon, rég túl árkon-bokron, s az est szelíd homályában eltűnt a nagyfalusi határ sűrű nádasa közt...

Egész éjjel nem jött szemére álom. Minden nesztől megriadt, hátha nyomára leltek üldözői.

- Gyilkos lettem, gyilkos - háborgott a lelke. - Voltam eddig Nagyfalú lakója, mostan leszek világ bujdosója. Jaj, mit cselekedtem! Ha csak még egyszer láthatnám, édes jó anyámat! Ha még egyszer borulhatnék kebelére, csókolhatnám áldott kezét! Ha csak még egyszer érezhetném az anyai csók melegét!

Így kesergett magában szegény Toldi Miklós, mígnem hajnal felé elnyomta az álom. Haj, de rövid ideig tartott az édes hajnali álom, felverte az éhség. Mi lesz vele, mi lesz? Ha elhagyja a

nádas sűrű rejtekét, lefogják, megkötözik, viszik sűrű tartó nehéz rabságra vagy tán csúf halálra! Szegény édesanyja! Megszakad a szíve a nagy gyalázattól! De az éhség hajtotta, s ment előbb, előbb a nádas között, kereste, vigyázta, ha valamit találna. Fel-felrebbentek előtte vadrucák, búbécek s mindenféle vízimadarak: ezek nyomra vezették. Itt is, ott is talált madártojást, ezeket feltörögte: milyen jó volt egyéb híján a madártojás! Ha jól nem is lakik, legalább nem hal éhen.

Három nap s három éjjel tengődött így a nádasban - vajon mikor leszen innét szabadulása? Vajon visszament-e György Budavarába? Vagy még mindig halálra keresteti? Amint éppen ezen tűnődnek, közel hozzá megzörrent a nád. Nyomára akadtak, vége, vége! Testét legyengítette az éhség, lelkét meggyötörte a bánat, de összeszedte utolsó erejét: ingyen nem adja meg magát! Fölemelte karját, készült a védelemre.

- No, no, kis uram - szólalt meg e pillanatban egy kedves, ismerős hang. - Nehogy fejbe kólints!

- Bence, Bence, édes öreg Bencém! - kiáltott Miklós, s nyakába borult a hű öreg szolgának.

Szól az öreg Bence, csak úgy zokogta el:

- Édes kicsi uram, csakhogy megelégteltem! Harmadnapja járom, bújom a nádas utánad. Éhös vagy, ugye? Hogyne volnál? Ugyehogy nem ettél befaló falást sem, mióta eljöttél? No, ülj le ide, édes szógám, kis uram, ihol küldött a nagyasszony ropogós cipót, sült húst, minden jót. Ebbe meg bor van, la - s mutatta a kulacsot.

Mindjárt ki is tekerte a kulacs nyakát.

Szép rendesen asztalt terített (a tarsoly volt az abrosz), elészdedte a sok minden jót s biztatta lelkesen: egyél, kis uram, egyél. Hiszen nem kellett Miklósnak biztatás! A jó öreg csak nézte, nézte falatozó kis urát, nagy gyönyörűséggel, ő maga nem evett: jóllakott a gyönyörűséggel, de már inni ivott ő is a kulacsból. Ráköszöntötte kis urára a kulacsot, nagyot hajtott, aztán nyújtotta Miklósnak. Eddig csak keveset szólt az öreg, nagyokat hallgatott, de bezzeg most megeredt a nyelve a bortól. Beszélt „a régi jó világról”, a daliás időről, amikor hej, Miklósnak a nagyapja, az apja - azok voltak ám csak a vitézek!

Hallgatta Miklós, hallgatta az öreg meséit, de nem úgy hallgatta, mint ennek előtte, a téli estéken. Háborgott, nyugtalankodott az ő lelke mostan. Mondta az öregnek:

- Elég, öreg, elég, fáj most minden szavad, a szívemet sebz. Rég volt, nagyon rég volt, amikről te szóltál...

- De igaz egy szóig - vágott közbe Bence.

- Igaz, igaz, tudom, bár mesének tetszik. Haj, de az sem mese, hogy én gyilkos lettem, s feketén beborult az ég énfeltem. Nincs nekem itt maradásom, világgá bujdosom. Csak a nap leszálljon, nem maradok én itt! Jó az isten, jót ad. Talán felragyog még az én csillagom is.

- Nem szeretem szokat szólász te, kis gazdám. Ugyan mért lennél te világ bujdosója? Egy-két nap múltával bátyád elkotródik ingyenélő népeivel Budára, s jöhetsz haza bátran. Ami történt - történt, majd csak elfelejtik. Hát volna lelked elhagyni az édesanyádat? A szép gazdaságot? A Darut, a Szilajt, a Csákót, a Bimbót, a te szép ökreidet? Hát Rigó lovadat, a szelek szárnyán járó? Hát Nagyfalut s népeit, akik úgy szeretnek? A szép rónaságot? A búzaföldeket? Miklós, kicsi gazdám, volna erre lelked? A nagyasszony szíve, tudom, meghasadna... Miklós, kicsi gazdám, hallod? Meghasadna...

Közbe-közbe, míg az öreg beszélt, búsan legyintgetett a kezével Miklós, de mikor újra édesanyjára fordította a beszéd sorát, zápoként eredt meg a könny a szeméből. Kisírta magát szíve szerint, aztán letörülte könnyeit s mondotta Bencének:

- Fáj a szívem, mondd meg az édesanyámnak, szinte meg is szakad, hogy búcsútlanul kell világgá bujdosnom. El kell mennem, el kell, híremet sem hallja. Sokáig nem hallja. Sokáig nem hallja, de mikor hall róla, nagy lesz az öröme anyai szívének. Visszatérek én még hírrel, dicsőséggel, meglásd, öreg szolgám!

Nem gyermek szava, de férfi szava volt ez: érezte jól az öreg hű szolgálja. Szó nélkül akasztotta nyakába a tarsolyát, megtörülgette a szemét, aztán: Isten áldjon, Isten vezéreljen, bujdosásaidban soha el ne hagyjon! - ennyi volt az öreg búcsúzása s lassan elindult hazafelé. De nem állotta meg, hogy vissza-vissza ne pillantson, mígnem őt is, Miklóst is, egymás szeme elől a nádas elrejté...

Leszállt a nap, a madarak elültek, csendes este borult a nádas fölé. És felragyogtak a csillagok, megszállották az eget, mintha világítani akartak volna a bujdosónak.

- Erre, erre - integettek a csillagok Miklósnak. És indult Miklós, nekivágott a nádasnak, mind beljebb, beljebb, Nagyfalutól ellenkező irányba. Ment, törtetett, bújt elébb, elébb, de egyszerre csak megszólalt egy hang belülről: Miklós, Miklós! Hát csakugyan el tudnál bujdosni búcsú nélkül? Újra meg újra szólt ez a hang, s hiába integettek a csillagok, hiába világította a hold ezüstös fénye az útját jó előre, az a hang visszafordította Miklóst: nem, nem tudott elbujdosni, míg még egyszer nem hallotta édesanyja szavát, nem érezte ölelését, csókját!

Lesz, ami lesz, visszalopózik az éj leple alatt, megöleli, megcsókolja édesanyját s úgy indul világgá!

Alighogy egyet-kettőt lépett visszafelé, süppedezni kezdett a lába, s ím, azon vette észre magát, hogy réti farkasnak a fészke tévedett a lába. A fészekben két kis farkaskölyök vinnyogott, de milyen keservesen vinnyogott!

- Ej, ej, szegénykék. Bizony nem akarattal léptem rátok - engesztelte Miklós a kölykeket szelíden, gyöngéden cirókálta, simogatta őket.

Hát, abban a pillanatban eléugrott a közelből az anyafarkas, rávetette magát Miklóusra, két előlábát arcára tapasztja: jaj, neked, Miklós! De Miklós nem hagyja magát, összeszedi minden erejét, üt jobbra-balra vasöklével, s mikor ezzel nem győzi, nagyot rúg a lábával a bestián, de akkorát rúg rajta, hogy csak úgy röpült a nád felett s jó messzire suppan le. Az ám, még veszett mérgesebben ugrott talpra az anyafarkas, egy ugrással, kettővel megint Miklóstra veti magát, éles fogát, körmét a vállába vágja, két hátsó lábával meg belekapaszkodik a Miklós térdébe. Hiszen ha csak ennyi lett volna - oda se neki! De míg az anyafarkassal küzdölődött, jaj, mi történt! Hátulról esett rá a hímfarkas, melyet álmából vert fel párja ordítása, fogcsikorgatása. No most, Miklós, véged, ha nincs helyén a szíved! Ne féltsétek Miklóst, helyén az ő szíve. Két erős markával nyakba szorította az anyafarkast, hogy egyszerre kidülledt a szeme, kilógott a nyelve. Hát a gyilkos körmök ereje hová lett? Csak kisovállottak a Miklós nyakából, térdéből, combjából. Akkor Miklós fölemelte az erejeszállt farkast, megkerengette a levegőben, hogy csak úgy suhogott, szakadott a nád körüle, s üti-vágja vele a hímfarkast, ahol találja, mígnem mind a kettő páráját kiadja.

Hosszan, sokáig állott Miklós az élettelenül elnyúlt vadak felett. Hallgatódzott: nem hallotta szuszogásukat.

- Lám, lám - tűnődött Miklós -, ezek fenevadak, s ezek is védik egymást, védik a vérükből való vért. Azt támadják, aki őket támadja. Hát miféle szív lehet az ő bátyjában, hogy őt

gyűlöli, halálra üldözi, holott egy szívről szakadtak mind a ketten? Nem érdemelné meg, hogy így bánjon el vele, ahogy elbánt ezekkel a fenevadakkal? Ha ő most meglepné éjjeli álmában! Hej, ha...

- Távozz tőlem, sátán! - riadt fel Miklós a szörnyű gondolatra. Hogy ő gyilkos kezét emeljen a vele egy szívről szakadtra! Jaj, mely átkozott gondolat!

Megkönnyebbülten sóhajtott fel, mintha mázsás teher esett volna le a szívéről, mikor a gonosz gondolatot messze űzte magától. Hanem azért gondolt valamit, s e gondolattól elmosolyodott. Mit gondolt, mit nem, elég az, hogy hirtelen hátára kapta a két farkast, s felvidult szívvel indult Nagyfalu felé.

Nagy gyümölcsöskertjük kirúgott a határra, erről kerül be a kertbe, lassan, csöndesen végigment a fák közt, aztán óvatosan édesanyja hálósobájának ablaka alá sompolygott. Letette a gyepre a farkasokat, benézett az ablakon: sötét volt bent, alszik, bizonyosan alszik az édesanyja. Vajon alszik-e? Szeretne kopogtatni az ajtón, az ablakon, de nem mer. Hátha felriad édesanyja s ijedtében elárulja, azt híven, hogy rossz ember jár itt?

Egyebet gondolt. Újra hátára vetette a farkasokat, a ház másik oldalára került. Megállott a ház eresze alatt, körülnézett a hold világa mellett. Ím, nyitva volt a György hálósobájának ajtaja, látta, amint feküdt puha nyoszolyában. A legényei meg fejtől, lábtól összevissza feküdtek kint az eresz alatt. Aludtak mélyen, mint a fekete föld. Bizonyosan ma is tivornyáztak!

- Hát csináljunk egy kis tréfát - gondolta magában Miklós. Felszedte a legények mellől a lándzsákat, azokkal földre szegezte a ruhájukat - no, most keljetek fel, ha valamitől megriadtok! Akkor aztán bement a György szobájába s szépen lefektette ágya elé a farkasokat. Hadd lássa, ha felébred, hogy itt volt. Hogy megölhette volna, ha ő hitvány gyilkos, aminek őt gonosz bátyja tartja.

Most pedig szépen belépett a benyíló szobába. Ott ült az édesanyja az asztal mellett. Őszülő fejét tenyerébe hajtva, könnyezett, sírdogált, csendesen magában. Lábujjhegyen közeledett Miklós az édesanyjához, szép gyöngén lenyúlt a kezéhez s csókban megfüröszte. Suttogva, alig hallhatóan, a zokogást visszafojtva mondta:

- Itt vagyok, édes jó anyám!

- Lelkemnek fele, édes szép magzatom! - áradozott az édes szavak árja anyja ajakáról.

Hát azt szóval ki tudná elémondani, szép sorjában pennával leírni, ami most itt történt? Ölelésnek, csóknak ki tudná a számát? De egyszer csak vége lett ölelésnek, csóknak, s mondja Toldi Miklós, amint következik:

- Édesanyám, lelkem, most búcsút kell vennem. Ne sírjon érettem, ne sírjon utánam. Nincs itt maradásom, láthatja kigyelmed. Elmegyek, elmegyek, de még visszajövök, hírrel, dicsőséggel bizony visszajövök. Felmegyek Budára, király udvarába. Ott majd lesz, ami lesz, hát hiszen meglátja, lelkem, édesanyám!

Hosszú búcsúzásra bizony nem volt idő, mert kint az udvaron felébredtek a kopók, vonítani kezdtek: az ám, megéreztek a fenevad szagját. Mozgolódtak a legények is, dörzsölték az álmot szemükből. Meleg lett a föld Miklós talpa alatt. Hirtelen megölelte, arcát, kezét végigcsókolta édesanyjának, s azzal ki a hátsó ajtón a kertbe, igyekezett kifelé nagy serényen, s mire a legények nagy káromkodások közt feltápáskodtak, Miklós már messze járt. Hej, volt felfordulás, zaj, riadal, lárma, szitkozódás! György is kiugrott a puha nyoszolyából, s bezzeg, hogy ráugrott a dögökre! Szaladtak a legények összevissza, egymást leverték a lábukról, mintha valamennyi megbolondult volna.

- Ez a Miklós dolga! - ordított György úr. - Utána! Utána! Fogjátok el a gazfickót, utána!

Hiszen szaladtak, mintha szemüket vették volna, erre-arra, mindenfelé. Felverték a falut, de hiszen verheték: Toldi Miklóst bizony utol nem érheték.

Isten vezérelte. Ő kalauzolta. Szegény édesanya, ne aggódj miatta!

A pesti temetőkertben

Szakadott a záporosó, dörgött, villámlott az ég: ez volt Miklós szerencséje. Ő nem félt az ítéletidőtől, vaktában nekivágott a sötét éjszakának, ellenben György a legényeivel visszakotródott a vén udvarházba. Mire hajnalodott, Miklós már a végtelen, délibábos rónaságon vándorolt. Ment, mendegélt étlen-szomjan, az áldott nap járása mutatta az útját Budavára felé. Ott terem a hír, dicsőség az igazi vitézeknek, arra húzta, vitte a dicsőség vágya. Hej, de nagyot dobbant a szíve, mikor negyedik nap délben Rákos mezejére ért! Onnét már jól látta a budai hegyeket, s ím, ragyogott, tündökölt a napnak fényében a király palotája is. Ha följuthatna a palotába, ha mehetne király színe elé s kiönthetné szíve keservét! Arca, szeme felragyogott a kedves gondolatra. De ahogy felragyogott, el is borult arca. Végignézett tépett, szaggatott ruháján: állhat-e így a király elébe Toldi Lőrinc fia? Szomorán őgyelgett Rákos mezején, lassan, tétován közeledett Pesthez. Esteledett, alkonyodott, mire Pest alá ért, a temetőkert mellé. Megállott a temetőkert szélén, belebámult a mulandóság szomorú birodalmába. Nagy városnak nagy a temetője: egy nagy birodalom. Hányan alusszák itt örök álmukat, vaj' ki tudná megmondani? Nézte Miklós, nézte a temetőkertet, a temetőkertben márvány sírköveket, egyszerű fejfákat s egyszerre csak mit lát? Új sírdombot látott, rajta két keresztet s azokra borulva keservesen sírt, jajongott egy gyászruhás asszony. Földbe gyökeredzett lába, úgy megrémült Miklós. Szeme rámeredett a sírhalomra, nézte, nézte a gyászruhás asszonyt s szinte felsikoltott: anyám, édesanyám! Nem, nem, káprádzott a szeme, káprádzott a lelke. Nem az ő anyja volt, „csak szakasztott mása”. Akárki volt, anyját juttatta eszébe, s Miklósnak kicsordult a könny szeméből. Egy belső hang mondta: eredj, eredj, vigasztaljad szegényt. S ment Miklós a sírhoz. Kalapját levette, köszönt illendően. Remegett a hangja a megindulástól, s kérdezte szelíden:

- Kit sirat kigyelmed, édes nénémasszony?

Lassan fölemelte fejét a keresztről a szegény özvegyasszony (mert az volt, özvegy volt, mint az ő édesanyja), s felelt sírva, el-elcsukló hangon:

- Jaj, hogy kit siratok? Két dali fiamat. Átkozott cseh vitéz most ölte meg őket Duna szigetében.

Értette is, nem is Miklós a beszédet. De nem zaklatta a szegény özvegyet, míg az szíve szerint ki nem sírta magát. Mikor kissé lecsöndesült, újra kezdte a szót:

- Megölte két fiát átkozott cseh vitéz? Ugyan miért ölte meg? Mit vétettek neki? S nincs, aki érettük bosszút álljon, kiontott vérükért annak vérét ontsa?

- Jaj, nincs, nincs senki a föld kerekén! Már senki sem mer szembeszállni véle!

De már erre ökölbe szorult Toldi Miklós keze, arca lángba borult s mondá bátor szívvel:

- Nem tudom, hogy ki s mi az a cseh dalia, csak az egyet tudom, hogy meg kell hálnia! Törölje le könnyét, lelkem nénémasszony, mondja el énnekem, hogy s miképpen esett ez a gyászos

eset. Megölöm a cudart, esküszöm az égre. Özvegyasszony fia vagyok én is, özvegyasszony fiaiert bosszút állok, ha addig élnék is.

Lecsillapodott e szókra a szegény özvegyasszony s elmondta Miklósnak szép rendjébe: hogy jött Csehországból egy szörnyű óriás, aki Duna szigetében páros bajra hívja a magyar vitézeket. Akik még kiálltak, mindet megcsúfolta, s a magyar nemzetet rút szókkal gyalázza. Sok-sok híres dalia harapott a fűbe, már alig akadt, aki szembeszálljon, akkor állott ki az ő két szép fia - jaj, mért állottak ki bizonyos halálra! Most már nem is akad egyetlen vitéz sem, aki megvívjon vele. Jaj, mi tenger bánat, jaj, mennyi gyalázat!

Éppen eleget tudott Miklós. Nem volt maradása a temetőkertben. Istennek ajánlotta a szegény özvegyasszonyt, s szinte futva futott be Pest városába. Ment utcáról utcára, azt sem tudta, merre. Bódult volt a feje, bódult volt a szíve. Hová mégy, Miklós? Hol állapodol meg? Van-e bár egy kunyhód, hová meghúzódjál? Bezzeg, ha igaz jó testvéred volna György, most nem volna gondod, mennél hozzá egyenesen éjjeli szállásra. Mert már itt a bátyád! Hamarább érkezett király városába, mint te, Toldi Miklós. Paripán nyargalt ő, te meg csak ballagtál szegénylegény módra.

Hát úgy volt csakugyan, György már megérkezett Budavarába, s már a király színe elé is kéredzkedett. (Sietős volt a mondanivalója!) Kétrét görnyedve állott György a király előtt, s szomorú volt az arca, mint a háromnapos esős idő. De hogy is ne lett volna szomorú, mikor szörnyű szomorú dolgot kellett jelentenie.

- Felséges királyom, életem, halálom kezedbe ajánlom - kezdte a gonosz lelkű bátya -, hazulról jövök most, s gyászszó hírről jövök.

- Meghalt tán az anyád, a derék nagyasszony?

- Nem, nem halt meg, de van nagy bánatban. Felséges királyom, nehéz kimondanom, de már csak kimondom: az öcsém gyilkos lett... Gyilkos lett, gyilkos lett - zokogott György, s szemét buzgón törölgette, de a király éles szeme jól látta, hogy nincs ott mit törölni.

- Gyilkos lett az öcséd. Úgy, igaz, hát volt neked öcséd is. Emlékezem, egyszer már beszéltél róla. Lusta parasztkölyök, nem vitéznek való... Nem így mondtad egyszer, mikor kérdeztelek, hogy van-e testvéred?

- Felséges királyom, ezt mondtam, így mondtam, most is csak ezt mondom. Hiábavaló volt minden igyekvésem. Apja helyett apja lettem; hogy vitézzé váljon, azon ügykeztem; de lusta volt, ostoba volt, csak a parasztlak közt érezte jól magát. Durva, feleselő, kötekedő, anyját gyakor ízben meg is megríkató: ilyen vala az én szerencsétlen vérem. Ereje szörnyű nagy, de mi haszna, felség! Paraszt ő, csak paraszt...

- Jó, jó - szólt a király -, de lásd, ha oly erős, tán hasznát vehetnők. Gyilkossá tette bár mérges indulatja, de még lemoshatja magáról a szennyet. Lám, itt a cseh vitéz. Szégyen és gyalázat, senki sem bír vele. Majd telekürtöli az egész világot, hogy satnya a magyar, elfajult a vére. Hátha a te öcséd lebírná a cudart?

- Óh, jaj, felséges királyom - kesergett György, s szemét égnek emelte, mintha imádkoznék: - Vajha úgy lehetne! De már ennek vége. Világgá bujdosott szerencsétlen vérem, mikor gyilkossá lett. Talán már el is emésztette magát...

Nagyot nyelt itt Toldi György, mert nagy dologra készült.

- Akarsz még valamit? - kérdezte a király, s arca elkomorult, mert jól látta már, hogy miben sántikál György. Az öccse részét akarja, azt, azt!

- Felséges királyom - nyögte inkább, mint mondta György, s szemét szenteskedve forgatta -, szerencsétlen öcsém része reám nézve... a törvény, az igazság... De én... de én... nem, ne mondja senki, hogy vágyom a részére. Még azt suttoghatnék, miattam lett világ bujdosója. Hogy én űztem el az apai háztól. Hadd döntse el felséged bölcsessége, kegyessége: kit illet meg a gyilkosnak része.

- Helyes, György, helyes a beszéded - bólintgatott a király. - Hát nekem adod át gyilkos öcséd részét... Helyes, nagyon helyes. Én meg továbbadom. Kinek adnám másnak, mint a jó testvérenek.

Ah, hogy felragyogott György álnok arca! Nem is két-, de hétrét görnyedt, hajlongott, alázatos köszönő szavakat rebegett. De szólt a király:

- Várj, Toldi György, várj, még nem fejeztem be királyi szavamat. Tied lesz a birtok, ha holnap a cseh vitéz fejét a vár fokára tűzöd. Értetted, Toldi György!

Hej, hogyne értette volna meg a királyi szót! De hogy megértette, el is szédült bele. Isten csodája, hogy végig nem esett, úgy reszketett minden porcikája. Alig tudott hebegni egy-két szót, ennyit:

- Felség, nem akarom szegény öcsém részét...

Azzal kitántorgott a király szobájából, ment a szállására, Isten tudja, hogyan. Azt az egyet tudom, hogy az éjjel nem aludott: vetette, dobálta méreg és bosszúság. Hát, ha tudta volna, hogy „gyilkos” testvére épp most talált szállást egy utcai padon!

Négy teljes napja már, hogy alig evett valamit szegény Toldi Miklós, éhség, vándorlás, ide-oda bolyongás elcsigázta, csak úgy leroskadott szegény feje egy ház előtt a padra. Ott ült, üldögélt, nézte az utcán járókat-kelőket, a hold világa mellett sétáló gála úri népeket, nagyokat bólintgatott a feje, mintha köszönetetett volna: majd a földre húzta szegényt az álmoság. De ez csak néhány pillanatig tartott: egyszerre kiugrott az álmoság a szeméből. Szörnyű nagy láрма riasztotta fel, férfiak ordítása, asszonyok, gyermekek rémült sikoltása. Vajon mi történt? Talán bizony tűz ütött ki valahol, vagy tán kiöntött a Duna? Mért szalad a nép oly eszeveszetten? Sem nem tűz, sem nem árvíz, egy vadul száguldó bika riasztotta meg a népet, az elől fut minden lélek inaszakadtáig. Az ám, a vágóhídról elszabadult egy bika, s rettentő bömböléssel száguldott végig az utcán. Nyomában hat erős szelindek, rémes vonítással; messziről szaladtak kiabálva, ordítózva a mészároslegények, biztatva, uszítva a kutyákat: Fogd el! A fülit! A farkát! A combját! Hiszen a kutyák ki is tettek magukért, marták, fogták, harapták a bikát, ahol érték, arról meg csurgott a vér pataokban s még vadabbul nekibőszült, meg-megállott, szarvával túrta, hányta a földet, egy-egy kutyát a levegőbe hajított, aztán újra bösz futásnak eredett: jaj, akit útjában talál! Volt az utcán ember, a soknál is sokabb, biztatták is egymást nagy erős férfiak: Elibe. Elibe. Le kell fülelni! - de csak egymás biztatásánál maradtak, senki sem mert a bika elé lépni.

Nézte, nézte Toldi a nagy gabalyodást, a nagy felfordulást, ő nem szólt egy szót sem, csak kiállott az utca közepére s úgy várta a bikát, mely egyenest szaladott feléje.

- Félre, bolond, félre! - százan is kiáltották a kapuk megül, az ablakokból.

Kiálthattak, sikoltozhattak, állott Miklós egy helyben, mintha gyökeret vert volna lába, merőn szembenézett a bőszült állattal. Az pedig megtorpant egy-két lépésnyire, rettentő haraggal túrta, hányta a földet, bömbölt szörnyűképpen, hogy ím, akadt ember, aki elébe mer állni. Nemcsak hogy elébe állott Miklós, de míg a bika öklelésre készült, készülődött, megfogta a szarvát két erős kezével, aztán kiáltott a legényeknek: Ide, ide! Tartom, amíg jöttök! Fújt, bömbölt a bika, véres habot túrt ki szörnyű nagy kínjában. Erősködött, hánykolódott, ha

szarva közé kaphatná a vaskezü legényt, ám az földre nyomta, a homokos földben meg-megmártogatta a lefülelt állat fejét, s mire a legények odaértek a kötelekkel, már indította is a vágóhíd felé. Na, elékerültek a legények is, hoztak köteleket, a bika fejét jó erősen a lábához lekötötték, úgy vitték a vágóhídra - nagy diadallal.

Még csak jó szót sem adtak a legények Miklósnak. Úgy tetszik, szégyellték, hogy több erő van benne, mint együtt valamennyiökben, s mikor szegény Miklós meg akart húzódni a szín alatt éjjeli szállásra, kitessékelték az utcára, s fáradsága jutalmául egy darab májat dobtak utána. Hej, micsoda hitványság, mely rút hálátlanság! A vér a fejébe szökött szegény fiúnak. Lám, csavargónak, sehonnainak nézték, s hogy megmenté sok ember életét, semmibe sem vették! A májat odahajította egy kutyának: nesze, edd meg, s azzal tovább ment, vissza azon az utcán, ahol a bikát lefülelte. Az utca néptelen, kihalt volt, minden lélek visszatakarodott a hajlékába, de még sok ablak volt nyitva, onnét az ablakból beszéltek nagy bátorságban, hogy mi történt. Hogyha az a vasgyúró nincs, sok házat verne fel most a keserves sírás.

- Nini, hisz épp ez a legény volt! - hallotta Miklós. - Ez fülelte le a bikát.

- Derék szál legény!

És hallott Miklós sok dicsérő szót, de egy sem mondta: jere be, te derék legény, vacsorálj velünk. Van-e szállásod? Nincs? Istené a szállás, térj be hozzánk bátran.

Haj, de szomorú gondolatok lepték meg Miklóst! Lelke viasszállott a vén udvarházba. Talán még ott dőzsöl a bátyja, szegény édesanyja pedig álmátlan virraszt, kesereg magában. Annak a háznak felerésze övé, van abban sok puha nyoszolya, s neki itt kell bódorognia Isten szabad ege alatt, még egy szín aljában sincsen maradása. Dehogyan fogadnák be tépett, váslott, piszkos ruhájában! S ha reggelre virrad, mi haszna lesz neki a nap fölkelteben? Így, ágról-szakadtan, üres kézzel, fegyver nélkül mehet-e a Duna szigetjére? Szóba sem áll véle a gögös cseh vitéz.

Tépelődött, búslakodott magában szegény Miklós, azt sem tudta, merre forduljon, jobbra-e, balra-e. Céltalan ödöngött fel s alá - ödönghetett, senki meg nem szólította, aludt mélyen az egész város.

- Csak volna fegyverem, lovam, lovagi ruhám - tusakodott szegény feje -, hej, mit cselekedném! Mért is hogy nem szóltam annak az özvegyasszonynak, az talán adott volna nekem fegyvert is, lovat is, ruhát is. Hej, de bolond voltam! De hátha még nem késő - szötte, szövögette Miklós a reménység szálát. Hátha még ott lesz a fiai sírján!

Nosza, ki a temetőkertbe! Szaladva szaladott, üzte, hajtotta a csalóka reménység. Csalóka volt bizony. Keresztül-kasul járta, vigyázta a temetőkertet: járhatta, vigyázhatta, sírkőnél, fejfánál nem talált egyebet. Azokat ugyan kérdezhetette, útba nem igazították, hol, merre lakik a szegény özvegyasszony. Kimerülten támoalgott a temetőkert szélére, ott lefeküdt egy horpadó sírra. Nézte, nézte onnét a fehér országutat, s addig nézte, nézte, míg leragadott két szeme pillája, míg elnyomta az édes, a jótevő álom.

Álom, álom, édes álom! Vajon hová vitted tündéri szárnyadon a szegény bujdosót, hogy ím, mosolygás villan meg ajakán, felragyog az arca, mintha tündérek országában járna, gyémánt-palotában sétálna! Nem tündérek országában járt Miklós, sokkal szebb helyen: Duna szigetjében. Nem is jár, de áll, lába ránehezül a gögös cseh vitéz mellére, aki könnyörögve kér kegyelmet tőle. Aztán felpattan kedves Rigójára, úgy vágat a király elébe, ottan állnak körbe gála úri népek, mind csak őt csodálják, mind csak őt dicsérik. S a király mily kegyes! Gyilkosságot megbocsátja, ad neki kardot, fényes, csillogó-villogó ruhát, lovaggá üti - s ím, ott van az édesanyja is, aki csak sír, csak sír a nagy boldogságtól!

Haj, ha ez a szép álom mindörökké tartana! De az álom azért álom, hogy amint jött, el is szálljon. Hirtelen felriadott Miklós - lódobogás riasztotta fel. Ez már nem volt álom, amit mostan látott. A hold szépen rávilágított az országútra, Miklós világosan látta már a lovat, a lovast is rajta, s abban a szempillantásban fel is szökött fektéből, mintha valami látatlan erő fellökte volna - Bence volt, az öreg Bence, ő kocogott az országúton, Pest felé!

- Bence! Bence! Édes öreg szógám! Te vagy-e, te vagy-e? Ó, édes Istenem!

Esze nélkül szaladt az országútra, lekapta a ló hátáról Bencét, ölelte, csókolta, majd meg is fojtotta szertelen kedvében. Szegény, jó öreg! A lélegzete is elállott a nagy ijedtségtől. Azt hitte, hazajáró lélek ugrott ki a temetőkertből, az rántotta le a lováról, s most viszi őt irgalmatlan, lefekteti, elföldeli. - Na, szegény vén fejem, ezt nem érdemeltem! - gondolta, de nem mondta a jó öreg szolga, merthogy szó nem jött a szájára.

No, de éppen elég volt az ijedtségből, lassanként magához tért az öreg: bezzeg hogy nem hazajáró lélek, de az ő kis ura, aki ráncos orcáját még mindig csókolja.

- Én Uram s én Istenem, áldott legyen a te szent neved - rebegte Bence, mikor magához tért, mikor kitapogatta Miklós kezén, karján, arcán, fején, hogy csakugyan Miklós ez, senki más.

Na, lett öröm, de milyen nagy öröm! Azt emberi szó nem tudná elémondani. Ott mindjárt leültek az országút szélén, nem győzték szóval: hej, Istenem, hol is kezdjék? Hol folytassák? De akárhol kezdték, akárhol folytatták, akármerre szöttek, fonták a beszédet, Miklós mindig csak vissza-visszatért az édesanyjára: Hogy van az én lelkem édesanyám? Ugye, sokat sír, sokat epekedik? Mikor aztán kifogytak a szóból, akkor került sorra, hosszú, szomorú hallgatás után: Hát a bátya, mit csinál? Ott dőzsöl-e még az apai házban?

- Már elment! - mondta Bence, de nem így gondolta, hanem ilyenformán: Elvitte az ördög! - Ahogy kitette a lábát, készülődtem én is. Mondta a nagymama: Eredj, öreg szógám, hűségese cselédem, csak egyedül benned vagyon bizodalom. Hű cselédje voltál néhai uramnak, légy most hű cselédje bujdosó fiamnak. Mondtam én: Ne sírjon, ne ríjon, nemzetes nagymama, megkeresem Miklóst, s soha el sem hagyom. Mondta erre önkénytelen, a nemzetes asszony: Eredj, szógám, eredj s mondd meg az én árva, bujdosó fiamnak: ne búsuljon értem. Isten el nem hagyja az özvegyet s árvát, gondot visel reám, gondot visel rá is. Akármerre járjon, érte imádkozom, én anyai szívem mindenütt kíséri. Csak betakarodjék az Isten áldása, útra kelek én is, s fölkeresem a világ végén is szívemről szakadott, bujdosó fiamat!

- Hát még mit üzent? Mondjad tovább, mondjad - esenkedett Miklós.

- Hogy hát még mit üzent? - kérdezte az öreg, s ravaszul mosolygott. - Ezt la!

Azzal leemelt a nyeregkápa mellől egy ménkü nagy tarisznyát, s mintha lett volna feneketlen, vége-hossza nem volt a sok minden jónak, kalácsnak, cipónak, finom pecsenyéknek, s a jó Isten tudja, mi mindenfélének.

- Ihol, ez a cipó, ezt szegd meg legelőbb - mondotta az öreg. - Maga dagasztotta a nemzetes asszony, s ugyancsak meghagyta, lelkemre kötötte, hogy te magad szegd meg.

Fogta a kést Miklós, nekihuzakodott, de halljatok csudát! Miféle cipó ez? Kettétörött a kés!

- Ejnye, morgósadta, hát ez mi a csuda? - álmélkodott Bence.

No, ha eltört a kés, ott a Miklós keze, fogta a kenyeret, s kettéroppantotta.

- Ez már más! - mondta Bence, s egyet hunyorított.

Bezzeg hogy „más” volt. Vasszelence vala a kenyér belében, ebbe törött a kés! S hát a szelencében, ugyan mi volt benne? Mi volt benne, mi volt! Ugyan mi lett volna: sárig arany benne, annyi, mint a polyva.

Tenger pénz volt ez az öreg Bencének, váltig erősítette, hogy mióta a világ világ, ennyi pénzt ő még egy summában nem látott. De bezzeg Miklós sem találta helyét az arany láttára. Most már lesz fegyvere, ruhája, lovagi ruhája. No, cseh vitéz, készülj a halálra!

A jó öreg hold mosolyogva nézte az örömeiket, s széles e világ minden kincséért le nem szállott volna, míg a világa mellett össze nem számolják a „sárga paripákat”. Egy, kettő, három, négy - úgy láttam, mint ma: kerek száz arany volt a vasszelencében.

- No, öreg - mondotta Miklós -, ihol tégy el kilencvenkilencet, egy marad énnálam, a lájbi zsebében. Ennek az egynek a nyakára hágunk.

Eléhúzta kebeléből Bence a zacskáját, szép sorjában belépengette a kilencvenkilenc aranyat, nagy gondosan visszadugta a zacskót helyére, azzal felkászálódott, s merthogy üres volt már a kulacs, az öreg is ráhagyta:

- Isten neki, egy arany se ide, se oda, gyerünk, kicsi gazdám. Igyunk egyet ez mái nap örömére.

Be sem kellett menniök a városba, az országút szélén ott álmaskodott egy csárda, üres volt, csendes volt, aludt a csapláros, de bezzeg hogy felkelt, amikor kívülről megdöndült az ajtó. Előbb a kútágashoz kötötték a Rigót, Miklós kedves lovát, melléje a Bence lovát (akár a gazdája, öreg volt a ló is), oszt befordultak a csárdába:

- Bort ide, bort! - rikkantott Miklós -, de nem ám iccsébe, egy öreg kannával!

Nézte Bence, nézte, aggoskodva nézte, vajon mi lesz itt most. Integetett, szólt is félve, tapogatva: Sok lesz, Miklós, sok lesz!

- Igyál, öreg, ne félj! Virágos kedvem van! Hadd búsuljon a ló, elég nagy a feje. (Van-e bő abrakja jó Rigó lovamnak? Hát a te lovadnak?) Közben elékászálódott a padok alól egy álmos cimbalmos, nosza, csak ez kellett: Pengesd, vén cimbalmos, táncolás kedvem van!

S megpendült a cimbalom, búsan, szomorgósan, aztán vígra pendült, s táncolt Miklós, kurjongatott, majd szétvetette a csárdát: a kelő nap bepislantott, az is megcsudálta deli szép természetét, szép magyaros táncát.

Aztán... hát az öreg Bence már elnyúlt a padon, javában hortyogott. Miklós is lelankadt. Elég volt a táncból, a duhajkodásból. Leborult az asztalra s aludott, aludott sokáig. Jó fennjárt a nap, mikor felébredett.

Miklós megöli a cseh óriást

Az áldott nap sugara megbizseregeltette Toldi Miklós véré. Hopp! Egyszerre kifutott szeméből az álom. Nagy hirtelen lemosta arcáról az úti port, oszt nekivágott Pestnek, meg sem állott a Duna partjáig. Ottan csolnakba ült, átevezett a budai partra, s bement egy boltba, ahol vala mindenféle készség, vitéznek való: ruha, sisak, páncél, kard, buzogány, kopja s aranyos, ezüstös fék meg nyereg a Rigónak. Bele is izzadott, úgy igyekezett vissza a csárdába, ottan felöltözik vitézi ruhába. Közben, míg odajárt, a vén Bence ragyogóra kefélt a Rigó szőrét. Hej, de megszépült Rigó! Rajta felejtkezett, aki reá nézett. Egy-két szempillantás, s fejében

volt Rigónak az aranyos fék, hátán a selyemnyereg, selyemnyeregbe már fel is pattant Miklós. Na, volt mit csudálni! Aki látta Miklóst, megállott, s nézte, nézte, míg egyik utca a másik elől el nem nyelte. Kényesen becegvé, fejét dacosra szegve léptetett a Rigó, utána ballagott gyalogszerrel Bence: úgy haladtak a Duna partján.

Ezalatt meg Budán felvonták a király rengeteg nagy sátorát. Körös-körül lapultak meg a kisebb sátrak, az udvari népek sátrai. Húztak pedig a sátrak körül korlátot, azon kívül gomolygott a tenger nép, ki csudalátni jött ide Pestről, Budáról, a szomszéd falukból, s nagy Magyarországnak messze vidékiről. Hatalmas zászló lengett a Duna budai, s nemkülönben a pesti partján, zászlók mellett csolnak: akinek kedve szottyant a bajvívásra, indulhatott akár Pestről, akár Budáról a Duna szigetjére.

Ott ült már a király aranyos székében, ott ültek az udvari népek is, urak és asszonyok, daliák, leányok s várták, akad-e ma magyar vitéz, ki a cseh vitézzel összemérje kardját. A király nyugtalanul nézett körül, a magyar urak szemlesütve ültek, szorongtak, fészkelődtek. Mert immár jött Buda felől a cseh óriás, beugrat a korláton, lovát táncoltatja, magát nagy kényesen illegeti, s közben foly a csúfondáros szó a száján: csúfolja, gyalázza a magyar nemzetet. Fel-felrikkant: Hát ez a magyar vitézség? Hol vannak a magyar vitézek? Talán bizony mind szoknyába bújtak?

Bosszúsan harapdálta ajkát a király, szinte véresre harapdálta, sápadtan feszengtek a magyarok, ökölbé szorult a kezük, már-már meg is mozdult ez is, az is: Isten neki, mondták, inkább haljunk meg, semhogy ezt a gyalázkodást halljuk!

De hallga, hallga, mi nagy riadalom támadt a pesti oldalon! Tenger nép verődött össze a Duna partján, s az mind kiabál, kalapját lengeti. Minden szem átszalad a pesti oldalra, s ím, látják, hogy fekete paripán épp most jön egy vitéz. Sisakja le van eresztve, rajta feje tollat lenget a szellő, vajon ki lehet, honnét jött? Senki sem ismeri, senki nem is sejtí. Mindjárt mellette teremnek a király vitézei, átveszik a fehér tollat, csolnakra ülnek, áteveznek Budára, ottan átadják a feje tollat a cseh vitéznek: ez a jele a bajrahívásnak. Vérpíros tollat ad cserébe a cseh óriás, viszik vissza Toldinak (Ugyan ki volna más az ismeretlen vitéz?), ő meg hogy átvette, menten csolnakba ült, s átevezett a szigetre szélnél sebesebben. Egyszerre ért oda a cseh óriás vele, s gondosan kikötötte csolnakját, ám Miklós az övét úgy visszarúgta, hogy meg sem állott a pesti oldalig.

Nézte, nézte ezt a cseh óriás, fejét csóváltgatta, oszt kérdezte Miklóst: Hát azt mért rúgtad vissza, vitéz?

- Azért - mondotta Miklós -, mert elég egy csolnak egy embernek. Kettőnk közül egyik itt ma fűbe harap, kettőnk közül egyik bizonytalán itt marad, minek annak csolnak? Hanem sok beszéd szegénység - mondta tovább Toldi. - Vitéz, fogjunk kezét. Te sem láttál engem, én sem téged soha, egymást nem bántottuk mind e máj napig, nosza, ide a kezedet!

Hiszen nem is húzódozott a cseh óriás, nyújtotta a vaskesztyűs kezét, nagy örömmel nyújtotta, s nevetett a lelke a gondolattól, hogy hej, de összeroppantja ő most a magyar vitéz kezét! De Toldi sem esett a feje lágyára, megsajdította a cseh óriás szíves jó szándékát, összeszedte roppant nagy erejét, s az óriás kezét úgy megszorította, hogy a vér kiserkedett belőle. Akkor csak úgy fél kézzel vállon ragadta a csehet, erre-arra lóbálta, táncoltatta, majdhogya a lelkét is ki nem rázta. Hej, de megfutamodott a cseh óriás bátorsága! Meg sem állott, míg az inába nem szaladott. Térdre hullott, s úgy könyörgött nyomorult életéért.

- Hagyd meg az életem, vitéz magyar bajnok, s neked adom minden vagyonomat, tizenkét vitéznek drága sok marháját, s magam is szolgállok halálom napjáig!

Felelt Toldi:

- Jól van, meghagyom az életedet, nincs reá szükségem. Vagyonodra sincsen, marháidra sincsen. Nekem nincs szükségem, énnekem nem is kell, mégis elfogadom, s annak a szegény özvegynek adom, akinek megölted két dali szép fiát. Szolgáságod sem kell, menj vissza hazádba, ámde megesküszöl: nem jössz vissza többet mi hazánk földjére!

Hát mit nem ígért volna a cseh óriás, csakhogy nyomorult életét hazavihesse! De lám, kutya mája az ebugattának, amint szép csendesén ballagtak a csolnak felé, szépen hátramaradott a cseh, mintha tiszteletből Toldit előreeresztené, s amikor éppen a Duna partjára értek, kardját kirántotta, s nekihuzakodott, hogy Toldit levágja. Áldott szerencsére, Toldi meglátta a víznek tükrében a cudar szándékot, nagy hirtelen visszafordult, kicsavarta a cseh óriás kezéből a kardot, s ég, föld megreszketett, akkorát ordított:

- Térdre, kutyahitű!

- Kegyelem! Kegyelem! - esedezett a cseh összekulcsolt kézzel.

- Keresd az Istennél! - mordult reá Toldi, s egy csapással levágta a fejét, aztán kardhegyére tűzte, megcsóválta Buda felé, Pest felé. Buda felől, Pest felől pedig zúgva zúgott át a szigetre az éljen, a taps, lengtek, lobogtak, hajladoztak, integettek a zászlók Toldi Miklós felé.

Hej, volt öröm Pesten, Budán. A király sem tudott megülni aranyos székében, fel s alá járt a szertelen örömtől, halvány arca kigyúlt a nagy dicsőségtől.

- Senki sem ismeri? - kérdezte, faggatta ezt is, meg amazt is.

Senki sem ismerte a vitéz daliát.

- Hátha idegen lesz - tűnődött a király, s arca most egyszerre ismét elkomorult.

Majd meg mit gondolt, mit nem, úgy látszik, valami sejtelem villant meg a lelkében, megszólította Toldi Györgyöt.

- No, Toldi György, hát te sem ismered? Nem ismered. No, jó. Mindegy már, akárki, magyar vagy idegen, a magyar név becsületéért tette életét kockára. Derék vitéz, derék. Meg is jutalmazom. Gyilkos öcséd részét bizony neki adom!

Mit tehetett Toldi György, alázatosan mosolygott, pedig majd szétvetette a düh s a bosszúság. Ám eközben tizenkét vitéz ment a király parancsára Toldi Miklósért, ím, hozzák is már nagy diadallal. Már ott is áll a vitéz a király előtt, aki imígy szóla hozzá:

- Vesd le, bajnok, sisakodat, hadd lássam arcodat. Hadd hallom nevedet, szülötte földedet.

De Miklós nem vetette le sisakját, térdre borult a király előtt, s mondá megindultan, amint következik:

- Felséges királyom, életem-halálom, kezedbe ajánlom, nem vagyok én bajnok; vagyok földönfutó, világ bujdosója. Gyilkosságba estem nagy szerencsétlenül s bátyám elkergetett, világgá kergetett szörnyű lelketlenül. Itt vagyok, királyom, felséges királyom, a büntetést vagy kegyelmet szívszorongva várom.

Akkor aztán Miklós feltolta sisakját, s lett nagy álmélkodás. Végigzúgott a sátrakon, végig a nagy sokaságon:

- Nézd, milyen fiatal! Nézd, nézd, még csak gyermek! Komoran hallgatta előbb a király Miklós szavait, de mind jobban jobban lágyult az arca, szelídült a tekintete, s nyájasan, kegyesen kérdezte Miklóstól:

- Nem a Toldi Lőrinc fia vagy te, fiam?

Felelt Miklós bátran:

- Az vagyok, felséges uram és királyom.

- Toldi Lőrinc fia! - szólt most a király messze hallatszó hangon. - Állj fel a térdedről, ti pediglen, urak, hallgassátok szómat. Ez a gyermek Toldi György testvére. Hallottátok, ugye, e gyermeknek szavát? Világgá kergette bátyja kegyetlenül. Úgy van, úgy, jól tudom, világgá kergette. Irigyelte nagy testi erejét, s parasztnak nevelte. Elölünk rejtette, nehogy majd felhozzuk vitézeink közé. Még ez sem volt elég. Gyilkosságra ingerelte, csak hogy kezét rátehesse testvére jussára. Nos, fiatal vitéz - fordult most a király ismétlen Miklóshoz -, felejtse a múltat, sok nagy sérelmidet. Könnyű a kegyelem, mert nem is vétkeztél. De merthogy a magyar névnek dicsőséget szerzél, én is megszerezem apai jussodat: a te jó György bátyád magától lemondott a maga jussáról, le a te javadra. Úgy van-e, Toldi György?

Nem mondott Toldi György sem igent, sem nemet. Mint a nyárfalevél, úgy reszketett szegény.

- Hallgatsz, tehát úgy van - mondotta a király.

Ám most megszólalt Miklós, könnyörgő szemmel nézett fel a királyra, s mondá, amint következik:

- Felséges királyom, én a bátyám jussát bizony nem kívánom, Isten úgy segéljen! Ami az én jussom, az is övé legyen, nekem nincs más kívánságom: vegyen be felséged híres seregébe, most csak közembernek, a többi én aztán majd eligazítom.

- Nem úgy, fiam, nem úgy - mondotta a király. - Mit mondasz: közember? Oldalam mellett lesz ezután a helyed. Tizenkét lóra jár hópénz neked mától. Megértetted, fiam?

S hogy jobban megértse Miklós a királyi szókat, közbe leoldá aranyos, gyémántos kardját: Ihol, nesze, fiam, kösd az oldaladra, ott ennek a helye!

Hát, ha a király világ minden kincsét adta volna neki, örült volna-e annak oly erősen, mint ennek a kardnak! Az ég közepére írja fel a nevét, hírét, dicsőségét! Oda írja, oda!

No, Miklós, jól megfogd ezt a pillanatot, ezt a boldog órát. Ilyen boldog többet vajon leszel-e még? Nézz csak oda, nézz már! Ki jön amott feléd kiterjesztett karral? Mint az anyamadar az édes fiához, akit rég nem látott, kit elveszettnek hitt, úgy repül tefeléd a te édesanyád!

Hej, aki ezt látta, bizony meg nem állta könnyhullatás nélkül.

- Miklós, édes fiam!

- Anyám, édesanyám! Lelkem, édesanyám!

Ölelik, csókolják egymást vége nélkül, szemükből hull a könny, mint a záporosó.

- Ugye hogy itt marad, édesanyám, lelkem? Itt velem, mellettem, szép Budavárában. Hadd menjen haza György. Élje ott világát. Mi maradjunk együtt.

- Együtt, együtt, lelkem, szép magzatom - suttogta Toldiné.

Második könyv

Rozgonyi Piroska

Lajos király egyszer mit gondolt magába? Levetette fényes királyi ruháját, avatag dolmányt vett föl magára, ütött-kopott szűrt kanyarított a hátára, aztán felült egy girhes-görhes lóra, s úgy indult Budáról - hová, no, azt bizony ő maga sem tudta. Elég az, hogy látni akarta az országát s népét, főként a szegényjét. Ide is beállít, oda is beállít, s mint afféle szegény vándoreMBER meghallgatja a nép panaszait. Hadd lám, hogy sáfárkodnak a király emberei? Nem sanyargatják-e a szegény embert? Egy mértékkel mérik-e az igazságot gazdagnak, szegénynek, úrnak meg parasztnak?

Bezzeg hogy Budán egy lélek sem látta, mikor elillant hazulról a király: nem kötötte ám senkinek az orrára, hogy mibe jár. S járhatott-kelhetett bátran az országában, bizony senki meg nem ismerte, úgy nekiöltözködött. Aki látta, aki beszélt vele, legfőljebb szegény nemesembernek nézte. Így aztán sok mindent kitapogatót, amit előtte eltitkoltak az országtartó, törvénytevő nagyurak, s jaj volt annak, akit hamisságban talált.

Sokszor járt-kelt így a király, ha háború nem fogta le a gondját (No, abban volt része!), egyszer vándorlegény, másszor lókupec képében állított be ide-oda, most meg mint szegény kárvallott nemesember ment faluról falura: ellopták három lovát, azt panaszolta, azt kereste mindenfelé.

Már három napja kóborolt, s harmadnap estére egy falu szélére ért, ott megállapodott, lovát kieresztette a rétre (Talán csak nem zálogolják meg!), hadd egyék szegény pára. Éppen nézte, nézegette, melyik bokor alatt verjen éjjeli szállást magának, de mielőtt leheveredett volna, eszébe jutott: az ám, szegény pára, ni, de ímmel-ámmal eszik, bizonyosan szomjas. Volt a falu szélén egy nagy udvarház (valami nagy úr lakhatik benne, gondolta a király), a tágas udvar közepéről messzire ágaskodott a kút gémje, ott éppen jól megitathatná a lovát. Talán csak nem tessékeli ki, ha bebátorkodik, fűzte tovább gondolatját. No, mindegy, úgy lesz, ahogy lesz, szerencsét próbál. Lassú, nehézkes cammogással elindult az udvarház felé, kötőfékszáránál fogva vezette a lovát a kapunak. Mit mondok, kapunak! Csak a helye volt meg, igaz, magyar módra ki volt vetve a kapunak mind a két szárnya még a sarkából is: akinek szeme volt a látásra, láthatta, hogy szabadon járhat itt be minden becsületes ember.

Épp egy szépséges szép leányzó állott a kút mellett, mikor a király belépett az udvarra. Levette kalapját, tisztességgel köszönt:

- Szép jó estét, szép kisasszony! Szabad-e a lovamat megitatnom?

Nagyot nézett a leány, mintha mondt volna: hát ugyan még erre is engedelmet kell kérni? Mosolyogva mondta:

- Hogyne volna szabad! Kerüljön csak beljebb.

A szíves szóra beljebb bátorodott a király, lovát megitatta, aztán készülődött, cihelődött, de a leány megállította:

- Mit gondol kigyelmed? Csak nem megy most tovább? Maradjon itt nálunk éjjeli szállásra.

Hej, de jólesett a királynak a szíves szó, hát még a szíves tekintet! Merthogy szavamat közbe elegyítsem, ifjú legény volt még akkor Lajos király, s ámbátor a szíve le volt kötve, kedvvel pihent meg szeme, lelke a kedves, a szépséges leányzón.

No, de ő most nem király, csak szegény kárvallott nemeslegény, ahhoz kell hogy szabja minden szavát, dolgát.

Hát ahhoz is szabta, s a szíves hívásra ekként válaszolt:

- Köszönöm szíves hívását, szép kisasszony, de én szegény ember vagyok (mutatja a ruhám), majd keresek én nekem illő szállást.

- Miféle beszéd ez? - mennydörgött le a tornácról egy hatalmas, erős hang. - Itt marad kigyelmed! Ha itt esteledett, itt van a szállása!

Akkor már ott is termett egy cseléd, vezette a lovat az istállóba, a király meg szégyenkezve, bátortalan ment fel a garádicson. Onnét szépen betessékelték a nagy ebédlőházba:

- Isten hozott, öcsém - fogadta a gazda, egy szép öregember. Aztán leültette a nagy asztal mellé, mégpedig asztalfőre: ennél jobban meg nem becsülhették volna, ha igazi képében mutatja is magát. Egy szempillantás alatt asztalon termett az ízes vacsora, nagy nehéz kancsóban a pincének a legrégibb bora, ami jó csak gazdag úri házból kitelheték, sorba mind az asztalra kerüle. S mindből kellett enni, a ház szép leánya oly édesen, oly kedvesen kínálta:

- Vegyen még, kigyelmed! Jaj, de kicsi étkü! No, ebből. No, abból. Még egy falást. Ezt ni!

Sok asztal mellett ült már a király, királyok, fejedelmek asztalánál (közbe-közbe a maga asztala mellett is), de így még magát nemigen érezte. Hiába, hiába, nincs a magyar szívnek kerek földön párja! Lám, őt szegény embernek nézik, s hogy megvendégelik. Egyszer-egyszer kedve jött, hogy kiadja magát, de meg-meg elnyomta ebbeli kedvét, csak maradjon végig annak, aminek először magát megmutatta. Pedig bizony nehéz volt a dolga, mert a bor ugyancsak megoldotta a nyelvét. Már sok pohár ürült, mikor megtudta, hogy kinek asztala mellett ül. Régi híres vitéz, Rozgonyi Pál uram házába került a király. Ismerte a nevét, hallotta jó hírét, de most látta először. Rég visszahúzódott a jó öreg a vén udvarházba. Mért fűzzön virághoz virágot vitézsége koszorújába, mikor úgyszincs fia, aki nevét, hírét örökölje?

No, ahogy megtudta, kinek a vendége, csak akkor oldódott meg igazán a király nyelve. Poharat emelt, szép szavakkal felköszönté Rozgonyi uramat. Hanem most már neki is csak kellett valami nevet mondania. Akármilyen szegény ember, neki is van neve!

- Most már tudod, ki vagyok - mondotta Rozgonyi uram. - Hadd hallom hát, öcsém, a te nevedet is.

- Az én nevem - irult-pirult a király -, biz' az nem híres név. Nincs nagy nemzetségem, ámbátor az apám (Isten nyugtassa meg haló porában is) azt tartotta, azt vitatta holtig, hogy Árpád véréből eredett a mi nemzetségünk - leányágon. (Eddig még igazat mondott, no, most jön a füllentés.) Apátiban van házunk, földünk, s becsületes nevem Csutora György, szolgálatjára.

Töltött Piroska, merthogy látta édesapja szándékát, aki nyomban poharat is emelt.

- Éltesse az Isten, Csutora György öcsém! Egy szóval sem mondok ellent az apádnak. Ha nem is volnál tán királyi sarjadék, látni a szemedet, az arcod vonásin, hogy nemesember vagy. A szegénységedet ne szégyelljed, fiam. Ma fent, holnap lent: ilyen az élet. A gazdag el ne bizakodjon, a szegény el ne csüggedjen. Fiatal vagy, erős vagy, még sokra viheted, még király is lehetsz!

No, de már erre mind a hárman nevettek, legjobban Csutora György. Hogyne nevetett volna a legjobban, szíve közepéből! Hanem mikor a nevetésnek vége szakadt, a királyra került a beszéd sora. Hadd lám, próbált egyet Csutora György, húz-e az öreg szíve a királyhoz?

- Merthogy éppen királyról esik szó - kezdette Csutora -, a mi királyunk, hej, ne szólj szám, nem fáj fejem, de - no, egy szó mint száz, ökigyelme is gyarló ember...

- Kiről beszélsz, öcsém?! - riadott fel az öreg Rozgonyi, s úgy rácsapott az asztalra, hogy táncra perdültek a kancsók, a poharak. De már erre elnevette magát Csutora György, s azt ugyancsak jól cselekedte, hogy tréfára fordította, mert az öregnek szikrádzott a szeme. Azt mondta ez a szikrádzó szem: ne bánts d a királyt! Szent és sérthetetlen!

Hiszen csak nem esett Csutora György a feje lágyára, hogy bánts a saját magát, s nagy hirtelen fordított egyet a beszéden. S merthogy éppen kifordult volt Piroska a konyhára (az volt a neve a ház leányának), mondta lelkes szóval:

- Hej, Rozgonyi uram, kedves bátyámuram! Szegény létemre nagy földet bejártam, sok szép leányt láttam, de e leányzóhoz hasonlatos szépet bizony sose láttam!

- Nono - mondta az öreg -, szép, szép, de több annál, hogy a lelke szép. S közben vizsgálta a vendéget, gyanakodva nézte: hátha nem szegény nemesifjú. Hallott ő már efféle mesét királyfikról, gazdag úrfiakról, hogy szegény legénynek öltöztek, s úgy mentek leánynézőbe! De hiába vigyázta, vizsgálta vendégét, nem tudott eligazodni rajta. Hanem a becsületes két szeme utat talált az öreg szívéhez, s ím, ki hitte volna: nagy teher nyomta a jó öreg szívét, nem tarthatta tovább, szép csendeszen szedegetni kezdte róla, mint ahogy szedegetik az almát a fáról, mely földig hajolt nagy terhétől.

- Szép a leány, szép, szép, minek is tagadnám: én szépnek látom őt. S hej, mégsem teljes az én boldogságom. Lásd, öcsém, nincs fiam, csak ez az egy leányom, s az új törvény szerint sok szép földem, házam nem maradhat rája. Őseimnek földje, magam szerzeménye az atyafiaké lesz, akik leskelődnek az én halálomra. Szomorú emiatt az én szívem nagyon, a nagy gondok miatt sokszor nem alhatom. Ej, elég! Nem panaszklok. Igyál, öcsém! Temessük borba bánatunkat!

Koccintottak, ittak, de a vendég nem hagyta szó nélkül: lekíváncozott ajkáról a vigasztalás szava.

- Bizony nem csodálom bátyámuram bűját. De, lám, hiszen... Hát nem lehetne segíteni rajta? Teszem föl, elmenne föl Budavára, király színe elé. Ottan elmondaná szép rendjébe bűját-báját s megkérné a királyt: Felséges királyom, engedje meg, hogy fiú legyen az én édes leányom. Írja rá, amit őseim vérükkel szereztek, s amit én szereztem. Aztán még egyebet is mondanék. Ajánlja fel a királynak, hogy lovagi játékot tart, s annak adja leányát, ki valamennyit legyőzte. Megláss a kigyelmed, nem járna hiába. Mert a mi királyunk - Én mondom ezt kigyelmednek? Hiszen jobban tudja! - szereti ám nagyon a lovagi játékot. Bizony kedvét nyerné ezzel tekigyelmed!

- Mondasz valamit, öcsém! - szólt öreg Rozgonyi, s felvidult az arca, mint az ég a hosszú fellegjárás után. - Úgy lesz, úgy, felmegyek Budára. Elémondom a királynak, amit tanácsoltak. Aztán hadd jöjjenek a vitézek, gazdagok, szegények. Nem bánom én, ha szegény is, ha ágrólszakadt is, aki győz a harcban.

Megnyomta Rozgonyi uram erősen a szegény szót, az ágrólszakadtat, csak úgy biztatta szemével a vendéget: nosza, fiú, próbálj te is szerencsét, hátha... hátha...

De a vendég nem magára gondolt, valaki másra, aki ott van most Budavárában, ott lakik édesanyjával esztendők óta, s aki olyan jól érzi magát édesanyja mellett, hogy nem is gondol a páros életre. Kire gondolt, kire? Ugyan kire másra, ha nem Toldi Miklósr! Hej, de jó alkalom! S olyan szépen végiggondolta Miklós dolgait a király. Lám, esztendő múlt esztendő után, Miklós csak a bajvívásban, hadakozásban lelte kedvét, sorba fűzte a dicsőség koszorúját, híre-neve messze földre szállott, hány szép leány esekedett, epekedett titkon őérette, de ő, ha házasságról beszéltek: vállat vont, ümgetett, nem állott kötélnek. Bizonyosan nem találta meg még a szíve szerint való leányt. No, most megtalálja. Ez ám csak a leány: Rozgonyi Piroska! Ha Miklós meglátja, rabul esik szíve.

Így fűzte a szép, virágos gondolatokat a király, fűzte, míg az öreggel koccintgattak; fűzte tovább, kötögette, mikor lefeküdt a puha nyoszolyába (Piroska vetette), s egész éjjel alig jött a szemére álm. Alig pirkadott, már talpon volt a király, a szűr ujjából elhúzott egy nagy széles pergamentet, arra írt néhány sort, aztán pecsétet is ütött rája, s szépen bedugta az írást a vánkások közé. Közben felkelt a nap, fölkelte régen a ház népe is, s elbúcsúzott a vendég - haj, de nehéz szívvel búcsúzott el! Bizony mondom, még túl sem járt a határon, Piroska már olvasta, újra olvasta az írást, mit a vánkások közt talált! Haj, édes Istenem! Hogy kigyúlt az arca a szép Piroskának! Hogy reszketett keze, kezében az írás! De azt senki ne csudálja: tenger boldogság volt abban az írásban! Meg volt írva szépen, rendjében, okosan, hogy adatik hírül mindenkinek, akiket illet (s még azoknak is, akiket nem illet), igen, adatik hírül, hogy nemes, nemzeti és vitélő Rozgonyi Pál uram hajadon leánya, Piroska, ez máj naptól fogvást fiúnak tekintetik, örökli apjának nevét, ingó, ingatlan vagyonát, nevezett Rozgonyi Pál uram pedig hadijátékot tart piros pünkösdi napján a saját udvarán, s azé lészen a leány, ki legvitézesebb lesz a bajvívók között.

És alá volt írva: Lajos király. És ott a pecsétje. No, azt se csudálja senki, hogy Piroska ez egyszer az ágyat vetetlen hagyta, kiröpült a házból, szaladott a kertbe, onnét ki a rétre, szaladott, szaladott, hiába szaladott: vele lépést tartott Toldi Miklós képe. Csak őreá gondolt. Az ő képét látta. Ő a legvitézesebb. Van két esztendeje, látta bajvívásban, látta - s megszerette. Szerette titokban, szerette messziről. Jaj, ha most eljön! Ha küzdene érte! Vaj' remélheti-e e nagy boldogságot?... Óh, jaj, ha nem jön el! Óh, ha talán nem is gondol rája... Minek is gondolna? Annyi szép leány van Budán, szebbnél szebbek, nála ékesebbek, mért járna utána?

Szegény Rozgonyi Piroska, de megszomorodott! Lám, csak elébb nyílt ki öröme rózsája, s máris hervadozik... Eljön-e, nem jön-e? Mind azt találgatja pünkösdi hajnaláig.

Hadijáték Késziben

Telt, múlt az idő, közeledett piros pünkösdi napja, készülődtek a vitézek a hadijátékra. Egy az, hogy a király gondolatja volt a hadijáték, más az, hogy gazdag is, szép is a leány, sok mente alatt megdobbant a szív.

- Hát csak készülődjete - gondolta a király -, mennél többen lesztek, annál szebb lesz Toldi Miklós diadala.

Sorba, számba vette legjobb vitézeit, erőben, vívásban, lovagi játékban egy sem lépett a Toldi nyomába. Lám, lám, mi lett a „parasztfiúból”! - üzte-fűzte gondolatját a király, s szeretettel pihent meg a lelke Toldi daliás alakján. Igazi lovaggá finomodott, a lovagok közt is első, aki nem tűr durva, ocsmány beszédet, nagy, erős karja mindig kész megvédeni a gyengét, az

üldözöttet, s jaj annak főképpen, ki szennyes szóval érinti a nő becsületét, bár sohasem látta, akiről szó esik. Ép testben ép lélek igazán ráillik.

Édestestvére ha lett volna, nem szeretheti jobban Miklóst a király. Nem is hagyta békén, folyvást célozgatott, tréfásan, komolyan:

- No, Miklós, mi lesz már? Mindég csak egyedül? Mikor táncolok már a lakodalmadon?

- Majd, majd, felséges királyom - ütötte el Miklós a házasság dolgát.

No, hanem most, hogy gondolatban már össze is párosította Rozgonyi Piroskával, nem múlt el nap, hogy ne firtatta volna:

- Eljössz, ugye, te is? Már hogyan jönnél el! Hej, az ám a lány, Miklós! Kerek földet bejárhatnád, s tudom, párját nem találnád.

De Miklós csak ümgetett, mondott is valamit, hogy így, meg úgy, lesz annak a leánynak rajta kívül is kezefogója! De mennyi lesz! Jobb így neki, egyedül, magában.

Királyához beszélt, hát szelíden beszélt, de mikor a társai tapogatóztak, kitört nehéz indulatja:

- Ej, hagyjatok békén! Hadi élet való nekem, nem a házaset! No, lám, csak az kéne, hogyha hadba megyek, pityeregen, ríjon utánam az asszony! Szó se legyen róla!

Hiszen nem is szóltak többet erről a bajtársak (Ugyan ki mert volna kikötni Miklóssal?), a király is későbbet nemigen pazarolta a szót, hanem mikor felvirradott az indulás napja, mondotta nagy kurtán:

- Miklós, jössz Keszibe!

Hát ment Miklós, hogyan ment volna, mikor a király parancsolta, de hiszen - gondolta - menni csak elmegyek, ám volna bár király leánya Rozgonyi Piroska, úgy sem vívnék érte! Egész úton haragos volt, háborgott az indulatja.

- Még ha kívánnám is a házasetet, akkor sem verekedném érte - forrongott a lelke jó Toldi Miklósnak. Fellázítá a gondolat, hogy egy leányt így dobjanak prédára. Akárki eszelte ki, még a király is, rosszul eszelte ki, forrott tovább Miklós indulatja. - Hát jó, mondjuk: megvínék érte, leverném valamennyi bajtársamat: elég-e ez arra, hogy szeressen a leány? Hátha amilyen erős vagyok, oly hitvány a lelkem? S hátha valahonnét itt terem egy vitéz, nálamnál erősebb, de alacsony lelkű - s azé lesz a leány, mert erősebb, mint én! Nem, nem, nem verekszem érte!

Így hanykolódott, viaskodott egész úton Toldi indulatja, s még a király is megrezzent tőle, mikor egyszer rátekintett: nem látta még ilyen különösnek Toldi Miklós arcát. Mert kiült arcára, ami belől forrott. Nem szólt a király, bár leolvasta Miklós arcáról, hogy mi viharzott belől. Nem szólt, de az ő arcára is kirajzolódott a gondolatja: szánta-bánta, hogy a dolgot így elhamarkodta. De már hiába, úgy volt, ahogy volt, ezen nem változtathatott, csak nem bolondíthatta ide ingyenvalóságra ezt a sok daliát!

S hogy nekikészült Rozgonyi uram is! S mi tenger vendég gyűlt össze Kesziben! Száz akkora, ha lesz vala az a vén udvarház, kívül szorul a vendégek fele. Nemhogy a házban, de az udvaron se fértek. Bizony, ha nem, hát szépen kikerültek a rétre: ottan veretett fel sátrat vén Rozgonyi, nem egyet, de százat. Magas deszkapódiumok húzódtak körbe, azokon verték fel a sátrakat, sátrak előtt jó szélesen, hosszan terült el a viadal tere: ide ugratnak majd a deli vitézek, itten mérik össze súlyos fegyverüket Rozgonyi lányáért, a szép Piroskáért.

- Itt a király! - jelenti a kürtszó, felriad az éljen, elzúg messze-messze. Tenger nép gomolyog a korláton kívül, csudalátni jöttek messze földről, egymás hegyén-hátán állnak, s szorongva lesik, várják: mikor kezdődik a nagyszerű játék.

Ím, az öreg Rozgonyi levett kalappal vezeti a királyt selyemsátrába. Ezüst haja csillog a napfényben, arca, szeme ragyog a nagy tisztességben. S jönnek sorba nagyurak, asszonyok, világpompájában, s még a nap is megáll, úgy elcsudálkozik a nagy ragyogáson. Hát még a daliák, s a büszke paripák! Ember legyen, aki megítélje, melyik a fényesebb, melyik a csillogóbb: a ló vagy gazdája? Aki gyermek látja, tudom, érjen száz esztendőt, akkor sem felejtí, rege válik ebből, szent igaz, hogy rege!

- Vajon vív-e, Toldi? Talán el sem is jött? Hej, ha ő itt lenne! Az ám csak a vitéz!

Így forog, szalad a szó körbe-karikába, mind Toldit szeretné látni, Toldit, a nagy erejű, a páratlan vitézt. Ez is tud, az is tud róla csudás történetet. Százszor is hallották, s mégis meg nem unják. Egy-egy félve mondja: mese ez, nem igaz... Mindjárt letorkolják s megagya-bugyalják. - Nem mese ez, komám!

Toldi pedig ezalatt fel s alá sétált sátrában, szörnyen dúlt-fült magában, hogy minek is jött ő ide? Azért, hogy összedugott kézzel nézze a hadijátékot? Meg-megállott, rá-ránézett a társára, Tar Lőrincre, aki tizenegy nemes vitézzel alája volt osztva, aztán megint tovább járt fel s alá, küzködött, viaskodott magával: Tegye-e, ne-e? Ej, ha játék, hadd legyen hát játék! S ezzel ráütötte a pecsétet a furcsa gondolatra.

- Te Lőrinc! - állott meg hirtelen. - Szeretnéd-e feleségnek Rozgonyi Piroskát?

- Hej, hogy szeretném-e! Bezzeg, hogy szeretném. De tán gúnyolódol velem Toldi Miklós? Tudod, hogy balkezű vagyok, s ügyetlen emiatt a kardforgatásban.

- S hátha én megverekedném helyetted? Mindegy nekem, jobb kéz, bal kéz, csak fegyver legyen benne. Hallgass ide, Lőrinc. Felveszem a sisakodat, páncélsírt, fegyveredet, s meg-vívok képedben. Senki nem is sejti, hiszen a természetünk csakhogynem egyforma. No, áll-e az alku? Én vívok, s a tied Rozgonyi Piroška.

- Már hogyne állana - mondotta Tar Lőrinc, s szélesre húzódott a szája széle a nem várt örömtől.

Na, szépen megegyeztek. Toldi felvette Lőrinc lovagi ruháját, föltette címerét, a lovára pattant, Lőrinc meg elbújt: ennél több dolga nem akadt a balkezű vitéznek. Hát csak ezt jól végezte, a többi majd elvégezi Miklós.

Egy szempillantás, kettő: Toldi már ott ugratta Lőrinc lovát a bajtársak között, akik előbb nagyot néztek, aztán szép csendesen nevetgéltek: hát ez mit akar? No, nézz oda, a balkezű Lőrinc! Az ám, de milyen balkezű! Sohasem látták még ilyen ügyetlennek. Jobbra-balra hajladozott a ló hátán, ügyetlenül fogta fegyverét, az öklelő szálát - hát ezen ugyan ki ne kacagott volna!

Hanem csak várjuk rendjét, sorát a dolgoknak. Nézzetek csak oda: magas emelvényre már kiültek az igazlátók, akik régi szokás szerint a bajvívást vigyázzák, a szabály ellen vétőt a vívásról letiltják, s a győzelmet annak ítélik, aki csakugyan győz - nincs helye itt csalafintaságnak, nincs helye itt a részrehajlásnak. Sógorság, komaság fabatkát sem ér itt. Ihol, a bajmester is már turkál a homokban: vajon nem rejtett-e gonosz kéz tört, hurkot, valami gáncsot beléje? S merthogy semmi sem találta a homokban, bajmester uram visszament az igazlátók mellé, s onnét kiáltá messze szóló hangon:

- Vitézek, daliák! Nyitva a sorompó, kezdődik a játék Rozgonyi Pál uram egyetlen lányáért, a szép Piroskáért! Előre, vitézek!

Ki melyik, másik, azt csak sejtik, vélik: valamennyi vitéz arcát nehéz sisak fedi. Zárt sisakos vitézek szépen meghajolnak a király előtt, s így várnak sorukra. Hej, de mennyien vannak! Ember legyen, ki egy lélegzetre elészámlálja őket. A nevüket, címerüket, a lovuknak színét. No, már erre én sem vesztegetek tentát. Voltak, akik voltak, elég sokan voltak, s már előre megmondhatnám... nem mondok én semmit előre, maradok a sorja, rendje mellett. Ihol már kiállott Toldi a porondra, csupa kacagás a dolga, úgy ügyetlenkedik. Bal kezében fogja a nagy öklelőfát, lóg ide, lóg oda, mintha nem is bírná, Isten csudája, hogy ki nem hull belőle. Zeng a rét a nevetéstől, hát hiszen csak zengjen, mert immár le is fordult lováról Butkai (így hívták a vitézt, ki elsőnek állt ki), amint nagy elbizakodtában Toldi felé lökött az emelőfával. Pedig Toldi nem is cselekedett valami nagy dolgot, csak Butkai lovának lába közé ejtette a rúdját: belebotlott a ló, meglódult Butkai, s porba fordult menten a szép szál dalia.

Hej, de megváltozott a kacagás erre!

- Rajta, Lőrinc, rajta! Lám, ki hitte volna! - biztatták arról is, sokan meg a fejüket csóválták: no, lám, no, lám, Lőrinc, a balkezű Lőrinc! Mennyit csúfolódtak vele a bajtársak! Balkezűségére mi tréfát csináltak! Csak Toldi volt, aki sajnálta, szánta őt, meg-megvédelmezte, elhallgattatta a csúfolkodókat.

Lám, most is része van abban a szánakozásnak, hogy kiállt helyette.

De már mindegy, akármi hajtotta Toldit e tréfára, dűlőre viszi a Lőrinc szerencsáját. Már ott a porondon Kompolti Loránt: komoly ellenfél ez, ezt már számba veszi jó Toldi Miklós is. Összevissza roppan az öklelőrúdjuk, ugyancsak megküzdnek, bele is fáradnak, s hiába, hiába, a bal kéz csak bal kéz - lám, Toldi Miklós a jobbot is hívja: jere, lóíts egyet, te is jobbik kezem!

- Puff! - lent a homokban a vitéz Kompolti, döng a föld alatta.

Észre nem is veszik, oly hirtelen történt a jobb kéz munkája. Sok ezer szem nézte, s mind nem vette észre, egyedül egy szempár: egy leány szeme párja!

- Toldi volt, Toldi volt! - jajdul fel a szíve szegény Piroskának. Ó, mennyit vigyázta, vajon itt-e Toldi? Vajon küzd-e érte? Hiába vigyázta, fel nem ismerhette, csak most ismerte meg. Láta ő már, látta vívni Toldi Miklóst lovagi játékban, fent Budavárában. Minden mozdulata lelkébe vésődött - csak addig csalta meg, míg ügyetlenkedett, mostan megismerte egy mozdulatáról!

Állott Toldi némán a porond közepén, s várta, hogy jöjjenek sorba a vitézek. De ím, nem jön senki. Zúgás-búgás támad, megdöbbenve állnak mind a jó vitézek.

- Varázslat! Varázslat! Ördögi varázslat! Ördöggel cimborált apja, nagyapja is, minden nemzetsége, repül szájról szájra. Emberrel verekszünk, ördöggel az ördög! - mondják a vitézek.

Vége a bajvívásnak, vége. Toldi nagy kényesen körbe léptet lován, s szeme odavillan, ahol ül Piroska sápadtan, fehéren. Most látta először Rozgonyi Piroskát. Bár ne látta volna, vagy látja előbb meg!

- Jaj, mit cselekedtem! - búgja Toldi Miklós, s elborul a szeme, megszedül a feje, lovába fogódzik, úgy vágat el a tenger nép között.

Nem sokan vigyázzák, áldott szerencsére, mert éppen akkor jött a király egy követe egy sereg vitézzel, porosan, fáradtan, minden szem arra néz a király sátra felé. A nagy zűrzavarban nem törődtek vele, s elvágtatott Miklós. Azt hinnéd, meg sem áll a világ végéig.

- Nem, nem - suttogta magában -, visszamegyek, vissza. Lesz, ami lesz, mindegy, nekem immár mindegy. Emberséggel abból már ki nem lábalok, több ez a tréfánál. Hitvány, cudar dolog. Nincsen jussom többé ahhoz a leányhoz. Tar Lőrincnek adtam. Legyen övé, bírja, ha belehalok is!

Lopva visszakerült Lőrinc tanyájára. Ruhát, fegyvert, címet visszacserélt vele.

- No, Lőrinc, szereztem néked feleséget, szépet - mondta Toldi csendesen, búsan. - Nem tudtam, mit teszek... Mindegy immár, mindegy... Bajnok becsületem be vagyon szennyezve. Hallod, Lőrinc, hallod? No, ne félj, Tar Lőrinc. Nem vádollar téged. Csak még egyet mondok: becsüld meg az asszonyt, hallod-e? Becsüld meg, mert, mert...

Nem kellett, hogy végigmondja, amit gondolt: megértette Lőrinc. Esküdött az égre, esküdött a földre, s Toldi csak hallgatott, komoran hallgatott. Meg sem is hallotta Lőrinc esküvését. Másutt járt a lelke.

Mostan, ugye, szeretnétek tudni, mit hozott a követ, mi hírrel jött olyan nagy lelkeszakadtan? Majd azt is elmondom, most csak azt súgom meg, hogy Prágából indult, s bizony sok ló dőlt ki alatta idáig. Elég az, megakadt e mián a játék, mert sokáig tartott a követ beszédje. Közben folyton változott a király arca (Hej, de rossz hírt hozhatott Lökös uram, a követ!), de mikor véget ért a sokszavú jelentés, intett a király: kezdődjék a hadijáték újra!

Kezdődött s újra kezdődött, meg-megdöndült a föld, de már döndülhetett, egy sem érte utol balkezű Lőrincet. Vége lett a viadalnak, oszt már az igazlátók dolga kezdődött. Már bizony tetszett, nem tetszett igazlátó uraiméknak, ki kellett kiáltani a Tar Lőrinc nevét. Ím, ő lett a győztes a bajvívás során, őt illeti meg a koszorú s a leány. A többieknek is jut egy s más ékesség: szebbnél szebb fegyverek, övek, mentekötők, arannyal, gyémánttal gazdagon kirakva. De a leány egyé, az csak egynek juthat, balkezű Lőrincnek.

Már ott is áll Lőrinc, várja a koszorút Piroska kezéből. Még fején a sisak. Meghajtja magát a király előtt, meg az igazlátók előtt, akkor feltolja sisakját, s diadalmasan tekintet körül: ide nézzetek, enyém lett, enyém lett Rozgonyi Piroska!

Tied lett, Tar Lőrinc? Várj csak egy keveset. Nézz fel Piroskára! Láttál-e hirtelen letépett virágot? Ehhez hasonlatos Rozgonyi Piroska. Ijedten tódulnak az ő sátra köré asszonyok, leányok. Költik, szólítgatják édesgető szókkal: ébredj, kis galambom, gyönyörű virágom. Nem híz szíved hozzá? Mondd meg, tulipánom!

Ébredez Piroska, bágyadtan néz körül, s szint' elalél újra, amint Lőrincre néz, aki áll, álldogál bambán, szégyenkezve.

- Nem, ezt nem engedjük! - zúgnak a daliák, s tízen is készülnek újabb viadalra. Mit bánják, hogy ördög! Újra verekesznek életre-halálra, nemcsak úgy tréfára.

Látja, hallja Piroska, hogy mi készülődik, nem, azt nem engedi. Mi haszna már neki e bús viadalban? Hiszen itt volt Toldi, látta verekedni. Ha nem verekszik bár, ha meg nem gyalázza, lassankint felejtí, de meg is gyalázta! Mindegy immár neki, ha ő megvetette...

- Jövel csak, Tar Lőrinc! Feleséged leszek. Ez az akaratom. Az én akaratom.

Így akarta, így lett. Mindjárt gyűrűt váltanak. Fenn egy emelvényen megszólal a zene, a bús magyar zene. Asztalokhoz ülnek a fényes vendégek. Legfelül a király, mellette Piroska. Úgy eltréfál vele, meg is neveteti.

- Ha már így van, így van - ezt mondja az arca, s szóval így folytatja a nagylelkű király -, derék legény ő is... Apám apródja volt...

Aztán tovább üzi-füzi az enyelgést. A végire meg nagy-nagy örömet tartogat Piroskának: üzenetet az özvegy királynétól. Aki hívja őt Budára, anyja helyett anyja lesz majd neki!

Így csepegteti a jó király az édes cseppeket Piroska poharába. És összecsendülnek a poharak, serlegek. Éltetik a királyt, éltetik Rozgonyit, hát még a mátkapárt! Lassankint a szívek keserősége megédesedik, mosolyogni próbál a bús menyasszony is, csak Toldi ül mogorván, ő mosolyogni sem próbál (hiszen próbálhatná, az lenne csak kudarc!), nem, ő nem mosolygott, csak ült, ült az asztal végén, onnét tapadt szeme, lelke Rozgonyi Piroska halvány orcájára!

De csak addig tartott Toldi szótlán bújja, míg a király s a hölgyek felállottak az asztal mellől s elszéledtek, akkor aztán kitört a fojtott indulat, fenékgig hajtotta a nagy ezüstkannát. Nem látott a világ még ilyen vad kedvet! Táncra kerekedett, szörnyű szilaj táncra, recsegtek-ropogtak az asztalok, székek, összebújva nézték maguk a vitézek, hogy mit művel Toldi mennydörgős kedvében...

Mit üzent a cseh király?

Hadd tumbolja ki Toldi Miklós bús-haragos kedvét, mostan elmondom mit üzent Károly cseh király a magyar királynak. Mert tőle hozott üzenetet Lökös Bertalan, olyan üzenetet, hogy hallatára szörnyű harag vetett lángot Lajos király szívében. Ám erőt vett magán, nagy hirtelen színeváltozása ahogy jött, el is illant: nehogy észrevegyék a urak, a népek lelke háborgását. Hát amint elmondám, tovább folyt a hadijáték, utána nagy lakomát is laktak, Lajos király virágos jókedvet mutatott, de mikor leszállott az éjszaka, nem jött álom a szemére, s jókor reggel már talpon volt: nem hagyta pihenni a prágai üzenet.

Úgy esett a dolog, hogy Lajos király, amint illik, követséget küldött Károlyhoz, a csehek új királyához és császárához, hogy üdvözlőjk az ő nevében. S hát mit tett a gögös, magatelt császár? Jó sokáig megvárakoztatá a magyar követséget, s amikor meg maga elé eresztette, fitymáló hangon szólította meg az ifjú Lökös Bertalant:

- Téged küldött hozzám a királyod? Gyermekkirálynak gyermek a követje. Ez az illendőség? Így becsül meg engem? Mond meg az uradnak, többet hozzám gyermeket ne küldjön. Az anyjának meg azt üzenem (s itt olyan titulussal illette az özvegy királynét, hogy azt Lökös nem is merte a száján kiejteni): eressze szabadon már a fiát a szoknya szalagjáról, hadd jöjjön maga énhozzám, de hozza el ám Magyarország adóját is. Értetted? Tizenegy király, csupa hódolt fejedelem jön majd színem elé, jöjjön velök ő is. Értetted?

Hiszen kár volt kétszer is kérdezni, hogy megértette-e Lökös a dölyfös beszédet, a feléből is eleget értett, sarkon fordult s meg sem állott (hej, hány ló dőlt ki alatta!), míg a királyt Kesziben meg nem találta, s Károly császár üzenetét által nem adta.

No, azt senki ne csodálja, hogy a királynak nem volt Kesziben maradása. Korán reggel búcsút vett Rozgonyi uramtól, s meg sem állott Budáig.

- Hiszen majd fizetek én neki adót! - dörögött, forrongott magában egész úton hazafelé. - Adok én majd olyan példát, hogy tudom, többet senki fia meg nem bántja magyarok királyát!

Szörnyű harag tombolt a király szívében, észre sem vette, hogy vitézei közül hiányzik egy, a legvitézebb: Toldi. Szegény Miklós, ő sem aludt egész éjjel, de ő más ok mián nem aludott, s mikor istenigazában kimulatta-tombolta magát, mit gondolt, mit nem, felkapott jó Pejko lovára, versenyt vágatott a sebes széllel, mintha csak ki akarna szaladni a világból. Repült a Pejko a Tisza mentén, véres habba keveredett, de csak repült, mintha érezte volna, hogy kedves gazdája valami bús gondolat elől szalad. Hiszen szaladhatott, versenyt repült vele az a bús gondolat, nem maradt el tőle, de sőt elejbe-elejbe vágott, folyton csapkodta fekete szárnyával: mit tettél, Miklós, mit tettél, mire vetemedtél! Holtig való bánatba kergetted Rozgonyi Piroskát s magadat. Tisza medre tele volna borral, azt te mind kiinnád, akkor sem temetnéd el ezt a nagy bánatot. Akkor sem szünnék meg lelked háborgása.

Repül, repül a Pejko, s bár szakad le róla a véres hab, íme, mégis vidáman nyerít fel: ihol mosolyog, fehérlik Nagyfalunak tornya. Oda húzódott vissza ismét a nagyasszony, az ősi házba, mióta meghalt György (vadászaton halt meg, egy vadkan ölte meg), s árván hagyta egyetlen leányát, a kicsi Anikót. No lám, azt hitte a nagyasszony, Miklósnak amúgy sincs rá többé szüksége, régen kinőtt az anyai meleg szárnyak alól, a kis árvát kell most melengetni, dédelgetni, ápolgatni, s íme, akárhogy kinőtt is szárnya alól, mégiscsak oda siet hozzá szíve bánatjával! Hiába, hiába! Lehetsz világ legnagyobb hőse, száz csatában oszthatsz száz halált, ezret, gyermek maradsz mindég, míg él édesanyád. Bánat, ha éri szívedet, kinek panaszolod el, ha nem édesanyádnak? Ki érti meg úgy bánatodat, mint az anyai szív? Ha szíved megsebződött, van-e erre jobb orvosság az anyai csóknál, az anyai szónál?

Igen, igen, Miklós nagy bújában, bánatjában ki akart szaladni a világból, s íme, a szíve Nagyfa felé húzta, s egyszerre csak ott termett az ősi ház udvarán. Hej, édes jó Istenem, ha én most le tudnám írni a nagyasszony nagy örömét, mikor megpillantá az ablakból rég nem látott deli szép fiát! Nézd, mi csuda történt! Hogy szalad elébe a jó öregasszony! Isten csudája, hogy megelőzte Anikó (mióta Miklós nem látta, eladó leánnyá serdült), hipp, hopp, a Pejko mellé röppent, aztán felpattant a kengyelbe szeleverdi lánya, ölelte, csókolta világhíres bátyját: alig tudta lefejtetni magáról nagy erejű Toldi. Komor arca felderült egy pillanatra, szép gyengén leölelte Anikót a földre, aztán hagyta, hadd játszadozzék a Pejkóval, s a másik pillanatban már ott pihent feje az édesanya keblén, csókolta kezét, arcát, ruháját: gyermek volt újra nagy erejű Toldi!

Mondjam, ne mondjam, hogy egyszeribe felvetették a konyhát, elékerült a vén Bence is (Hej, de levénült az öreg!), de bezzeg megfiatalodott, hogy meglátta „kis urát”, s merthogy pincemester volt mostanában az ő tisztje, lódult le a pincébe szaporán, s hogy ne kelljen kétszer járni, hozott fel bort egyszerre annyit, hogy csak úgy nyögött belé. Hát csak asztalra került minden, ami jó, ételnek, italnak java, mikor aztán vége felé járt a lakoma, mit gondolt, mit nem az öreg Bence, került-fordult, bevezette nagy legény fiát (Bezzeg hogy Bence volt a neve!), s nagy köhintgetéssel, nagy nekikészülődéssel így kezdé beszédét:

- Sok beszéd szegénység, kis uram, hát csak annyit mondok, hogy mióta az eszemet bírom, a Toldi nemzetség kenyerét eszem én. Azt ette apám is, Isten nyugtassa meg. Azt eszi ez is, ni (s rámutatott a fiára, aki szégyellősen, kalapját forgatva állott mellette), s Bence a neve is (apám is Bence volt, még a nagyapám is), no, de nem keríték nagy feneket a beszédemnek: emlékszik-e, kis uram, mikor együtt mentünk a király elébe? Hej, mindég mondtam én, hogy nagy vitéz lesz kigyelmedből, biztattam is eleget, hogy álljon katonának, merthogy gyöngyélet a katonaélet. No, bizony ha mondtam, ez is kedvet kapott a gyöngyéletre, kötéllel sem lehet itthon tartani, meg-meg azt mondja, hogy ő nem marad parasztnak. No, ha nem maradsz,

mondok, állj a mi kis urunk mellé, de vajon vállal-e? Nemzetes kis uram, vegye maga mellé, édesapja helyett legyen édesapja - áldja meg az Isten.

Még szót sem szólhatott Toldi, a szeleverdi Anikó egy késsel háromszor vállon legyinté Bencét (ez volt ám csak a lovaggá ütés), aztán nagy nevetéssel vitte Bencét a cselédszobába, ott egy öreg szekrényt felturkált, élékotorászott holmi viseltes vitézi ruhát: nesze, Bence, öltözz fel vitéznek!

Hiszen jó volt, hogy Anikó kiperdült a házból, mert Miklósnak már csordultig volt a szíve. Isten csudája, hogy máris sírva nem fordult az anyja keblére. De borult, nem borult, szólt, nem szólt, hullott a könnye, nem hullott: az anyai szem látta, haj, de jól látta, mint örül fia szívéen a bánat! Csak azt várta, hogy ketten maradjanak, közelebb húzódott hozzá, simogatta arcát, fejét mint réges-régen, s még nem is kérdezte szóval, szemében ott mosolygott a kérdés: Mi bánt, édes fiam? Nagy bánatod lehet! Hiába titkolnád, az én szemem látja.

Mondja már szóval is:

- Láttam, mindjárt láttam, csókodról éreztem, hogy bánattal jöttél, az kergetett haza. Hiába mosolyogsz, látom az árnyékát a mosolygásodnak!

Ím, már ki is csordult a könny Miklós szeméből. A nagy gyermek zokog az anyai keblen. Aztán eldadozja lassan, szaggatottan szíve nagy bánatját, s mikor végire ér, felszakad szívéből egy nagy jajkiáltás:

- Jaj, mit cselekedtem! Őt is, magamat is élve eltemettem!

- Nagy gyermek, nagy gyermek - mosolygott Toldiné. - Hát ez az a nagy baj? Egy leány miatt adod búnak a fejedet! Van még lány, szebbnél szebb, válogathatsz köztük. Szégyelld magad, te bolondos fiú! Ej, ej, te nagy vitéz... No lám, no lám...

Szégyelld magad... Ez a két szó szívébe nyilallott Miklósnak, szégyellte is magát erősen, hogy így el tudott lágyulni a szíve. Hát csakugyan nem baj az ő baja? És ő még sírt, pityergett, mint egy gyermek! Ej, elfelejti Rozgonyi Piroskát. Nem kell neki sem ő, sem más! Az ő élete bajvívás, hadakozás, csendes házaselet nem öneki való. Ki meri mondani, hogy még sírt egy pillanattal előbb? Nyoma sincs már arcán a könnyeknek. Hiszen az lett volna csak szép, hogy könnyezve találja a fiatal Bence, ki vitézi ruhában ott áll már előtte, egyenesen, mereven, mintha nyársat nyelt volna, s jelenti alássan, hogy odakint az udvaron vár reá egy sisakos vitéz, valami idegen, s meg akar vele vívni életre-halálra.

Elmosolyodott Toldi, sejtette, hogy valami tréfa készül (éppen jókedvében találná, ha csakugyan igazi vitéz várna reá), kiment a pitvarba, s kint csakugyan ott állt egy nyurga sisakos vitéz - az ő fegyverével. Merthogy este volt már, ámbátor világított a hold, bezzeg hogy Miklós nem ismerte meg Anikót, nem akarta megismerni, ezer ráncba szedte a homlokát, nekigyürkőzött, aztán nagyot mordult s fegyver nélkül nekiiramodik a sisakos vitéznek. Uccu neki! Megfutamodik az ellenség, aztán puff, megbotlik s elvágódik az udvaron.

No, ekkor már kint volt Toldiné is. Hiszen volt nemulass. Így meg úgy, szeleverdi lánya! Volt része Anikónak a pirongató szóban, de még több a kényeztetőben: Nem ütötted meg magadat? Hol fáj, édes szívem? Óh, te kicsi bolond, te! Itt fáj? No, megállj. Nem fáj? Óh, de jó!

Így, így.

Nevet a dolgon szíve szerint Toldi is, de mikor kinevette magát, komolyra húzódik az ábrázatja, s félkomolyan, féltréfásan mondja:

- No, de édesanyám, lelkem, én ezt a lányt férjhez adnám, hadd kerülne szoros regula alá! Úgy, úgy, hiába nézel rám megütődve, te kis szelevedri!

Hogy nézett a bátyjára, hogy nem, elég az, hogy Anikó hirtelen leakasztotta a szegről az ő lantját, s kísérve halkán, lágyan, csengő hangján énekelte:

A mi lányunk nem eladó,
Büszke, dacos, válogató!...

Az volt abban a dalban, hogy jár „a mi lányunk” után (Ki lett volna más, mint Anikó!) gazdag, szegény, deák, apród, de hiába. Csak egy van, akit szeretni tudna:

Egy van ilyen, az egyetlen,
Messzi tőlem, bár mellettem:
Könnyű nézni, megölelni,
De szeretni, *párját lel*ni
Lehetetlen!

Hát hiszen a dal eleget mondott, talán többet is, mint amennyit kellett volna. - Szegény kis Anikó, ugyan mit gondoltál? Szegény kis virágszál, kire tekintesz föl? Az óriás tölgyre? Nem hajlik le hozzád, hiába sóvárgod...

Miklós némán, elborulva hallgatta a dalt, aztán pihenőre tért a ház népe. Leszállott a csendes, jótevő álmok Miklós szemére is, s álmodott szépet, gyönyörűt: Piroskát látta, Rozgonyi Piroskát. A felkelő nap már ébren találta. Szíve lecsendesült, lelke nem háborgott. Az édesanya meleg csókja, szelíd szava csudát művelt. Álom volt, ami vele történt. Szép álmok voltak, elmúltak - legyen eltemetve, legyen elfeledve -, fel Budára, Toldi Miklós, szüksége van reád Nagy Lajos királynak!

Még jóformán meg sem pihent otthon a király, hívatta Küküllei János uramat, az ő fődeákját, s parancsolta neki, hogy nyomban hányja szét az egész levelestárat, keresse meg, olvassa meg a legrégebbi írásokat, kezdettől mostanáig: vajon van-e írás arról, hogy valaha Magyarország más országnak adózott volna?

Nagyot nézett Küküllei János: talán bizony tréfál a király. Nemcsak gondolta, mondta is a gondolatját, de a király összeráncolta homlokát:

- Tedd, amit parancsoltam! Csinálj pontosan írást arról nekem, fizetett-e, s mikor és kinek adót ez az ország, s viszont ki fizetett ennek az országnak.

Egyben kiment országszerte a királyi parancs, hogy jöjjön Budára az ország huszonnégy legvénebb embere, mind olyan, kik valaha nagy, országtartó tisztséget viseltek.

Hát jöttek az ország vénei Budára, Küküllei János is elkészült az írással, s akkor a király tanácsot üle velők. Először is elmondta a követtel, hogy s mint esett a prágai eset, csupán azt hallgattatta el, mit Károly császár az özvegy királynéről mondott. Hiszen ez éppen elég volt. Hej, hogy váltott színt a vén emberek arca! Hirtelen elsápadt, aztán lángba borult, olyiknak a szeme is könnybe lábadt a dühtől, hogy menten nem lehet megtorolni a szörnyű gyalázatot. Lám, hogy megifjodtak a huszonnégy vénnek! Kardjukra csapnak, felháborodva kiabálnak összevissza: valamennyi indulna egyszeribe a megtorló harcra, ha le nem csendesítené a király egy kézintéssel.

- Tanácsra hívtalak - mondá a király -, s még nincs vége annak. Állj elő, Küküllei János, olvasd azt az írást.

Hosszú, széles pergamen volt Küküllei János kezében, azzal a tanács elé állta, s olvasá, amint következik:

Mi Lajos, magyarok királya, adjuk tudtára mindeneknek, akiket illet, közel s távol lakóknak, minden renden, rangon és nemen levőknek, mostan és ezután élőknek: Károly cseh király és birodalmi császár, elbizakodván császári hatalmában, alattvalójának merészelt nevezni minket, s adót követel tőlünk. Ennek okán mi felhánytuk levelestárunkat, s ennek rendjén megállapítottuk, hogy sem az ország, sem ennek régi királyai, soha senkinek nem voltak adófizető polgárai. Ellenben tanúsítják régi írások, hogy Attilának, Isten ostorának adózott a keleti s a római birodalom. Ennek földjét foglalta el Árpád: sem ő, sem semmi nemzetsége, egyetlen utódja adót nem fizetett, de sőt, nekik adóztak levert idegenek.

De a király nem elégedett meg Küküllei János írásával, hit alatt tétetett tanúságot a huszon-négy vénnel is, hogy Magyarország sohasem volt senkinek adófizetője. Következzék erre ötven főnemes, kik meg arra esküvének meg, hogy a huszonnégy vén igazat vallott. Aztán mind e tanúságokat szépen írásba foglalták, s folytatták a tanácskozást, s annak rendjén elhatározták, hogy vértanú Szent Lőrinc napjára Trencsén mellett összegyűl a magyar sereg, s onnét indulnak hadba a cseh király ellen.

Ezenközben Toldi is Budára ért, neszét vette, hogy miről esett a tanácskozás. Amint az urak elszéledtek (sietett haza valamennyi, hogy felverjék az ország népét), Toldi szerét ejtette, hogy a király közelébe jusson, s mondá lelkes szóval:

- Felséges királyom, hallám, hogy mi készül. Engedje meg nekem, hogy előre menjek cudar cseh kutyára. Lesz, ami lesz. Felség, sokat nem beszélek, hanem annyit mondok, ahol én „kaszálok”, még tallózni való sem marad utánam.

- Jó, jó, Miklós, jó, jó - mosolygott a király -, csillapuljon véred. Hiszem én, tudom én, hogy ahol te kaszálsz, az le van kaszálva. De lám, egy ember mégis csak egy ember. Vajon egyedül meg tudnád-e védeni királyodat?

- Felséges királyom - felelte Toldi Miklós -, volna száz életem, felségedért adnám.

- Hiszem, Miklós, hiszem, de nekem az életed kell, nem a halálod. Várjunk a halállal, ráérünk arra még. Hanem azt kérdem én tőled, Miklós fiam, ha teszem, nagy veszedelembe kerülnénk, ha had fogna körül, ha én rabul esnék idegen országban, te meg szabad volnál: bíznál-e abban, hogy magad erejével is kivágnád királyodat?

- Bízom - felelt Miklós.

- Jól van, fiam, elég. Most pedig úgy tegyed, amint parancsolom. Indulj útnak még ma, de nem Trencsén felé. Járd be a Nyírséget, Szilágyságot, Erdélyt, aztán Máramarost: válogasd össze a vitézek legjavát, úgy jere Trencsénbe. A többi majd megtudod ottan. Eredj, fiam, eredj.

Tetszett, nem tetszett Miklósnak: király parancsolta. Arra kellett menni, amerre rendelte. Hej, pedig de nagy kedve lett volna azon melegében rajtaütni a cseh kutyán! De hiszen, ami késik, nem múlik. Csakhogy egyszer ismét hadba szállhat, kedve szerint ellenséget vághat. Éppen jókor esik ez a hadakozás! Bús, haragos kedvét most kitomboltatja, s Piroska emléke meg nem háborgatja, úgy eltemeti most, úgy elfelejti most...

A prágai kaland

Gyültek, gyülekeztek Trencsén mellett a magyar hadak, indult Lajos király is Budáról nagy, fényes kísérettel. Budán, Pesten s amerre elvonult a király, tenger nép verődött össze, csudalátni. Hiszen volt is csudálni való. Mert ilyen hadbaindulást sem látott még ember, mióta a világ: világ. Hosszú sorban rengeteg nagy szekerek dőcögtek az úton, megrakva hordókkal, kenyerekkel, mindenféle ennivalókkal. Jó, jó, kenyér nélkül, bor nélkül csak nem megy el messzi útra a király az ő népével (Ki tudja, kapnak-e az úton elegendőt?), de mire való a rengeteg sok aranyos, cifra hintó? Minden hintó elé hat ló volt fogva, s minden három lóra esett egy kocsis, valamennyi olasz gúnyában. Hát ló mennyi, amit vezetéken vittek! S mind felnyergelve, de milyen nyereggel! Ragyogtak az aranytól, ezüsttől, csillogó díszektől. Szekerek előtt, szekerek mögött, oldalt egy sereg cseléd, s mind olasz gúnyában, harisnyásan - ugyan mi szükség van ennyi ingyenélőre? Talán bizony nem is hadba, de lakodalomba megy a király!

No, majd meglátjuk, bízzuk csak rá.

Ott volt már a magyar sereg Trencsénben, mikor a király megérkezett, s hogy végigjárta, - nézte a gyönyörű hadat, mosolygott elégedetten, bólintgatott, egyikkel-másikkal szóba állott, aztán visszahúzódott a sátrába s megírta levelét a cseh király-császárnak. Azt írta pedig levelében a király, hogy: bizony megeszmérem, kedves király bátyám, birodalmi császár, hogy bár fiatalabb vagyok, mint te, még nem valék nálad. Szégyellem is nagyon, de hát sok gondom volt, hiszen tudod te jól, nekünk királyoknak tenger sok a dolgunk... Amde most, hogy éppen Trencsén mellett a hadam, s idejövök, hogy megszemléljem, gondolám: közel esik Prága, könnyűszerrel meglátogathatnám én kedves bátyámat. Nem mennék én haddal, csak udvari néppel, s némi ajándékkal: éppen azért kérlek, küldj nekem levelet, mégpedig hit alatt, királyi pecséttel: magamnak s népemnek nem lesz bántódása.

Háromszor is elolvasta a cseh király a levelet, fejét csóválta, nem akart hinni a szemének. Talán a követ nem mondta el az egész üzenetet? Vagy elmondta, s Lajos csakugyan megijedett? De hátha csak színleli az alázatosságot? Mért gyűjtötte össze hadát Trencsén mellett?

Hát bizony, sehogy sem tetszett ez a dolog a cseh királynak, nem is mert válaszolni a maga esztől, hanem nyomban tanácsot hívott egybe. Választófejedelmek, érsekek, világi nagyurak voltak a tanácsban, ezeknek felolvastatta Károly a magyar király levelét, mit szólnak hozzá. Ő maga előrebocsátta, hogy rettentő nagy veszedelemtől tart, szükségesnek vélné, hogy hadba szálljon minden tartománya, de a választófejedelmek s a többi urak csak úgy ímmel-ámmal vették a dolgot, nemigen lelkesültek a háborúért, ellenben nagy igyekezettel magyarázgatták jóra Lajos király levelét.

- Ugyan mi veszedelem fenyegethetne? Idézték - megjelent. Ezt majd feljegyezzük róla, hogy le ne tagadhassa. Ajándékot hoz - mi adónak tekintjük.

- Helyes - mondotta a császár. - S ha éppen cselt vetne, mi is vethetünk cselt..., s lesz majd erősebb fegyverünk is...

No, ebben szépen megnyugodott a bölcs tanács, s nyomban írta is válaszát a császár: édes méz volt annak minden szava. „Csak jere, édes öcsém, ölelő karokkal, tyúkkal, kaláccsal vár a te szerető bátyádurad.” Lajos király pedig, ahogy Károly levelét kapta, titkos tanácsra hívta az urakat a trencsényi várba. Maga Toldi strázsált az ajtón, nehogy egy szó is kijusson a tanácskozásból. Bezzeg, hogy a vitéz urak, amint megértették a király szavából, hogy Károly császár voltaképpen törbe akarja csalni a magyar királyt mézes-mázos szavú levelével,

szörnyű haraggal kardjukra ütöttek, s egy szívvel-lélekkel kiáltották: Hadd induljon a sereg! Be kell vennünk Prágát!

- Be kell vennünk, be!

De a király lecsendesítette az urakat.

- Nem úgy, urak! Nem izenek én hadat Károly császár ellen. Magam megyek hozzá, szemtől szembe akarok állani vele, hadd ismétlje meg az üzenetjét.

- Baj lesz ebből, felség - mondták az urak. - Félünk, megcsúfolja magyarok királyát a csehek királya.

- Ej, mi baj lehetne - vágott közbe Toldi -, ha én is ott leszek!

Mosolygott a király, szeretettel nézett jó Toldi Miklósról. A tekintetével végigsimogatta leghívebb vitézét. Aztán intett a kezével, csend lett, halálos csend a teremben.

- Figyeljete ide - kezdte a király. - Kalandra indulok, de nem könnyelműen. Ajándékot ígértem a császárnak, hát viszek is. Láttátok, ugye, hogy mi sok szekérrel, hintóval jöttem. Nos hát, ezekkel megyek én Prágába. Szekerek s hintók mellett szere-száma nem lesz a mindenféle cselédnek. De milyen cselédek! Olasz gúnyában csupa magyar vitéz! Jól tudom, nem volna illő ez a játék: hívott vendég áruló módjára lépjen egy városba. Ám, ti nem tudjátok, hogy mit tervel ellenem a császár. A követünk megneszelte, hogy foglyul akar engem ejteni. Nos, ha ezt akarja, ám csak próbálja meg. Kardra karddal, cselre cselrel felelek én!

Az öregeknek még mindig nem tetszett a dolog: féltették a királyt, hátha balul üt ki a vakmerő kaland. De nem merték ingerelni, mert jól ismerték a természetét: mennél jobban intik, csendesítik, annál jobban nekitüzesedik. De ha már így van, ahogy van: javallották, hogy Toldi legyen a király személyes inasa, a vitézek színe-java legyen a kíséret, meg a „cselédség” is. Szépen pennára szedték a java vitézek nevét, mindössze sem sokat, de Toldi még a keveset is sokallotta: minek annyi ember? Közben a király parancsolta Laczfi Endrének, hogy a hadak élén ő is induljon két nappal később, ő is törjön be Morvába, s nézze, hogy melyik út visz egyhamarabb Prágába...

Egy szó, mint száz: aprajára meghányták-vetették a tervet, s másnap éjjel indult Lajos király olasz gúnyás vitézeivel, rengeteg szekérrel, hintóval. Hej, mit kacagtak a vitézek, míg olasz bőrbe bújtak! No, csak hogy kikacagták magukat, mert az úton nem volt helye a kacagásnak, pedig bizony nehezen állották meg, ha egymásra néztek. Különösen Toldi... Hej, Uram Jézusom, milyen figura volt, milyen maskara volt!

Hát volt, amilyen volt, Toldi is, a többi vitéz is, mindegy, csak a kaland sikerüljön. Hiszen majd meglátjuk, sikerül-e, nem-e.

Elég az, hogy a kezdet nem volt erősen biztató: mindjárt a határnál akkora őrés fogadta, hogy felével is meglegeghetett volna Lajos király. Voltak három annyin, mint a magyar vitézek, s ugyancsak megadták a tiszteletet a királynak: elől-hátul, a szekerek, a hintók mellett sűrűn csillogtak-villogtak a cseh lándzsák. Összenéztek titkon a magyar vitézek, az olasz bőr alatt feszült az acéling, a szekereken volt fegyver elegendő: hej, csak engedné a király, elbánnának ők a cseh lándzsásokkal!

- Nem, nem - intette le a király a szilajvérű vitézeket. - Csak mutassatok nyájas arcot.

Há'szen mutattak is, jelekkel diskuráltak is, s egy órát sem mentek együtt, a magyar vitézek annyit már megértettek a nyelvtörő szavakból, hogy szeretnék a cseh bajtársak megköstolni a magyar bort.

- Adjunk-e nekik? - kérdezte Toldi a királyt.

- Nem, nem. Egy korty italt se adjatok nekik. Hanem aztán ott, ahol megállunk, pihentetünk, hagyjátok, hogy - emeljenek el egy hordót!

Jól gondolta ezt ki Lajos király. Amint első este megállapodtak, tábort ütöttek, s a magyar vitézek színleg hortyogni kezdettek, szép suttyomban lehengettek egy hordót a szekérről, s bezzeg, hogy mind egy cseppig megitták a cseh vitézek. Másnap, harmadnap is kiürítettek lopva egy-egy hordót - ez volt ám az élet! Világ végére is elkísérték volna Lajos királyt.

Még meg sem érkeztek Prágába, híre ment előre, hogy mi tenger ajándékot hoz a magyar király. Csődültek a népek mindenfelől csudalátni, s Prága város kapujában olyan nagy tisztességgel fogadták a királyt, hogy a szentséges római pápa sem kívánhat vala ennél nagyobb tisztességet. Zászlókba borult a város, a vár, zúgtak a harangok, s a kapuban ékes beszéddel üdvözlé az érsek. Aztán nagy fényes kíséret szegődött mellé, úgy kísérték a városba, a császári palotába. Nem a várba, ahol lakozott a császár, no de, mindegy: majd oda is elmegy Lajos király.

No, ha tisztességgel fogadták, meg is emberelte Lajos király a város elejét: az urakat, a tiszteket, az előbbkelő polgárokat mind meghívta vacsorára. Hanem aztán ez a vacsora nem afféle mesebeli vacsora volt, hogy azt mondja: tál, tányér elég volt, étel, ital kevés volt. Tál is, tányér is, étel is, ital is volt itt elegendő, több annál, csak úgy folyt a mindenféle jó lé.

- Dínomdánom, sógor, ez ám csak a jó bor! - mondogatták a magyar vitézek, s sűrűn koccintgattak a cseh urakkal, akik fenéig hajtották a serleget, merthogy ilyen finom bort nem ittak, mióta a világra születtek. Virágos kedve kerekedett a királynak is, pedig tudta, hogy bezárták Prága kapuját, s szép szerént meg sem nyílik az. Még akkor sem lohadt le a kedve, mikor jött a császár követe, s mondá Lajos királynak, hogy császár őfelsége hallott már Lajos király megjöveteléről, örvend is annak erősen, merthogy úgy is illik: szolga az uránál tiszteletét tegye, s adóját elhozza. El is várja holnap fent a várban, kegyesen fogadja őt is, adóját is, máskülönben Prága kapuja többé előtte meg nem nyílik.

Jó képet vágott a király a döllyfös üzenethez, még meg is kínálta a követet: igyál, ecsém, te is, tudom, megszomjazztál, míg ideloholtál. Fiam, Toldi, serleget a markába!

Nyomott is egyet Toldi, de akkorát, hogy a követ nem bírta, Toldi tartotta a serleg talpát: úgy hajtotta fenéig. S folyt tovább az eszem-iszom, dínomdánom, s mire kivirradott, mind asztal alá fordultak a cseh urak, de bezzeg, a magyarok állották a vigasságot: egy az, hogy jobban győzték az ivást, más az, hogy vigyáztak is magukra. Ittak, ittak, de úgy ittak, hogy a serleg sohasem ürült fenéig.

Hát odakint a városban mi történt? Ott sorban állottak a rengeteg nagy hordók, azt mind csapra ütötték, ihatott boldog-boldogtalan, amennyi beléfért, népség, katonaság: hadd emlegessék meg a magyar király vendéglátását. Virradatkor aludott az egész város: mindenkit levert lábáról a magyar király bora. Hiszen csak erre vártak a magyarok, nosza, először is a város kapujához, az alvó öröket egy szálíg megkötözték, aztán sorba járták az utcákat, a részegen alvó, fetrengő katonákat szintúgy megkötözték, s akkor: rajta, rajta! Megpendült a dob, recsegett a rézkürt, vad láрма verte fel az alvó Prága csendjét. Szikráztak a kövek a paripák patkói alatt, veszettül vágattak utcáról utcára, erre-arra száguldottak a magyarok, hogy mennél többnek lássa az álmából felriadott nép - haj, égszakadás, földindulás, szaladj te is, pajtás! Hiszen szaladtak is összevissza az álmos szemű csehek, volt jajgatás, ordítózás, összevissza láрма. Pedig vért nem is ontottak a magyar vitézek, csak inkább a levegőbe vagdalkoztak, de mindegy: a megrémült emberek szeme ezerszámra látta legyilkolni a katonákat, a polgárokat, s mire a nap felragyogott: csupa fehér zászlót látott lobogni a házakon.

Kegyelem! Kegyelem! Mind ezért rimámkodtak a fehér lepedők. Hát a cseh vitézek hova lettek? Azok bizony vagy megköttözve fetrengettek, vagy ide-oda elbújtak: azt hitték, egész hadsereg lepte el a várost.

Jó, jó, de mi lesz, ha észreveszik magukat? Hogy voltaképpen egy csapatnyi magyar forgatta fel Prágát? Gondolt erre is Lajos király, nosza, a kapuhoz, ki kell azt nyitni! Az ám, ha az olyan könnyen menne! Nehéz vashevederek a kapun, lakat temérdek rajta, de mekkora lakatok: szent igaz, hogy jól bezárták Lajost a kalitkába. Sebaj, itt van Toldi: széles vállát nekifeszítette a kapunak, emelintett rajta egyet, hogy megropogott a csontja belé, de bezzeg recsegett-ropogott a kapuzár, bomlott a fő fal is: szörnyű döndüléssel kifordult a kapu.

- Most öröket ide! Se ki, se be! - kiáltott a király.

Nyomban elállották a kaput a magyar vitézek, de hogy, hogy nem, egy cseh valahogy kisurrant köztük, s lóhalálában nyargalt a várba, hírt adni a császárnak: oda Prága, oda! Bevette a magyarok királya.

- Ohó, öcsém, várj csak! - rikkantott Toldi Miklós. - Vágtatott a király, mellette Toldi, szélnél sebesebben, nyomukban válogatott vitézek, közben Toldi előreugratott, s mikor éppen a lépcső aljába ért a hírvivő cseh, úgy kólintotta fejbe szeges buzogányával, hogy menten fűbe harapott. Merthogy a várban semmit sem tudtak arról, mi történt a városban, míg odafent békén aludtak, csak most, hogy széll-ellobbal ott termett a király kicsiny csapatjával, kezdettek észretérni: nem így szokott egy hűbéres uránál megjelenni! De nem ám!

Már fent vannak a palotában, Toldi mindenütt a király oldalán, üti, löki félre a cseh alabárdosokat, vagy három szobán így lökdösik át magukat, aztán - nincs, aki bejelentse a magyarok királyát, s hát ha volna, kérnék-e erre: nagy zajjal belépnek a nagy palotába, ahol a császár ült aranyos trónusán, két oldalán tíz fejedelem, mind a hűbérese, körös-körül alabárdos vitézek: így várta a császár a tizenegyediket, magyarok királyát.

Belép Lajos király, nyomában a magyar vitézek, a császár ránéz merőn, gögösen, várja: mi lesz, hajt-e térdet-fejet neki Lajos király. Hiszen azt várhatja. Visszanézte Lajos merőn a császárt, szemét le nem vette róla, csak nézte, nézte, nem szólt csak egy szót sem.

- Kezdjünk már valamit, felséges királyom - szólott halkán a háta mögött Toldi. - Sehogy sem tetszett neki ez a hosszú hallgatás: égett a föld a talpa alatt, még jobban égett kezében a buzogány, amint ütésre szorongatta. De Lajos király csak hallgatott, hallgatott, pedig Toldi már a sarkát is nyomkodta felséges urának. Végre is a császár szólalt meg. Intett a hírnökének: eredj, szólj neki, lépjen már közelebb. Mi dolog az, hogy nem hajt térdet-fejet nekünk?

Hangos szóval szólítja a hírnök Lajos királyt: lépjen hát közelebb, hajtson térdet-fejet, de Lajos csak hallgatott tovább. Most már a császár szólította meg:

- Hallod-e, szolgám, lépj közelebb, hajts térdet-fejet, aztán te is helyet foglalhatsz oldalamon.

Lajos király erre sem mozdult meg, csak hallgatott tovább. Hiszen várhatott is ezzel még a király, ha szól, úgysem hallották volna a szavát, mert egyszerre szörnyű zaj, riadalom támadt, csakúgy belódult a terembe egy porlepte hírnök, s lihegve, lelkendezve jelenti: vége Csehországnak... magyarok betörték... Hadainkat szétverték... leölték... talán már ide is elérték...

Akkor már betámolygott a második követ is: Oda Prága! Magyar elfoglalta!

Haj, bezzeg hogy leszaladt a gög, a kevélység a császár arcáról s helyét elfoglalták mindenféle színek: kékült, zöldült, sárgult, el is feketedett, s mint a nyárfa levele, szegény, úgy remegett. Csak ezt várta Lajos, most már megszólala:

- Ím, eljöttem hozzád, Károly király, császár. Azt kérdezem tőled: hozzak-e még adót?

- Ej, ej, fiam, fiam - mosolygott a császár kényszerülten -, micsoda beszéd ez? Tréfa volt az egész. Tréfámra tréfával fizettél: rendben vagyunk, nemde? Vagy talán haragszol? No, no, csillapodjál. Mondom, hogy tréfáltam. Addsa már a kezed, legyünk jó barátok. Nem elég tán a szó? Foglaljuk írásba: legyen feleséged a kicsi leánykám, ha felnő, s ha tetszik, s vele szálljon rád majd Cseh- és Morvaország, ha - fiam nem lenne. Akarod? Akarod. No, hát kezét rája.

Nyomban paroláztak, írást is csináltak, de Toldinak nem tetszett az ilyen békesség. Micsoda béke az, ha előbb vér sem folyt? Nem is állotta szó nélkül, buzogányát megsuhogtatá s mondá kemény szóval:

- Halljátok-e, tizenegy királyok! Uratokat, Lajos királyt úgy ne szolgáljátok, hogy agyatokba rontom arany koronátok!

Így, így, szóról szóra így mondotta Toldi, de Lajos király mosolyogva csitította: No, no, fiam, Toldi! Aztán a tizenegy királyok felé fordult, s mondá azoknak is, mosolyogva mondá:

- Már ez ilyen ember! Mi magunk is alig bírunk vele. Bizony, amit mond, meg is teszi Toldi!

No, de vérrel vagy vér nélkül, elég az, hogy szent lett a békesség, írásba foglalták, szépen aláírták, lett aztán erre olyan dínomdánom, hogy híre ment hét országra, még azon is túl. Három nap s három éjjel szólt a muzsika, döngött a padló császár palotáján, folyt a jó magyar bor, akkor aztán negyedik nap lóra pattant a király, s vígan kocogott haza vitézeivel.

Meghiszem azt, vígan. Sikerült a kaland, de még hogy sikerült! Madarat lehetett volna fogatni a királlyal. Rég is nem volt ilyen adakozó kedvében. Még haza sem ért Budára, útközben gazdagon megajándékozta vitézeit, legkiváltképp Toldit: nevére íratta Szalonta várát, amelyhez járt ötvennyolc telek, nagy rétek, erdők, malmok - hej, mi tenger vagyon, elég volna grófnak!

No, Miklós, örülsz-e? Örült is, nem is. Most, hogy vége volt a prágai kalandnak, s hazafelé tartott: újra meglepte szívét a bánat. Minek a nagy vagyon? Mit csináljon véle, ha nincs felesége? Feleség, feleség! Hiszen azt ő kapna százat is, nem egyet, de mit ér, ha nem éppen azt, azt az egyet, Rozgonyi Piroskát!

El-elmaradozott a seregtől, végre el is maradt egészen, csak nagy, nehéz bánatja volt vele, - no meg - Bence. A fiatal Bence. De lett volna Toldi szívében ezer akkora bánat, mint amekkora volt, akkor is felkacagott volna, megpillantván Bencét. Tiszta csuda, hogy meglátta, mert a feje is alig látszott ki, úgy telerakta lovát, magát mindenféle cókmmókkal.

- Hát te mit csináltál? Mit raktál magadra? - kacagott fel Toldi.

- Hogy mit? Amit csak lehetett. Hej, uram, mégiscsak jó dolog a háború. Ha nem csurran, cseppen - sunyított ravaszul az együgyű legény.

- Rögtön mind lehányod! - rikkantott rá Toldi. - Mit! Hát te raboltál? Nesze a váltsága! S odadobott neki egy zacskó aranyat.

Hiszen egy zacskó arany is valami, de Bencének szörnyen lefittyent az ajaka, mikor a sok drága holmit le kellett raknia. No, nem is csuda. Mi tenger drágaságot indított útnak! Volt ott vagy négy vánkös, de még derekalj is. Aztán lóvakaró, cingomb. Balta, fővenyóra, vasaló, bőrlámpás, patkószeg, s más ilyen kincset érő holmi. Keservesen nézett vissza Bence a drága holmira, de bezzeg nem a lova: vígan kocogott Toldi Pejkója után. Most már lépést tarthatott

vele. Tarthatott, mert a Pejkónak a gazdájához igazodott a járása, csak úgy ment, mendegélt, szomorúan ügetett. Így jár a ló, ha gazdája búsul, sóhajtozik.

Toldi pedig többet nem törődött Bencével, nem a sereggel, nem senkivel: az ő lelke otthon volt már. Otthon, a szalontai várban.

- Hátha mégis, hátha... - tűnődött, hánykolódott a lelke. Aztán szépen rajzolni, színezni kezdte a jövődőt. Talán még nem késő. Elmegy Piroskához, megköveti szépen. Megkéri a kezét Rozgonyi uramtól. Aztán lába elé borul a királynak. Elmondja majd a kegyes királynak a szíve bánatját. Nem fogja tagadni megtévelyedését. A király is ember, ő sincs hiba nélkül, majd megbocsát neki. Tar Lőrinc? Ej, keressen más asszonyt az a gyáva főreg!

Így fűzte, fűzőgette Miklós az aranszálú gondolatokat, festette, festegette a színes képeket. Látta már Piroskát a szalontai várban, a vár kapujában: ott áll órák hosszat, s néz a messze távolba: jön-e már a hadból az ő vitéz ura? Ó, ha így lehetne!

Arcáról eltűnt a komorság, szívéből leszakadt a nagy bánat terhe, s hogy megkönnyebbedett a szíve, megérezte a Pejko is, repülve repült, hogy utolérje, el is hagyja társait. Tarka virágos réten repül át a Pejko, rétről be erdőbe: mindegy neki, repül tovább, mint a madár. De egyszerre csak keményen megrántja fékje szarát Toldi:

- Megállj, Pejko, megállj!

Éles sikoltást hall a vitéz, aztán látja, amint a sűrűben eltűnik egy lovas: ölében egy nő rémülten sikoltoz, jajgat, hogy sír belé az erdő.

- Utána! Utána!

Percig sem habozik a jó Toldi Miklós. Tudja, hogy mi történt, s mit kell cselekedni. Valaki nőt rabolt, utána, utána! Megöli a cudart.

Vágtat a Pejko hegyre föl, völgybe le, árkon-bokron át, már nyomában Toldi a rablólovagnak, látja, hogy ölében egy szép leány hever aléltan. Sziklás hegy tetején áll a rabló vára, oda nyargal, Toldi meg nyomában. Csaknem egyszerre ugratnak be a kapun. Ott az udvaron leugranak a lóról mind a ketten, a rablólovag utat nyer a zezugos várban, de Toldi nem enged, kergeti szobáról szobára, míg egyszerre csak megmozdul lába alatt a padló, süllyed alább, alább: vak sötét pincébe zuhant le szegény Toldi Miklós... Vak sötét pincébe, keserves rabságra.

Ha várod, várhatsz rá, Rozgonyi Piroška!

Pedig várja szegény, szívszakadva várja... Hej, mert öneki is azt súgja valami: hátha mégis, mégis...

Kelepcébe kerül vitéz Toldi Miklós

Még nem indult volt el Lajos király a prágai kalandra, mikor Rozgonyi uram Piroskát felvitte Budára. Szép háza volt Budán Rozgonyi uramnak, de rég, nagyon rég üresen állott ez a ház. Merthogy fiúval nem áldotta meg Isten, elfordult a kedve az udvari élettől, ottan magát minek mutogassa? De, lám, a király kegyelme fiút adott az öreg bajnoknak, hej! de megfiatalodott egyszerre! Újra megkívánta a fényes, lármás udvari életet, nem volt maradása Kesziben: kiürült a vén udvarház, s helyette megtelt az a másik, Budán, mely oly sokáig némán, üresen szomorkodott.

Álmodni sem merte volna Rozgonyi uram, hogy öregsége így megaranyozódjék. Hiszen ami igaz: igaz, balkezű Lőrincnél kedvére valóbb vitéz is nyerhette volna meg Piroska kezét, ő maga is gondolt Toldira, de hát így volt megírva a sors könyvében: öreg szíve belényugodott. Büszke öröm töltötte el keblét, ha a király nagy kegyelmére gondolt, s hát még, mikor tapasztalta, hogy a király épp oly kegyesen, nyájasan fogadja a budai palotában is, amilyen kegyes, nyájas volt hozzá Kesziben! Szép gyöngén kézen fogta Lajos király Piroskát, úgy vezette az özvegy királyné elébe, aki éppen a nappali teremben üle, mellette, körülötte királyok, nagyurak leányai, százan, ha nem többen. Piroska remegve térdelt le a nagyasszony előtt, megcsókolta a csókra nyújtott kezét, s földre süttöt szemmel várta sorsát: megnyeri-e kedvét a király anyjának.

- Állj fel, leányom - szólt a királyné kegyesen, nyájasan. - Itten maradsz az udvaromban, udvari leánynak. Sok szépet hallottam rólad a fiamtól, s az én királyfiam nem szokott csalódni. - S intett egy szépséges szép leánynak, aki nem vala más, mint a boszniai bán leánya, világszép Örzse, mondá neki: a te udvari leányod lesz Rozgonyi Piroska! Szeressétek egymást.

Aztán széteszlott az udvar, ment a két leány kéz a kézben, vezette, vitte gyorsan Örzse Piroskát az ő fészkébe, még szót sem igen szóltak, csak egymásra néztek, egymás bús szemébe s testvérekké lettek!

- Szeretlek, szeretlek - mondotta Örzse. - Látom a bánatot a te szép szemedben, s szeretlek tégedet a te bánatodban. Óh, nézz a szemembe! Bánat lakik ott is, titkos nehéz bánat. Szeress te is engem!

Őrizte egész nap szíve titkát a boszniai bán lánya, de este, hej, este, mikor nyugalomra tértek, odasompolygott a Piroska ágyába, ölelte, csókolta s bánatát meggyóna: szereti a királyt, magyarok királyát. Szereti, bár Lajos el van már jegyezve!

Sírt Piroska, keservesen sírt, siratta szegény Örzset, holott sirathatta volna magát is. Hátha ő kiöntené szíve bánatát! Nem kisebb ez annál. Talán még nagyobb is. Akit ő szeret, az sem tud az ő szerelméről, sőt meg is alázta. Nem, nem gyóna meg szíve titkát, de leste, várta, mikor jön Toldi Budára. Hátha mégis, hátha mégis... Apja folyton sürgeti a menyegzőt, sürgeti a jegyese is (Égett a föld Lőrinc talpa alatt, hátha nagy hirtelen megfordul a szerencséje?), de Piroska húzta, halasztotta a menyegző napját - hátha mégis, hátha... Mert százszor, ezerszer fogadkozott, hogy Lőrincé lesz csak azért is, ha belepusztul is, de százegyszer, ezeregyszer mást mondott a szíve. Óh, szegény Piroska!

Fetrengett vala pedig jó Toldi Miklós sötét pince földjén, mialatt Piroska lelke így vívódott. Mikor lezuhant, elvesztette eszméletét, s hogy ébredezni kezdett, tehetetlenül feküdt a nyirkos, köves földön: oda szegezte testének szörnyű fájdalma. De lassanként magához tért, szeme belemeredt a vak sötétségbe: vajon hol lehet most? El-végig gondolja, hogy mi történt vele. Vak sötétség vette körül, s mégis világosan látott, szörnyű világosan. Rablólovag foglya lett, többé nem látja meg Isten áldott napját. Itt senyved el szép fiatalsága.

De ím, egyszerre gyenge világosság szűrődik felülről a vak sötétségbe. Hej, de nagyot dobbant a szíve! Gyenge világossággal gyenge reménység szűrődött a szívébe is. Gyenge, de reménység! De hallga, odafent van valaki. Hallja nehéz léptek dobogását s várja szívdobogva az emberi hangot. Nem emberi hang volt, vadállati hang volt, amit ő most hallott. Kegyetlen, lelketlen, durva, kárörvendő.

- Élsz-e, Toldi Miklós? No, csak élj - halálig! Innen ki nem kerülsz, itt fogsz elsenyvedni! Tudod-e, ki vagyok? Jodok az én nevem. Nem ismersz? Ismerj meg. Megölted apámat, a híres cseh vitézt Duna szigetjében. Emlékezel rája? Vagy tán elfeledted? Eszedbe juttatom, el sem

is felejtet - itt döglesz meg, kutya! Azt hitted, ugyebár, hogy leányt raboltam? Hahaha! Megjártad! Az én húgom volt az, akit elraboltam! Hallod, Toldi, hallod?

Sajgott, nyilaldozott minden porcikája jó Toldi Miklósnak, de mi volt testének sajgása amellet, ahogy a szíve sajogott, a lelke háborgott. Ha csak talpra állhatna! Motozta, kereste a kardját, hogy azt felhajítsa a nyílás felé s úgy oltsa ki gonosz lelkét a haramiának. Megtalálta kardját, de csak azért, hogy még rettentőbb fájdalom szaggassa a szívét: Toldi Miklós nem bírta felemelni kardját, s tehetetlen dühében „nagy nehezet bűgött”...

- Hát élsz!? - kiáltott le most egy rikácsoló női hang. - No, csak élj! Tudd meg, enyém vagy, az én rabom vagy. Van-e mátkád? Van-e feleséged? Hát gyermeked van-e? Sem ez, sem az nem borul a te sírhalmadra. Éheztek, szomjaztatlak, de úgy, hogy ne halj meg! Hallod, Toldi, hallod?

Jodok húga volt ez, Jodovna.

- Oh, jaj - nyögött Toldi - minő aljas lélek! Vadállatnál vadabb. Jaj, hát ilyen is van! - S szíve majd megszakadt, gondolván egy másik leányra. Akinek lelke hófehér, aki beillenék angyaloknak seregébe s akit ő oly durván megsértett!

Hej, ha innen kikerülhetne, de lemosná a gyalázatot, mit könnyelmű pillanatban önfejére zúdított!

Ha innen kikerülhetne! De volna ereje a régi, s ez a régi megszázoszorosodnék, rab maradna holtig, hacsak csudát nem tesz érte a jó Isten.

Nem történt csuda, történt egyéb. A cseh király megsokallotta a rablólovagok garázdálkodását, s merthogy erősen szégyellette a kudarcát (kitűnt, hogy a magyar sereg csak megmutatta magát s az ő serege eszeveszett futásnak eredett), hát mondom: merthogy erősen szégyellette kudarcát, le akarta mosni valami nagy cselekedettel a gyalázatot, s nosza elrendelte, hogy sorba vegyék a rablófészkeket, kő kövön s rabló életben egy szál se maradjon!

Hát elindult a had rablófészkek rontására-bontására, rablólovagok irtására, azalatt meg Jodovna mást gondolt: drága ételeket, italokat eregetett le Toldinak, hadd szedje össze magát, térjen vissza régi ereje s akkor kezdi a kínzást. Hiszen jól kigondolta ezt az ördöglelkű leány. Lassan, lassan visszatért Toldi régi ereje, s hogy ismét talpra állott, a vak sötétségben körül-tapogatta börtönét, hátha valahol ajtót talál. Ajtót, akármilyen nehéz vasajtót, lenne rajta zár száz, nem egy, mászás valamennyi, annál is nehezebb, széles vállát nekifeszítené, ahogy Prágában cselekedte, a sarkából kipenderítené! De hajh, nem volt az ő börtönének ajtaja. Torony volt az, körös-körül kőfal. Próbálta kardjával fészegetni a követ - próbálhatta: földbe gyökeredzett szikla volt körös-körül a fal! S egyszerre csak kettétört a kardja! Nem is ketté, diribbe-darabba. Hiába, hiába szörnyű nagy ereje, itt kell elpusztulnia!

Kicsordult a könnye tehetetlen dühében, harapta a karját szörnyű nagy haraggal: mit ér a nagy erő, mit acélos izmod, rontani-bontani, ha nem tudod börtönöd falait! Így dühöngött szegény Toldi Miklós, mikor felülről ismét gyenge világosság szűrődött le a vak sötétségbe. A gyenge világosság útján gyenge, lágy női hang, nem az a durva, nyers, rikácsoló, mit először hallott.

- Hallgass ide, Toldi, világhíres vitéz! Akarsz szabad lenni? Rajtad áll egyedül. Légy az uram, Toldi, s megbocsátom néked az apám halálát. Még többet is teszek. Ma éjjel megölöm tulajdon bátyámat. Mienk lesz e szép vár, annak tenger kincse. Élünk nagy vígságban, világ pompájában. Akarod-e, Toldi?

Megfagyott a vér Toldi ereiben e szörnyű szavakra. Most csak hazudnia kellene, visszaszerezhetné szabadságát, talán teljesülne szíve legfőbb vágya. De az ő nemes lelke felháborodott az ördögi teremtés ajánlatán, s öklét rázva kiabált fel:

- Hallgass, te boszorkány, rút ördögi lélek! Hej, csak szabaduljak s kezemre kapjalak, beléd fojtom ördögi lelkedet!

- Úgy!? - sikoltott Jodovna (De megdurvul egyszerre a lágy, hízelgő hang!) - hát akkor itt rothadsz, büszke Toldi Miklós. Nem kellek én neked? Féreg egyen meg hát!

Arra becsapta a kis lappancs-ajtót, szörnyű nagy haraggal elszelelt Jodovna, s szegény Toldi Miklós ott maradt a vak sötétségben. Mikor van éjjel, mikor van nappal, honnét tudta volna? Gyenge világosság sem szűrődött be azután többet. Napok múltak, míg ledobtak egy falás kenyeret, kőnél keményebbet. Vajon hány nap múlt el így: ki tudná megmondani? Az erőre, életre kapott test újra sorvadott, aszott, szegény Toldi Miklós kegyetlen sorsának megadta már magát.

De egyszer csak mi történt? Szörnyű zaj, lárma, szitkolódás, káromkodás, jajgatás zúgott-morajlott le a börtönbe, s felülről a szűk nyíláson pattogtak le a szikrák, szállott, kavargott a füst s már-már fojtogatni kezdte Miklóst: vége, vége, itt kell elvesznie gyalázatos módon! Recsegnek-ropognak a gerendák, szörnyű robajjal zuhannak le kőfalak, nagy, nehéz vasajtók, de ezen a rettenetes ropogáson-recsegésen, zuhanáson, dördülésen is áttör Miklós bömbölése: a ketrecbe zárt oroszlán hangja ez, mely mérföldekre hallatszik, meghallják ezt is!

- Még van itt valaki! - hallja Miklós a kiabálást. - Fogoly bizonyosan. Keressük, vitézek!

Útbavezeti Miklós hangja a keresőket, kötelet eresztenek alá s annál fogvást felhúzzák Isten szabad ege alá. Szabad lett, szabad!

Vitték egyenest Károly császár elé, s ott elémondá Toldi, hogy ki s mi ő, hogyan jutott a rabló kezére. S elmondán ezt szép rendiben, szóla ekkor, amint következik:

- Felségednek köszönhetem életemet, szabadságomat. Addig meg ne lássam szép Magyarországot, míg egy szálig ki nem irtom a cudar zsebrákot! Csak egy kardot kérek vitéz kardom, csak egy lovat kérek Pejko lovam helyett!

Hiszen adott a császár, hogyne adott volna, kardot is, lovat is Toldinak. Tenyerükön hordozták, dédelgették, s bizony hordozhatták, meg is érdemelte: egy hét, kettő alighogy eltelték, írmagja sem maradt a zsvány népségnek. Ezt ugyan senki nem csudálja, ki Toldi Miklósnak eddig való nagy csuda dolgait hallotta, de már az csuda volt, amit mostan mondok: félek, nem hiszitek, pedig nem hazudok. Hát az történt egyszer, amint jó Toldi Miklós a császár lován ügetett egy erdön át, hogy csak elejébe nyerít egy pej paripa, nyihog-vihog, örvendezik: bezzeg, hogy a Pejko volt, Toldi kedves paripája! Hej, édes jó istenem, volt öröm! Rajta volt a nyereg a Pejkon úgy, ahogy elhagyta, mikor Jodok vára udvarán leszökött róla, de még két-kéz kardja is ott lógott: nem akadt emberfia, aki Pejkót lefogja, pedig bizonyosan sokan megpróbálták.

- Ember vagy, nem állat! - kiáltott Toldi s megölelte, megcsókolta kedves paripáját. Aztán felpattant rá, s még csak most jött az igazi haddelhadd: zsvány népnek szörnyű pusztulása.

Amit egyszer Toldi feltett magában, végre is hajtotta. Húzta a szíve hazafelé, húzta erősen, de hiába, addig el nem hagyta Csehországot, míg egy fia zsványt talált. Így kívánta ezt a magyar becsület.

Férjhez megy Piroska

Rég hazajöttek már mind a vitézek a prágai kalandból, egyedül Toldi nem. Hej, szegény Piroska! Mikor csak a jó Isten látta, hullatta könnyeit, két szép szemét szinte vakra sírta. Naphosszat könyökölt ablakában s nézett, nézett a messze távolba, de hiába nézett: nem jött Toldi Miklós. Nem, nem bírta tovább szíve titkát, nyakába borult szép Örsikének, lángba borult arca a szégyentől, úgy kérdezte reszketve, dadogva:

- Mondd meg nekem, mondd meg...

- Mit mondjak meg, lelkem?

- Ugye hazajöttek hadból a vitézek?

- Hazajöttek, lelkem.

- Toldi is hazajött?

- Toldi!? Őt nem láttam. De miért kérdezed őt?

Sírva fakadt a lány, zokogva mondotta:

- Rokonom ő nekem!

- Óh, te szerencsétlen! Óh, te boldogtalan! Nem rokonod Toldi. Sokkal több ő annál. Szereted őt, mint én azt... igen, azt az embert. Ugye hogy szereted? Valld meg nekem mindjárt, szerencsétlen leány!

- Szeretem, szeretem - suttogta Piroska.

Hiszen éppen eleget hallott a jólelkű Örzse, majd elvégzi ő a többi: kinyomozza, -puhatolja, merre vagyon Toldi. Egy volt a válasz minden daliától, akit megkérdezett: Bence ha tud róla. Mindig hátul jártak, a seregtől el-elmaradoztak. Nosza, elévette Bencét a leány:

- Hallod-e, jó Bence, hová lett a gazdád?

- A gazdám hová lett? Hej, nagy a sorja annak, drága szép kisasszony! - S nagy feneket kerített a beszédjének Bence. Meghiszem azt, fontos személy ő most. Királykisasszony állott szóba vele. - Hát az úgy vót, megkövetem alássan a felséges királykisasszonyt, hogy elmen-tünk Prágába. Ott a cseheket elitattuk. Aztán kard ki hüvelyből! vágtuk a csehet, mint a torzsát. Én magam levágtam százat, hát még a gazdám!

- Jó, jó, hiszem, hiszem, de hol van a gazdád?

- Hogy a gazdám hol van? Hát az úgy vót, megkövetem alássan, hogy Prágát kiraboltuk - tyhű, mi tenger kincset raboltam én is, de bezzeg, hogy a gazdám lerakatta - az igaz, hogy megfizetett érte - elég az, hogy Prágát kiraboltuk...

- Hiszem, hiszem, de hol van a gazdád?

- Hogy hol van a gazdám? Há'szen éppen arra térek. Amint jöttünk, jödögéltünk hazafelé, rengeteg erdőbe értünk s hallj csudát! még a föld is szikrát vetett, akkorát sikoltott valami királykisasszony. Nézem, nézem, mi történt? Hát az történt, hogy egy rettentő nagy óriás, magasabb a toronynál, felkapott a lovára egy királykisasszonyt s azzal uccu neki, vesd el magad! - elvágtatott vele, mint a sebes szélvész. De bezzeg az én gazdámnak sem kellett több, ahogy ezt látta, megsarkantyúzta a Pejkót, én is az én lovamat, utána az óriásnak. No, a gazdám a nyomában is volt szakadatlan, egyszerre értek egy vár kapujába, ott mindketten bementek s úgy eltűntek, mintha föld nyelte volna el. Én is utánuk akartam ugratni, de mire

odaértem, bedöndült a kapu az orrom előtt. Én aztán vártam, vártam, közbe-közbe dörömböltem, kiabáltam, de a kapu nem nyílt meg. Mit tehettem, nagy búsán tovább mentem, mendegéltem, osztán egy csárdába betértem, ottan vártam a gazdám három éjjel, három nap: nem jött. Majd hazajő, gondoltam magamban s azzal a seregnek utánaeredtem. Ne búsuljon érte a kisasszony, tudom szentül, hogy gazdám az óriást levágta, a királykisasszonyt feleségül vette, talán már azóta király lett belőle. Hej, megérdemelné!

- Igazat beszéltél? Megesküdnél rája?

- Hiszen, hogy éppen óriás lett volna az a rabló, arra nem eskünném meg, de Isten Jézus úgy segé'n, magas volt a lova, magas ő maga is. A leány meg - azt sem tudom éppen, hogy királykisasszony volt-e, de olyan volt, mintha az lett volna. Úgy sikoltozott, mint egy királykisasszony.

Most már eleget tudott Örzse. A veleje mégiscsak az volt a Bence beszédjének, hogy Toldi eltűnt egy várban. Hátha megölték? S hátha ő ölte meg a rablót s csakugyan ottmaradt, éli a világát a megmentett lánnyal? Óh, szegény Piroska! Hogy mondja el néki, mit Bencétől hallott!

Mit tegyen? Elmondja. Szépítve, gyengítve. Aztán vigasztalja: hátha így, hátha úgy... De hiába vigasztalja, Piroska szíve vergődik, vonaglik, mint a sebzett madár. Akár meghalt, akár él Toldi, mindenképpen vége...

- Ha én neked lennék, kolostorba mennék - tanácsolta Örzse. - Menj a királynéhez, nyisd meg a szívedet. Ne félj, örülni fog, ha szándékod hallja. Eredj, lelkem, eredj!

- Nem, azt nem tehetem - zokogott Piroska. - Megszakadna szíve az édesapámnak. Ha látnád, mint örül, hogy lesz unokája, aki majd az ő nevét viseli. Nem, ezt nem tehetem! Az én sorsom meg van pecsételve. Így volt megírva az egekben. Felesége leszek Tar Lőrincnek, ha a szívem meg is szakad belé!

Attól kezdve jókedvet erőltetett magára Rozgonyi Piroska, még ő maga szorgatta, sürgette a menyegzőt, éjjel-nappal a nagy készület foglalta el lelkét: így kergette, űzte el magától a sötét felhőket.

Mire ősznek évadján hazakerült Toldi, asszony volt Piroska. Nem ment egyenest az udvarba, ment az ő házába, ottan tudta meg Bencétől a nagy történetet. Mintha verték volna fejbe bunkósbottal, szédült, bódult Miklós, aztán kitámolygott a házból, ki az utcára, a sötét, zimankós éjszakába, ottan tért magához.

- Szeretett, szeretett és én megaláztam! - örvengve kiáltá szegény Toldi Miklós s esze nélkül rohant az utcán, el a Rozgonyi uram házához, ottan megállott, vadul nézte a sötét ablakokat, majd öklével megdöngötte a komor falakat: hej, ha most Tar Lőrinc ki találna jönni!

Versenyt tombolt lelke a tomboló széllel. Megátkozta magát s az egész világot.

- Én vagyok a bűnös, egyedül én vagyok. Jaj, mit cselekedtem!

Hajnal felé kimerülten dőlt le egy korcsma utcai kőpadján. Ott a vére kissé lehiggadt, dühe csillapodott.

- Megyek innét - mondotta magában. - Megyek Szalontára. Ott élek magamban, messze távol tőle. Megyek innét, megyek... De virradott s Toldi fölkel a kőpadról, indult hazafelé s hát amint menne, ki jó vele szembe? Tar Lőrinc, senki más!

Szeretett volna másfelé fordulni, kikerülni Lőrincet, de az jókedvűen szaladott elébe, köszönt jó messziről, aztán belekapaszkodott Toldiba, kikérdezte, hol járt, merre volt, mikor jött, miért maradt el az ő lagzijáról (Hej, mi pompa volt ott!) s mondá végezetül:

- Gyere hozzánk vacsorára, bajtárs. Csak hármacskán leszünk. Ígérd meg, kezet rá!

- Nem megyek el, Lőrinc - szólt Toldi mogorván. - Emlékszel, mit mondtam, mikor azt a leányt neked megszereztem? Ne felejtsd el, Lőrinc. Hogyha rosszul bánna velem, hát akkor elmennék, de jaj lenne neked!

- Ej, micsoda beszéd! Hogy én rosszul bánjak az én Piroskámmal! Szeretjük mink egymást, mint gerlicemadár. Nem hiszed? Jere el!

Azt sem mondta Miklós: elmegy, azt sem mondta, nem megy, szó nélkül vált el Lőrinctől, komoran hazaballagott, otthon aztán meghányta-vetette a dolgát s akképp hányta-vetette, forgatta, hogy estére elment vacsorára! Csak egyszer akarta látni Piroskát! Csak egyszer! Jól tudta, hogy kevesebb lesz ezután az élete, ha látta Piroskát, de mindegy: látni akarja! Aztán megy Budáról, többet vissza sem jön. Eltemeti magát a szalontai várban, ott él egymagában, bús magányosságban.

Hát Piroska? Hej, mikor megtudta az urától, hogy ki lesz a vendég! Szeretné mondani: ne, ne! Üzenj neki, ne jöjjön el ide: de mégsem mondja ezt. Egy szó sem tud jöni remegő ajkára. De mikor magára marad, térdre esik, kezét összekulcsolja s imádkozik, sírva imádkozik: bárcsak ne jöne el! Mindezt imádkozza, de mást mond a szíve: ó, bárcsak eljöne! Csak még egyszer látná!

Hát mégiscsak az volt az igazi imádság, az, amelynek hangos szava nem volt: eljött Toldi Miklós. Már ott pihen Piroska puha kis kacsója Toldi vaskezeiben. Csak egy pillanatra. Elég volt, elég volt. Hogy megrezdül az a vaskéz, melynek könnyű vessző az öklelő dárda! De erős a lelke mind a kettőnek, csak egy pillantásig tart az ellágyulás, a megilletődés: arcuk nem mutatja, mi forr, mi fő belől. Megindul a beszéd, foly mint a folyóvíz, Lőrinc dicsekedik nagy boldogságával, nagy gazdaságával (az idei termés az volt csak a termés!), aztán sorba jönnek háborúk, kalandok, közbe-közbe nagyokat nevetnek. A tüzes bor megoldja a nyelveket, egyszer-egyszer hárman is beszélnek s no lám, mi csuda történt? - széles, virágos kedve nyílt Miklósnak, poharat emel, felköszönti a boldog házaspárt, nagyot iszik értük.

Hiszen ez így jól indult, igazán jól. Ha ezt látná a nap, tudom, megcsudálná, de csak a hold sütött, az pedig vigyorgott, előre vigyorgott azon, ami készül, készülődik: Kiugrott medréből a jókedv, talán mindjárt táncra is kerekednek, ha vége szakadt volna a vacsorának, de annak vége-hossza nem volt: ihol, éppen most hoztak be rengeteg nagy ezüsttálon egy vaddisznó-süldőt, egészben, ropogósra sütvé, a szájában piros alma mosolygott - csuda-e, ha a vén hold képe még szélesebbre húzódott?

- Ez ám csak a süldő! - szólt büszkén Lőrinc. - Én lőttem ezt, Miklós!

Aztán vette a kést, hogy felszeletelje, de csak nyiszálgatta a balkezű Lőrinc, nem boldogult vele.

- Ide a kést nekem! - szólt Toldi nevetve s elkapta Lőrinctől.

Nézte, nézte ezt Piroska, s mit gondolt, mit nem, elmosolyodott, az ám, valami csintalan gondolat szaladgált a fejében, s uccu neki, az ajakán ki is szaladott:

- Ej, ej, kedves uram, nem értem a dolgát. Miért kíméli folyvást a jobb kezét kelmed? Láttam a vívásakor, hogy amikor a bal kifáradott, a jobbjaival hatalmasat vágott!

Hej, tűzbe-lángba borult az arca Lőrincnek, elevenre talált a célzás, meg is sebezte kegyetlen. Elvesztette fejét s mondani is szörnyű, látni hogyné volna! - bal kezével odavágott, ahonnét a pajkos szavak nyila rája röppent. Mit tettél, Tar Lőrinc! Nézd, kiserkedett a vér, a Piroska vére!

Állott Toldi, mint egy szobor, megmeredve, arca fehér lett, mint a fehérített vászon, aztán egyszerre zihálni, emelkedni kezdett a melle, szikrát hányt a szeme, a szobornak a keze emelkedett s készült a csapásra, halálos csapásra. Ám ezt Lőrinc nem várja meg, esze nélkül rohan a szomszéd szobába, annak az ablaka nyílik az utcára, tolvaj módjára veti át magát az ablakon, úgy menti meg gyáva életét.

Már utána akarja vetni magát Toldi, de Piroska könyörögve áll elébe, megfogja kezét, ráborul, esdekel, könnyével áztatja Toldi Miklós kezét: ne, ne, ne ölje meg!

Nézzetek ide, hogy szelídült báránnyá a vérszomjas tigris. Szép gyöngén keblére vonja a boldogtalan asszonyt, csókolja a vértől piros ajkat.

- Jer velem, jer velem, édes virágszálam! Elviszlek, megvédlek egész világ ellen!

Csak ekkor tért magához Piroska s összeszedve minden erejét, kibontakozott az ölelő karokból, könyörögve, esdekelve nézett Toldira:

- Lovag! Véd meg egy nő becsületét!

Lovag, véd meg egy nő becsületét... Ez neki szólt. Ő a lovag, Piroska a nő, kinek becsületét meg kell védeni. Lett légyen bármi durva Lőrinc cselekedete, övé ez az asszony.

Toldi Miklós igazi lovag volt. Eleresztette Piroska kezét s ment, némán, szó nélkül. Ment azzal az erős elhatározással, hogy soha, soha nem fogja látni többet Rozgonyi Piroskát...

A szalontai várban

Nem maradt egyedül Piroska az apai házban, mikor Toldi eltávozott: vele maradt az emésztő bánat, a rettentő önvád. Tépelődött, vergelődött szegény, keserű vádakkal illette önmagát. Lám, szerette s szereti őt Toldi s ő ezt nem érezte meg. Ha megérzi vala, nem köti életét Tar Lőrinchez, a gyávához, aki nem átalotta hitvány módon szerezni meg az ő kezét. De hát nem volt-e hitvány a Toldi cselekedete? Nem, nem! Most már talált rá mentséget. Bizonyosan próbára akarta tenni az ő szerelmét! De ő ezt nem érezte meg, nem értette meg akkor. Oktalan tépelődés, oktan önvád: késő, késő! Hűséget esküdött a gyáva Lőrincnek, inkább senyvedjen el emésztő bánatában, inkább haljon meg szörnyű halálnak halálával, semhogy esküjét megszegje. Leroskadt Szűz Mária képe elé, hozzá könyörgött: segíts, Szűz Mária, Megváltó édesanyja, nehogy megtántorodjam. Elmerült az imádságban, észre sem vette, hogy Lőrinc visszaódalgot a házba. Visszaódalgot, de nem mutatta magát. Láta, mikor Toldi elvágatott Pejko paripáján a sötét éjszakában, talán világgá is bujdosott, de mégsem merte bántani Piroskát: félt, hogy Toldi megérzi s visszajön a világ végéről is, megtorolni az ő durvaságát.

Nem, nem maradt egyedül Piroska, vele maradt a bánat s az önvád. Toldi Miklós sem egyedül vágatott el a sötét éjszakában, vele vágatott a bánat. A bánat s az önvád. Egyik sem maradt el tőle. Marcangolták testét, lelkét. Az egyik azt mondta: boldogtalan lész te koporsód zártáig. A másik azt mondta: magadra vess, te vagy okozója. Egyszer közel volt hozzád a boldogság s te elszaladtál előle. Most már szaladhatsz utána, sohasem éred utol.

Így vívódott, tusakodott, vergelődött Toldi Miklós lelke, míg a Pejko nyargalt árkon-bokron át s meg sem állott, míg Nagyfaluba nem ért. Minek jöttél ide, Toldi Miklós? Ugye azért, hogy kisírd magadat édesanyád keblén? Sírhatsz, mostan való nagy bánatod feneketlen, sohasem sírod ki! Édesanya meleg csókja, lágy ölelése, nyájas szava - mind hiába való, Toldi bűját, nagy bánatját le nem csillapítja, Anikó hűgának nevetésén, pajkosságán el sem mosolyodott. Nem volt maradása a szülői házban. Kérdezni is alig merik: hová, merre. Komoran, szinte szó nélkül búcsúzik, menekülve menekül a zord magányosságba, a szalontai várba. Mikor a király ezt a várat ajándékozta, szomorú kedvvel fogadta az ajándékot: mit ér a vár, ha nem Rozgonyi Piroska annak az asszonya? Lám, mégis jó, hogy van vára, ahová elrejtőzhetik bánatával. Ahol senkinek sem tartozik szóval, felelettel. Nem kérdezi, nem faggatja senki: mi bajod, Toldi? Nem vigasztalják sértő tréfaszóval: ne búsulj. Búsuljon a ló, elég nagy a feje.

Hát itt csakugyan szíve szerint búsulhatott, bánkódhatott. Egyedül volt a nagy, kongó házban. Egyedül bolyongott szobáról szobára. S ha ki-kiment a vár falára, onnét belemeredhetett a nagy, a végtelen messzeségbe, senki meg nem háborítja. Nem, őt senki meg nem háborítja, egyedül a Piroska képe... Elbujdoshatik vala a világ végire, oda is elkíséri az ő képe, az ő szomorú, hervadozó arca. Hej, nem volna szomorú, nem is hervadozna ez az arc, az ő szívét sem szagatná, nem tépdésné éles körmével a bánat keselyűje, ha ő itt volna valóságban! Be megtelnék ez a nagy kongó ház, ha megcsendülne egyszer az ő édes hangja! Meleg fészekké válnék a komor, rideg vár, annak minden zuga!

Meg-megáll egy házban, a legszebbikben s elsóhajítja: ez lenne az övé! Az asszony háza! Újra meg újra bejárja a várat, képzelete rakosgatja a fészket, egy-egy pillanatra felejt, hogy az ő álmodozása hiú álmodozás s e pillanatokban mérhetetlen az ő boldogsága. De ezek csak pillanatok. Elmúlnak, elenyésznek s marad a zord, a kegyetlen valóság: üres a ház! Üres az asszony háza!

- Lakatot rá, hogy ne lássam többet! - tör fel kebléből a vad fájdalom.

S lakatot, nehéz lakatot tesz az asszony házára. S ettől kezdve nem találja helyét. Hull az őszi, hideg ólmos eső, lelkére rászakad az emésztő unalom. Cél nélkül, ész nélkül munkába kap, összeecsődíti a jobbágyokat, rombol, épít, újra rombol, amibe ma belekap, holnap abbahagyja. Aztán jön a tél, fehérbe borul erdő, mező s szilaj kedvvel úzi reggeltől estig erdő, mező vadjait. De megunja ezt is, a magányos erdő-mezőjárást s hát még a hosszú téli esték mily kietlenek egyedül! Ám ennek könnyű az orvossága, üzen szerteszéjjel a környék urainak s megtelik esténként a kongó ház víg vadászcimborákkal. Klastrom volt eddig a szalontai vár s most egyszerre zajos, vad tivornyák fészke lett. Borba, féktelen tivornyákba próbálja temetni szíve nagy bánatját, mindhiába! Haj, mi lett belőled, Toldi Miklós! Ha látna, nem ismerne reád a te édesanyád. Arcod beesett, hajad kusza, szemed vörös a sok tivornytól. Hát hangod mély zengése, bűgása hová lett? Durva, rekedtes. Olyan, amilyen a tivornyázó embereké.

Hiszen nem maradt titok a szalontai szakadatlan tivornyázás. „A rossz hír szárnyon jár”, elszárnnyalt az Nagyfaluba, s merthogy egyéb hír sem jött Szalontáról, nem volt otthon maradása a jó nagyasszonynak, szólott egyszer az öreg Bencének:

- Hallod-e, hű szógám, fogj be, mindjárt fogj be! Megyünk Szalontára, hadd lám, igaz-e, mit temondálnak róla. Nem! Az lehetetlen. Nem! Az hihetetlen. Az én fiam! Miklós! Ugye, lehetetlen? Ugye, hihetetlen? Fogj be, öreg, fogj be!

Haj, szegény Toldiné, mit kellett megérned! Egy szóig igaz volt, mit róla hallottál... Lám, most is foly a vad tivornyázás, durva röhögéstől, szilaj táncolástól hangos Toldi vára. Most is, hogy befordult a nagyasszony szekere az udvarra, szörnyű dínomdánom, hejehuja, dobogás, kurjantás verődött ki... Igaz hát, igaz hát! Majd megszakadt szíve szegény nagyasszonynak.

Na, Miklós, mi lesz most? Hová bújsz? Jön az édesanyád! Amint befordult a szekér az udvarra, a fiatal Bence, aki künt ácsorgott, szaladt az urához, odasúgott neki:

- Uram... a nagyasszony... az apám... Jaj nekünk!

Mondjam-e, hogy mindjárt elpárolgott a bor gőze Toldi fejéből? Jó az édesanyja! Jó és nem szaladhat elébe ölelő karokkal, örvendező szókkal: anyám, édesanyám! Inkább ezer halált halna, semhogy így kerüljön anyja elébe. Ami még nem történt Toldival, most megtörtént: kisompolygott a házból, aztán futva-futott az istállóba, hirtelen felkapott a Pejkóra s mire édesanyja belépett a házba, árkon-bokron túl volt.

Na, szegény Toldiné, volt mit lásson, mikor a házba benyitott. Szinte visszatántorodott a bor gőzétől, még inkább attól, amit látott. Asztal körül, asztal alatt, asztal tetején ittak, táncoltak, hortyogtak fia barátai. A jó öregasszony undorodva nézett körül s szíve majd megszakadott a gondolatra, hogy e tivornyázó népség közt találja az ő kedves fiát. De Isten szerette a jó nagyasszonyt: lám, lám, az ő fia, az ő nevelése mégsincs ezek között!

- Ki ebből a házból! Kitakarodjatok, fiam megrontói!

Aki táncolt, annak megrogyant a lába; aki ivott, annak torkán akadt a bor; aki az asztal alatt hortyogott, ijedten riadt fel, mintha csak a végítélet kürtje harsant volna meg a házban. Pedig csak egy gyámoltalan öregasszony hangja volt az! Zavarodtan néztek össze az urak, egynek sem jött szó az ajakára, aztán körülnéztek bátortalan, keresték a gazdát s merthogy volt gazda, nincs gazda, mind ahányan voltak, szégyenkezve kisompolyogtak. Csak az ifjú Bence maradt benn, meghúzódva egy sarokban, reszketve, mint a nyárfalevél.

No, Bence, lesz most haddelhadd! Hiszen az nem is maradt el. Kikapta az apai juszt, hogy nem lehetett emiatt panasza.

- Hát ebadta kölyke, ingyenélő korhely! - zúdult reá az öreg haragja s közben csak úgy pattogott, suhogott a hátán az ostor nyele. - Azért váltottál fel a kisuram mellett, hogy elrontsd őkegyelmét!? Hát ezt tanultad tőlem?

Csihi-puhi, vágta-szabta, ahol találta s bizony vérbefagyva hagyja, ha a jó nagyasszony le nem csendesíti.

Jól volt ez így, rászolgált erre öreg Bence satnya sarjadéka. De hová tűnt Miklós? Keresik a várban, a vár minden zege-zugában, az udvaron, a csűrökben, az istállóban: kereshették, ki tudja, hol nyargal, merre hajtja szégyene s bánatja? Vártak rá egy hétig, vártak rá kettőig, közben a nagyasszony tisztára takarítatá a várat, hogy nyoma se maradjon a vad tivornyáknak, aztán átaladá a kulcsot a várnagynak s nagy búsan hazaszekerezett Nagyfaluba...

Bajvívás a Duna szigetjén

Hajtotta, kergette Miklóst a szégyen, a bánat, sokáig azt sem tudta, hol jár, merre jár. Mindegy volt neki, akárhol. Ha rágondolt édesanyjára, lángba borult arca a szégyentől, szeretett volna a föld alá süllyedni. De hiába, a föld nem nyílt meg alatta s a Pejko csak vágatott vele tovább, tovább, vitte az ösztöne Budavára felé. Vagy tán mégis Miklós akarta így? Nem, nem tudta kivenni szívéből Piroska képét, az a kép hívta, csalogatta: jere, jere, nézz meg, egyszer, utoljára. Nézd, hogy lehervadtam nehéz bánatomban!

- Lehervadt, elfonnyadt... mind ezt hallja Toldi Miklós.

Száll a hír hozzá, budai házába, tódítva, tetézve. - Megverte az ura... de hányszor megverte! Annak a betegje...

Így zaklatták lelkét, így tépdesték, marcangolták szívét, mióta Budára érkezett. Pedig Lőrinc amaz este óta sem szóval, sem kézzel nem bántotta Piroskát. Hervadott, fonnyadt ő anélkül is. Beteg volt a szíve, gyötrődött a lelke, emián sorvadott lilium termete, emián fonnyadt arcának rózsája.

- Meg kell halnod, Lőrinc! - zúgott, morajlott Miklós haragos indulatja, s meg-megrendült lába alatt a padló, amint fel s alá járt házában, nagyokat dobbantván. Fojtogatta torkát a düh, a féktelen harag s újra meg újra zúgta-búgta: meg kell halnod, Lőrinc!

Levette sisakjáról a tollat, szólította a kapust (foltozó varga volt a mestersége) s mondta neki, amint következik:

- Eredj nyomban Tar Lőrinchez. Mondjad neki: holnap hajnal előtt, Duna szigetjében legyen ott. Egyedül. A vasöltözetjében. Én is ottan leszek. Életre-halálra megvívunk mi ketten. De jöjjön! Különben az utcán ütöm le, mint a veszett kutyát!

Hát bizony, fura dolog volt, hogy lovag lovaghoz foltozó vargát küldjön ilyen üzenettel, de már mindegy: elég az, hogy a varga kicsípte magát négy szegre, nagy kevélyen végigment az utcán, beállított Tar Lőrinchez, elémondta mondókáját, Lőrinc meg szépen végighallgatta s ámbátor közben nagy kedve kerekedett, hogy a fura követet kilódítsa, de mégis a dolgot meggondolta: akárki volt a követ, Toldi Miklós követje volt az!

Nem lódította ki a vargát, de sőt, bosszúságát visszafojtva, szelíden válaszolt, amint következik:

- Vidd vissza, jó ember, az urad tollát. Nem ez a törvénye a lovagi viadalnak. Lovagot lovag csak lovag által hívhat viadalra. Erre az üzenetre nem megyek el.

Elment a varga, de csak azután ijedt meg igazán Lőrinc. Hej, mi lesz most! Ha Toldi meghallja az üzenetet, vak indulatjában még a házára tör s úgy táncoltatja végig rajta tollas buzogányát! S ha nem tör a házára, kimehet-e ő az utcára, míg Toldi Budán lesz? Beleizzadt szegény Lőrinc, aztán meg a hideg rázta ki a gondolatra, hogy akár itt, akár egyebütt találkoznia kell Toldival. Napokig nem mozdult ki a házából s éjjel-nappal rajta volt az acéling, kapuján, házán nagy nehéz lakatok: se ki, se be!

No, de nem ülhetett otthon az ítélet napjáig, nagyot gondolt; azt gondolta, hogy megy a király színe elé, elémondja az ő keserves állapotját. Úgy tett, ahogy elgondolta: nekiöltözött, mintha hadba menne, páncéling szorította mellét, hátát, oldalát, kardot kötött oldalára, kétélű gyilkot szúrt az övébe, úgy ment a királyi palotába, jobbra-balra kapkodva a fejét arra mentében: nem jön-e valahol Toldi.

Nagyot nézett a király, mikor Lőrinc állig fegyverben elejbe borult. Nem így szoktak a király színe elé lépni.

- Oh, felséges uram, én dicső királyom - így kezdette Lőrinc -, bocsásd meg énnekem, hogy így jöttem kegyes színed elé. Nem jöhettem másként: Toldi Miklós reám les, akármerre járok.

- Toldi Miklós!? - szól a király álmélkodva s aztán int: csak folytasd.

- Úgy van, Toldi Miklós. Amikor Kesziben a bajvívás volt, rávett engem, hogy ruhát cseréljek vele. Hogy ő megvív én helyettem Piroskáért. Meg is vívott az én képemben. Enyém lett a leány. Az ő szíve aztán szerelemre lobbant. Megbánta a tettét s most meg akar ölni!

- Toldi Miklós! Toldi! - kiáltott fel a király hitetlenül. - Ismételd még egyszer. Mondd el aprójára, hogy történt, mint történt.

Aprójára elmondotta Lőrinc, s hallgatta a király komoran, bosszúsan. Ezer ráncba borult szép magas homloka.

- Nos, akkor - szólt a király -, te sem vagy lovag, Toldi Miklós sem az. Még ma töröltetem neveteket a lovagi sorból. Letépetem rólad a lovagok díszét. Letépetem Toldi Miklósról is. Eredj, többé ne lássalak!

Még ki sem támolygott Tar Lőrinc, szólíttatá a király a testőrkapitányt s parancsolá neki: fogassa el Toldit, verettesse vasra, zárassa tömlőcbe!

Király ha parancsolja, bizony nem kérdezik, miért, nosza, mint a kopók a nemes vadat, üzik, hajszoják Toldit, aki mióta visszajött a varga az üzenettel, nem találta helyét, elszárgult Budáról, belevetette magát rengeteg erdőbe, hátha ott lelohadna emberölő haragja. De bújhatta az erdőt, nem lohadott szilaj haragja, forrott, lobogott bosszúszomjas indulatja s éjjelenként vissza-visszajárt Budára, ha valahol kezére kaphatná Lőrincet!

Most is, míg a kopók az erdőben keresték a nemes vadat, utca sarkán leskődött az: megneszelte, hogy Tar Lőrinc kibújt az odújából. Éppen jött Tar Lőrinc a királyi palotából, hol lovagi díszétől megfosztották (Bánta is ő, csak hogy Toldit vasra verik s nem kell félnie tőle!), nagy bátran léptetett le a hegy oldalán, a Duna felé, mikor hirtelen, váratlan elejbe toppant Toldi Miklós.

- Velem jössz te mostan! - ordított Lőrincre Miklós, s mellen ragadva lódítá előre, Duna partjára. Ottan beledobta egy csónakba: el Duna szigetjére! Hiába vergelődött Lőrinc, nem volt menekvés Toldi keze közül. S hogy megérkeztek a sziget partjára, mondta Toldi: no, most pihenj egyet, Lőrinc. Meg kell verekednünk életre-halálra. Egyikünk itt marad. Nézz ide. Egy szál kard van velem. Te állig fegyverben. Nem lehet panaszod. No, csak pihenj, Lőrinc!

Lenyomta Lőrincet a földre, hogy pihenjen. Hiszen lenyomhatta, nem volt ez pihenés. Ha most a föld megnyílt volna, jaj, de jó lett volna! De a föld nem nyílt meg. Ha most az ég megszakadna s onnét szárnyas angyal szépen leszállana olajággal s szólna: békesség légyen a földön! De az ég nem szakadt meg, szárnyas angyal nem szállt le, nincs segítség sem égen, sem földön: készülj a halálra, balkezű Tar Lőrinc!

Hát - készült a halálra. S ha már meg kell halni, ne haljon meg gyáván. S ki tudja? Hátha őrá mosolyog a vak szerencse? Összeszedte magát Lőrinc, bal kezébe kapta kardját, vágott eszenélkül, elkeseredetten, sorba fogja ki, sorba üti félre Toldi nehéz kardját. Merthogy Lőrinc bal, Toldi jobb kezével forgatta a kardot, visszásan, furán ment a bajvívás s Toldiban már forrott a düh, a bosszúság, hogy folyton csak a levegőt szabdalta. Nosza, gondolt egyet, bal kézbe kapta ő is a kardját, szörnyű suhintással lecsapódott a kard s holtan terült el a földön balkezű Tar Lőrinc!

Aztán - szaladott Toldi, belevetette magát a csónakba, át a budai partra, ki a hegyek közé, erdők sűrűjébe! Azonközben Lőrincet megtalálták a szigeti apácák, hírt adtak Budára, jöttek a szolgák, hajón átvitték a holttestet, s mikor éppen letették a tornác földjére, nyílt az ajtó: Piroska lépett ki rajta.

Piroska! Piroska! Oh, mi lett belőled! Haj, de megfonnyadtál, gyönyörű virágszál! Nézzetek csak oda, alig áll a lábán! Aztán amint ránéz ura holttestére, éles sikoltással lezuhan a földre. Vége, vége, vége! Letört a virágszál. Megért a halálra.

A sírboltban

Fekete gyászba borult Rozgonyi uram budai palotája. Szegény öregember! Van-e nagyobb bánat az ő bánatjánál? Aki látta, megsajnálta, Piroskával együtt apját is siratta. Erővel szakítják el a koporsó mellől.

- Hagyjátok itt nekem! Ne temessétek el! - könyörög az öreg. - Nem, nem halt meg az én szép Piroskám, ne temessétek el!

Szem nem marad szárazon, erős férfiak zokogva zokognak, úgy viszik a két koporsót, befektetik a Gellérthegy oldalába, mély sziklaüregbe s ráhengerítenek rengeteg nagy sziklát...

De még azon éjen, a temetést követő éjen mi történt? Az történt, hogy két tolvaj lakatos a sírbolthoz lopódzott, álkulcsokkal a zárat kinyitották, de annál többre nem is haladtak: attól a nagy sziklától nem tudtak belépni a sírboltba. Ám egyszerre, amint kínlódtak, erőlködtek, ha valami szerént mégis bejuthatnának, megzavarta gonosz munkájukban nehéz lábdobogás: uccu, elszaladtak, mintha szemüket vették volna! Hiszen nem is volt tanácsos a maradás: Toldi Miklós volt az, aki meglepte őket. Aki eléjött erdő sűrűjéből, hogy lássa Piroskát! Hej, öneki nem kellett segítség! Széles vállát a sziklának feszítette, félrelódította s belépett a gyéren világított sírboltba. Ott feküdt a két koporsó egymás mellett. Toldi odalépett, felemelte a koporsó fedelét, aztán ráborult a halottra s zokogva zokogta: Édes egyetlenem! Letört virágszálam! Emelte karjába, ölelte, csókolta a drága halottat. Lehervadt arcát könnyével öntözte s ím, halljatok csodát! Piros vér eregél a hófehér arcon, melegedik a fagyos ajk, nyílik, nyiladozik a lecsukódott szem - a halott megszólalt: Hol vagyok? Ki vagy te?

No, Toldi Miklós, most szedd össze magad! Száz csatában voltál, a félelmet hírből sem ismerted, láttál szörnyű sok rémséget s véred meg nem fagyott... De most senki ne csudálja, ha meghült a vér benne.

- Nem, nem, ez csak álom - tusakodik aztán összeszedve magát.

S nézi, nézi az ébredőzt, aki lassan jártatja körül a tekintetét, aztán tapogatja halotti köntösét, majd átnéz a másik koporsóra, onnét ismét Toldira s újra kérdi: Ki vagy?

- Én vagyok, én vagyok, Toldi Miklós vagyok! Eljöttem éretted a síri világba, édes szép szerelmem! Jere velem, jere. Hadd higgye a világ, meghaltál. Hadd higgye. Jere velem, jere, édes szép Piroskám!

Így áradott Toldi ajkáról a lelkes beszéd, de Piroška irtózáttal hallgatta s nagy háborodással így szóla Toldinak:

- Fuss innét, fuss innét, te, férjem gyilkosa! Örökre elválaszt az ő vére minket! Légy átkozott, Toldi! Legyek átkozott én is!

Ah, megátkozta! Őt is, magát is! Aztán visszahanyatlott a halotti párnára - alélta... vagy holtan? Toldi pedig, mint akit bunkósbottal fejbe vertek, kitámolygott a sírboltból, nekivágott a vak éjszakának. Oszladozott a hús éjjeli levegőn bódultsága, lassanként rendezgette elméjében az éjszaka történetét s hajnalkor újra visszatért a sírbolthoz: látni, hogy csakugyan él-e Piroška. Nem álmodott-e? De mire visszaért, zárva találta a sírboltot. Zavarodva állott meg, nem tudta, mi történt. Állt, álldogált, majd leült s várt egész nap, hátha jön valaki. De senki sem jött. Leszállt az este s Toldi nekivágott a rengeteg erdőnek...

Szegény feje, sejtelve sem volt arról, hogy már nemcsak gyilkos, de még sírrabló is: két nagy bűnért keresik életre-halálra. Mert az a két lakatos, akiket az ő hirtelen odatoppánása megzavart, visszasompolygott s mikor eltávozni látták Toldit, nosza, munkához láttak. Az

egyik leste állott az ajtóban, a másik meg fosztogatta a halottat. Mi tenger kincset, ékességet temettetett el Piroskával az ő édesapja! S az most mind rablókézzre került. Hiszen ha csak raboltak volna a cudarok! Elásván a rablott kincset, mentek egyenest a Rozgonyi házához, felverték a háznépét s jelenték a szörnyű dolgot: látták Toldi Miklóst, amint a sírt kirabolta!

Hát hogy a sír ki volt rabolva - az szent igaz, ebben nem hazudtak a tolvajok, de azt bizony maguk sem gondolták, hogy mekkora öröme viszik oda Rozgonyi uramat. Ők csakugyan halottat raboltak ki, de mikor a szegény megtört, roskadozó öreg betámolygott a sírbolt ajtaján, élőt talált: koporsójában ült Rozgonyi Piroska!

Oh, ha valaki le tudná írni az öregember feneketlen nagy örömét! Hogy sír, zokog, kacag összevissza! De Piroska nem örül, nem is mosolyog, sőt, inkább kesereg magában: oh, jaj, miért nem hagytok csendes koporsómban...

Hát Miklós?... Mi történt szegénnyel?

Vagy volt eddig, vagy nem, most lett csak igazán üldözött vad Miklós! Jelentették a királynak: nemcsak gyilkolt, rabolt is.

- Rabolt is! - kiáltott a király szörnyű nagy haraggal. - Üldözni kell, el kell fogni élve avagy halva!

Így a király.

- Átok reá! Átkozott az is, aki befogadja. Aki kenyeret ad neki! Aki pedig megöli, nem vétkezik azzal.

Így az esztergomi érsek.

Világhíres Toldi Miklós, vitézek vitéze, mit kellett megérned!

Harmadik könyv

Az anyai szív

Szárnyon jár a rossz hír, elszárnyalt Nagyfaluba, oda szárnyalt tán legelőbb: világ bujdosója lett Toldi Miklós! Haj, szegény nagyasszony! Isten csudája, hogy meg nem szakadt a szíve. Az ő fiát, az ő édes fiát mivel nem vádolják! Anyai szív elhiheti-e ezt? Mondhatja esküszóval az egész világ: nem hiszi a nagyasszony. Akit ő dajkált, nevelt, akit ő mindig csak szépre, jóra tanított s akinek eddig minden cselekedete Istennek tetsző vala: vetemedheték-e rablásra, sírfosztogatásra?

Azt hiszi eleintén, rossz álom volt a hír, de jó mindennap, nő, növekedik, sokasodik: nincsen otthon nyugovása a szegény anyának.

- Fogj be, öreg Bence, megyek a királyhoz.

De aztán egyebet gondol. Az özvegy királynéhez megy előbb Visegrádra. Ő is anya, meg fogja érteni anyai szívének nagy erős bánatát, szószólója lesz a királynál. S felkészülődik a nagyasszony, elékeresgéli ami drágaság van, nagy summákat érő a vén házban, hogy ne menjen üres kézzel... Ihol az aranykoszorú, gyémánttal, rubinttal ékes: akkor viselte fején, mikor hitet mondott az urának. Hát a karperec, ura jegyajándéka, nagy kincset érő ez is. S itt egy színehagyott öv, de tele van rakva drágakövekkel: ezeket mind lefeszítgeti, összerakosgatja egy csomóba. Ami csak drága ékesség volt a háznál, mind összeszedte. El nem adta volna világnak minden kincséért, mostan odaadja a kedves fiáért!

És felültek az eleséggel jól megrakott szekérbe: elől a két Bence, az öreg s az ifjú. Emez a gyeplőt fogja, amaz egész úton tanítja, oktatja a fiát: így, fiam, így. Így kell hajtani a lovat. Né egy kő! Kikerüld! Né - ott egy göbbenő! Ne zökkentsd belé a szekeret, szépen, módjával ereszkedj át rajta. A hátsó ülésben pedig üle a nagyasszony mellett Anikó: így mentek Budára, Isten tudja, hány nap, hány éjszaka.

Ottan pedig azzal a hírrel fogadták, hogy nincs itthon a király. Elment a rettentő nagy sereggel Olaszországba, mégpedig Nápoly ellen, ahol az ő kedves öccsét, Endrét, gyalázatos módon megfojtották. Megfojtatá gonosz lelkű Johanna királynő, merthogy tulajdon férjét nem akarta maga mellett elismerni királynak. Korona helyett hurkot adatott Endre királyfinak! Az vala pedig a rend, hogyha a király nem volt Budán, helyette az anyja, az özvegy Erzsébet igazgatta az ország dolgát s ilyenkor Visegrádról Budára költözött. Hiszen ez így éppen jól volt: a nagyasszonynak nem kellett Visegrádra menni, mostan mindjárt elémondhatta panaszát. S hogy a királyné színe elé bocsáták, elé is mondá, amint következik:

- Felséges királyném, szavam meg ne bántsa, Toldi Lőrinc özvegye vagyok én. Van egy fiam, Miklós az ő neve. Ismeri őt egész ország, ismeri őt egész világ. Két marékkal szerzé az országnak a hírt s dicsőséget, haj, de nekem száz marékkal a keserűséget!

- Jó, jó - szólalt meg a királyné hidegen -, ne dicsekedj vele, a sírfosztogatóval! Ismerem személyét, ismerem a hírét, meggyalázta a lovagok rendjét. Gyilkolt is, rabolt is. De csak megkerítsék, szörnyű lesz a büntetése: én mondom ezt neked!

- Nem, nem, az nem igaz, megkövetem felséges királyném, az nem lehet igaz. Ártatlant ért a vád, az érseknek átka. Nem lehet sem gyilkos, sem rabló Toldi Lőrinc fia! Az én fiam! Akit én dajkáltam! Akit én neveltem!

És leborult szegény nagyasszony a királyné lábához. Zokogva könyörgött: legyen a királynál fia szószólója. És kezdé kirakosgatni a drágaságokat...

- Szedd föl, vigyed ajándékom! - kiáltott a királyné nagy indulatosan. - Azt hiszed, nincs nekem aranyam, gyémántom? Inkább mondass rajta misét fiad bűnös lelkéért. Nem leszek a szószólója. Hadd lakoljon a bűnös. Lám, lakol az ártatlan is. Az én ártatlan fiam is. A tied tán drágább?

Megfagyott a könny Toldiné arcán, meg a szó ajakán a rideg, lelketlen beszédre s szédülten támolygott ki a palotából, rározkodott Anikó vállára, aki remegve várta künn nagyanyját.

- Oh, jaj, mi történt? Mit mondott édes nagyanyámasszony?

- Nincs szíve - nyögte a nagyasszony.

Egyebet nem mondott.

De mire a szállásukra értek, erőt vett a nagyasszony lelke háborgásán s mondta hangos szóval:

- Ha nincs is kegyelem a királynénál, lesz a királynál. Megyek utána, ha térdig kopik is a lábam. Nem hagyom az én édes fiam igazát!

- A király után! - szörnyülködtek. - Mit gondol! A messzi idegenbe!

- Megyek, megyek - csökönyösködött az öregasszony. - Mostan éppen nagy sereg búcsúsnép indul Rómába, ahhoz szegődik s majd az úton addig kérdezősködik, míg a királyt megtalálja.

- Nem, nem, nagyanyámasszony - mondotta Anikó -, azt nem engedem meg! Ha valaki elmegy, az csak én lehetek. Fiatal vagyok még, győzöm a gyaloglást. Velem jó Bence is. A fiatal Bence! Ugye, Bence, eljössz?

- Világ végére is!

- No lám, nagyanyámasszony! Egyet se búsuljon. Maradjon csak itthon. Mi ketten Bencével elzarándokolunk. Meglássa, hogy lesz sikere annak!

Körülfogták az öregasszonyt, addig beszéltek, addig könyörögtek, hogy megadta magát. Elkísérte őket a búcsúsok tanyájára, ottan keserves búcsúzással elváltak egymástól: öregasszony, öreg Bence indultak hazafelé nagy búsán, Anikó s az ifjú Bence meg csak ezt várták, uccu! otthagyták a búcsúsok tanyáját, vettek lovat kettőt, vitézi ruhát is kettőt, fegyvert elegendőt (Volt rá költség bőven, ellátta az öregasszony!), hamarosan felöltöztek, lóra kaptak s sebes vágatással elvágattak Budáról. Várhattak rájuk a búcsúsok: mire azok nekicihelődtek, árkon-bokron, hegyen-völgyön túljártak ők!

Fráter Mikola

Hát csak hadd menjen a két vitéz (mármint Anikó meg Bence) Isten hírével, majd találkozunk még velük valahol Taliánországban, most mi addig maradjunk itthon, míg nem látjuk Piroskát: él-e még szegény? Hát Toldi, a „gyilkos”, a „rabló” - vajon merre bujdosik?

Hiszen felébredett halotti álmából Rozgonyi Piroska, de nem volt élet az, amire ő ébredett. Rajta volt a halál jegye szép halovány arcán. Szemének tündöklő fénye, ragyogása, hová lett? Ajkán mosoly, de minő mosoly! A halálvágyó léleknek szomorú mosolya ez. Na, szegény öreg Rozgonyi, de kevés ideig tartott a te örömed! Piroskának csak egy a kívánsága: amíglen

eljönne érette a halál angyala, vonuljon el csendes kolostorba. Ő már nem jegyese többé földi embernek, Isten jegyese kíván lenni, sűrű imádkozásban várja a jótevő halált.

S viszik Piroskát Szűz Margit királykisasszony szigetére, ottan van egy kolostor: bánatba merült szíveknek való ház az! A királyné, a kegyes királyné nagy örömmel fogadja szándékát s hogy éppen elhunyt a kolostor fejedelemasszonya, Piroskát teszi helyébe fejedelemisszonynak. És lejárt hozzá nap nap után a szép Örsze, a bánatos királykisasszony - nincs más, akinek elpanaszolja szíve nagy bánatját. Mondja, mondogatja: fátyolt veszen ő is. Oktalan vágyódással minek epossze tovább magát. Őt a király, Lajos király meg sem látja. Ha hazajön Olaszországból, meglesz az esküvője. Tudja, bizonyosan meglesz. S ő azt lássa, végigszenvedje?

De Piroska, a megtört szívű Piroska nem fogy ki a vigasztalásból, az áltatásból. Hogy tud mást vigasztalni, hogy tud mást éltetni: meglásd, így lesz, úgy lesz! Hozzá fordul a szíve. Ne temesd el magad, amíg van reménység, ha olyan vékony is!

Így altatja, csitítgatja Piroska a szép Örsét, míg ő maga mélyen eltemeti a maga bánatát, s bár éjjel-nappal látogatja Toldi képe, nevét ki nem ejti, csak gondolatban szövi nevét imádságba: Uram, őrizd, védjed a bujdosót. Nem, nem lehet bűnös, akit ő szeretett. Akit most is szeret...

Hervadó virág a kolostorban, vadként üldözött bujdosó Bakony erdejében: im, de szörnyű véget mért a végzet két igaz szívre! Az egyik várja a halált, könyörög érette, a másik élni akar, hosszú életért imádkozik, hogy levezelhesse bűnét. Mert nagyobb volt az ő bűne gyilkosságnál, rablásnál, s ezt a bünt egyedül csak Isten kérheti számon tőle. Egyedül Istennek tartozik számadással. Egyedül csak tőle remélhet bűnbocsánatot. Annak lelkét ölte meg, akit szeretett s aki szerette őt is igaz szívvel! Jaj, de nagy bűn ez! Lehet-e ennél nagyobb? - jajgatott a lelke Toldi Miklósnak. És őt üldözik gyilkosságért, sírfosztogatásért s ha megtalálják, gyalázatos halállal kell meghalnia! Emberek ülnek törvényt felette, holott az ő bűne felett csak Isten ülhet törvényt!

Ez a gondolat kegyetlenül üldözte Toldi Miklóst s nagyot könnyebbedett a szíve, mikor a Bakony erdőben, magas hegynek ormán egy monostort pillantott meg.

- Beállok barátnak! - mondotta magában Toldi. Ott bátorságban lehet, ott majd csak elfogy lassanként élete gyertyája böjtölésben, imádkozásban, testi sanyargatásban. Elmond mindent: leveszi szívéből a bűnnek súlyos terhét.

Úgy tett, ahogy gondolta: bezörgetett a monostor kapuján, a gárgyán vezette a monostor fejéhez s elmondá hímezés-hámozás nélkül, hogy az ő lelkét nagy bűn terheli, de ő azt erősen szánja-bánja; ha befogadják barátnak, szent életet él, éjjel-nappal imádkozik, vezekel, sanyargatja magát.

- Úgy legyen! - mondta a monostor feje. - Maradj csak itt. Ki vagy, mi vagy? - nem kérdem. Adok én nevet neked. Éppen most halt meg egy szolgánk: fráter Mikola volt a neve. Te legyél ezután fráter Mikola.

Mindegy volt Toldinak, csak itt maradhasson. Ledobta vitézi ruháját, szőrcsuhát öltött magára s megkezdte nyomban a szolgálatot: sepet, vizet, fát hordott a konyhára. A másik fráter Mikola egyszerre csak egy kondér vizet hozott a hegy tővéből, ez a fráter Mikola kettővel. Csudáltak is az erejét a barátok, nagyokat hunyorítottak, összenevettek, de Toldi eleinte nem törődött ezzel. Hadd nevéssenek. Hanem egyszer csak kisült, hogy min nevetnek a barátok. Azon nevetnek, hogy Mikola, az ő elődje, számár volt, a barátok vízhordó számára.

Hej, mikor ezt megtudta! Talpából a fejébe szökött a vér, szörnyű kedve támadt, hogy leüsse a gárgyánt, le mind a barátot és összeveísza rombolja a monostort. De nem, nem. Türtőztette

magát, csendesítette haragját, világhíres, vitéz Toldi Miklós lassanként beletörődött alacsony sorsába: hordotta tovább a vizet, a fát, sepergetett, szolgálta a barátokat nappal, imádkozott éjjel; böjtölt sokat, sanyargatta magát ereje fogytaig. Kezdett a kondér megnehezedni.

Hanem egyszer mi történt? Az történt, hogy amint leballagott vízért a hegy aljába, ottan meglátott egy lovat. Hej, nem volt az már ló - gebe volt az. Csak bőre, csontja volt meg szegény párának. Feje, háta csupa bojtortján. A csípőjére tarisznyát lehetett volna akasztani. Nézte, nézte Toldi a lovat, nagyot sóhajtott: hej, szegény pára, gazdátlan pára, te sem viszed sokáig! Aztán közelebb ment hozzá, nézte, szorosabban nézte s akkorát kiáltott, hogy megzendült belé az erdő.

A Pejko volt, az ő hűséges lova!

Hát ilyen csudát ki látott?

Sírva borult a hű állat nyakába Toldi.

- Oh, kedves jó lovam, én okos jó Pejkóm! Utánam ballagtál? Megkerestél engem, üldözött gazdádat, hogy megosszad velem sanyarú sorsomat? Jere, jere, menjünk együtt. Vigyük a vizet a barátoknak. Hadd nevessenek rajtunk. Mindegy: kettőnkön nevetnek, elbírjuk valahogy.

A két kondért felakasztá a Pejko két csípőjére, így ballagtak fel a hegy tetejére, be a kapun. Hiszen volt röhögés.

- No lám, milyen buta szerencséje van fráter Mikolának!

- Csak egyétek a testemet, lelkemet - dohogott magában Toldi. Nem törődött a röhögéssel, a gúnyolódással. Vele volt Pejko. Volt, aki megossza a nyomorúságot. Volt részük a böjtben. Szegény Pejko a szemétdombon tengődött, de lám, mégsem hagyta el gazdáját. Nem, azt nem hagyta el, de el a monostort, de úgy hagyta el, hogy a gazdáját is vitte magával!

Úgy volt bizony, hogy egy reggel arra ébredtek a barátok: volt fráter Mikola, nincs fráter Mikola. S hamar megtudták azt is, miért tűnt el. Jött vala egy pap a monostorba, az kiszegezett a kapura egy cédulát. Arra a cédulára szép sorjában le volt írva az esztergomi érsek átka. Átok Toldi Miklóssra, a sírfosztogatóra, a gyilkosra.

- Ő volt, bizonyosan ő volt! - rémüldöztek a barátok. - Fráter Mikola nem volt más, mint Toldi Miklós! Jaj nekünk, ha visszatér s megbosszulja rajtunk, amiérthogy oly rosszul bántunk vele. Agyonver, felperzsel!

Eredj, Miklós, eredj! De jó, hogy nem hallod, mit rólad beszélnek. Gyilkos vagy, rabló vagy. Annak tart a világ.

Eredj, Miklós, eredj, folytasd a bujdosást. Ne félj, ne csüggedezz, veled lesz az Isten!

Anikó és Bence

Sok mindent összegondolhatott bujdosás közben Toldi Miklós, de már arra bizonyosan nem gondolt, hogy érette egy fiatal leány, kinek otthon a rokka mellett volna a helye, vitézi ruhában, kardosan, lóháton rója idegen ország útjait erdőkön által. Hogy odahaza, a nagyfalusi udvarházban a jó nagyasszony nemcsak öt siratja, de Anikót is, kedves unokáját. Pedig míg ő bujdosott sűrű rengeteg erdőkben, Anikó Bencével messze túl járt Magyarország határán. Hol utolértek, hol elhagytak egy-egy búcsújáró csapatot s addig mentek, mendégéltek, míg egy-

szerre csak a híres-nevezetes Velence közelébe értek. Egy gyönyörű ligetes síkságra vezette útjuk: ott megállapodtak, mindenekelőtte bemennének a csudaszép városba, melynek palotáit, tornyait messziről megcsudálták: csak mesében hallottak ilyen városról. Bizonyos, hogy tündérkezek építették a tengerre, emberi kéz képes volna-e erre?

A rekkenő hévség elbágyasztotta Anikót. Fáradt is volt, álmos is volt, mondta Bencének:

- Álljunk meg itt, édes szógám. Itt, emellett a patak mellett. Ránk fér a pihenés, ugye?

- Meghiszem azt, hogy ránk fér. Cudar meleg napok járnak errefelé. Hiszen nálunk felé is süt a nap, de itt úgy süt, hogy szalonnát piríthatnánk mellette.

Letelepedtek a csobogó patak mellett, narancsfának árnyékában, Bence pányvára ereszté a lovakat, hadd legeljenek a buja, tarka virágos fűben, aztán ők is falatoztak.

- Jaj, de álmos vagyok, édes szógám! - sóhajtott nagyot Anikó. - Leragad a szemem. Vigyázz, amíg alszom.

- Csak aludjék, leányasszony, ne féljen, míg engem lát!

- Hogy lássalak, mikor behunyom a szememet? - nevetett Anikó. De abban a pillanatban le is ragadott szép szemepillája, aludott csendesen, édesen, Bence meg állott egy helyben: kezében lándzsa, a szeme belémeredt a messzeségbe, aztán járt fel s alá, mint ahogy az igazi istrázsák szoktak, figyelt, hallgatózott: nem közeledik-e errefelé ellenség.

Amint így járt fel s alá, hallgatózott, hát egyszer csak mit hall?

- Isten Jézus úgy se' - mondotta magában - az uram nevét hallám! Vajon nem csengett-e a fülem?

Lábujjhegyre állott, úgy közeledett egy bokor felé: azon túlról hallatszottak a hangok s újra meg újra hallotta Toldi nevét. Lassan, nesztelenül a bokor mögé sompolygott s íme, láta ott két zárándok csuhás embert, akik nagy vitában voltak.

Az egyik azt mondta:

- Hallod-e, cimbora, ne tréfálj velem. Szerencsésen kivergődtünk Magyarországból, most már látni akarom a részemet.

- Jó, jó - mondotta a másik -, majd megosztozunk a pénzen. Előbb Velencében elmegyünk egy ötvöshöz, annál beváltatjuk a drágaságokat s aztán, majd meglátjuk.

- Ohó! Nem oda Buda! A kincs fele enyém, cimbora! Majd én beváltatom a magam részét, te is váltsd be a magadét.

- Mi! A felét! Abból nem eszel pajtás. Hát nem én raboltam? Te csak őrt állottál.

- Úgy? Hát nem te futottál meg, mikor jött Toldi Miklós? Adod hát a felét? Bizony, ha nem, feljelentlek, hogy te raboltad ki a Rozgonyi sírboltját.

De a rabló, az igazi, nem hagyta a „jussát”, fogta a botját nagy hirtelen s olyat húzott az órálló cimbora fejére, hogy az eszméletlen terült el a földön. Azzal, uccu neki, indult, hogy otthagyja a cimboráját.

- Állj meg! - ordított rá e pillanatban Bence, ki lándzsát szegezve ugrott elő a bokor mögül. - Ide a kincset, rabló, különben ütött az órád!

Tagadott a rabló, mintha könyvből olvasta volna, de közben a cimborája feleszénkedett s mondta: ott van a derekán, az övben!

No, ha ott volt, Bence meg is találta, az övet lekanyarította a rabló derekáról, aztán kötőfékkal jó szorosra kötözte mind a két kezét, nemkülönben bánt el a másikkal is, s úgy terelte maga előtt Anikó felé, ki a nagy lármára felébredett.

Hej, édes Jézusom, volt öröm!

- Mi tenger drága kincs! Nézzed, Bence, nézzed.

- Biz itt van elég - mondotta Bence, s sóváran nézte a temérdek drágaságot.

- Oh, Istenem, de jó vagy! - fohászkodott Anikó. - Lemossuk a gyalázatot az én édes, vitéz bátyám nevére! Hallod-e Bence, hallod-e?

- Hallom, hallom - örvendezett Bence, de ő egyébnek is örvendett. Együgyű eszével azt hitte, hogy most már kettejüké lesz az a temérdek kincs. Nemhogy Nagyfaluban, de hét pusztá határában sem lesz több olyan gazdag ember, mint ő. Mondta is szóval, amit gondolt:

- No, leányasszony, felragyogott reánk a szerencse. Ezt a két rablót itt helyben fára húzom, a kincsen pedig ketten megosztozunk.

- Mit beszélsz? - nézett Anikó Bencére megbotránkozással. - Hát a gazdád? Arra nem gondolsz? Elviselné a lelkiismereted, hogy továbbat is átok alatt maradjon, hitvány gyanú miatt világ bujdosója legyen? Nem úgy, szógám, nem úgy. Ezeket a cudar rablókat, így, ahogy vannak, megkötözött kézzel, bekísérjük Velencébe, ottan törvény elé állítjuk: hadd tegyen a törvény igazságot.

- Lám, lám, mekkora esze van a leányasszonynak! - mondta Bence. - Bezzeg, hogy úgy lesz, ahogy a leányasszony mondja.

Egyszeribe lóra pattantak s terelték maguk előtt a sírfosztogatókat, be egyenesen Velence városába, ottan megtudakolták, hogy ki csinálja ott az igazságot. Mind egy értelemmel azt felelték, hogy: a dózse. No, ha a dózse, mentek a dózséhoz, aki akkora úr volt Velencében, mint más országban a király, s ahogy ennek a színe elé kerültek, Anikó szép sorjában elémondá a nagy esetet s hozzátette azt is, hogy ők egyenesen Lajos király táborába igyekeznek, merthogy ő előtte akarják tisztára mosni világhíres vitéz Toldi Miklós becsületét.

Hiszen éppen jó helyre fordultak, mert a dózse örült, hogy valami kedvességet tehet Lajos királynak; örült, mert öki gyelmének sok volt a rováson s erősen tartott attól, hogy visszajövet Lajos király Velencébe is ellátogat, csakhogy abban a látogatásban nem lesz ám köszönet! Mindjárt nehéz vásra verette a rablókat, a maga embereit rendelé kísérőnek: vigyék a rablókat Nápolyba, Lajos király színe elé.

Haj, de nekividult Anikó és Bence! Most már mehettek ők is bátorságban. Nem kellett félniök az idegen földön, nem kellett szüntelen kérdezősködniök: merre húzódott a magyar sereg? Vajon hol, merre jár a magyar király?

Vala pedig Lajos király akkor Akvile városában, meg is érkezék oda szerencsésen Anikó és Bence. Előrement a dózse követje, s hogy bebocsáták a király elé, átadá a dózse levelét s szóval is alázatos üzenetjét. És olvasá a király a levelet, nagyokat nézett közben, fejét csóválta, hümmögetett s aztán ráncba szedve homlokát, parancsolá, hogy hozzák elébe a rablókat. Hozták is ezeket menten, s vitték is mindjárt: nem sokáig reszketett a térdük a király előtt. Egy szóval sem tagadták a rablást, mindent bevallották, azt is bevallották, hogy hamis esküvéssel Toldira kenték a gyalázatosságot.

- Akasztófára mind a kettőt! - intett a király s vitték a rablókat. Még aznap hollók lakmároztak bűnös testükön.

Mikor pedig elvivék a rablókat, Anikó is nagy félve a király színe elé bátorkodott s mondá egymás után, amint következik:

- Felséges királyom, életem-halálom kezébe ajánlom, Toldi György a nevem...

- Toldi György?

- Az vagyok, királyom. A Toldi György fia... Toldi Miklós öccse... Óh, felséges uram, ártatlan a bátyám! Fogadja vissza őt vitéz seregébe. Fogadjon be engemet is. Toldi vére vagyok én is, meghalni kész királyomért, a hazámért!

- Gyengének talállok a hadakozásra - mondotta a király s gyanakodó szemmel végignézte az ifjút -, de hát befogadlak. Majd meglátjuk, mit tudsz. Hanem a bátyád... - s itt elkomorult a király arca - igaz, hogy rablásban ártatlan. De egyéb is van a rováson. Orozva ölt. Érted? Orozva ölt. S ennél nagyobb vétke is van: megsértette a lovagi törvényt.

Szegény Anikó nem értette, hogy ugyan mivel sérthette meg bátyja a lovagi törvényt. Ő azt nem tudta, mely nagy bosszúságot okozott a királynak Toldi Miklós azzal, hogy Tar Lőrinc helyett bajt vívott Rozgonyi Piroskáért. Ő mindezt nem tudta, nem is értette hát a király mondását, de egyet megértett s ez kegyetlenül belemarkolt a szívébe: haragszik a király az ő bátyjára!

Hej, csak erre vetődnek az ő bujdosó bátyja! Csak hallaná, hogy a király itt van nagy sereggel, tenger fenekéről is itt teremne Toldi Miklós s megbékítené a királyt két erős karjával, bátor szívével!

- Eljő, eljő, itt lesz, egyszer csak itt terem! - ezzel vigasztalta magát Anikó, amint a királytól szomorúan a tábor felé mendegélt.

Így hitegette, vigasztalta magát Anikó, mialatt Toldi folytatta szomorú bujdosását. Hiszen hallott ő valamit az olaszországi hadakozásról, de ezzel csak nehezebb lett szíve nagy bánatja. Harcolnak a magyar vitézek s ő nem lehet köztük! Neve meggyalázva. Becsülete sárba tiporva. Kiverték a kardot kezéből. Jaj, de kegyetlen sors!

És bujdosik tovább girhes-görhes lován Toldi Miklós, erdőn, mezőn által, hegyeken, völgyeken keresztül. Ki Magyarországból, oda, hol nem ismerik. Azt forgatja a fejében, hogy elmegy Csehországba, ottan meghúzódik egy klastromban. Oda csak nem jut el az érsek átka, nyugodtan vezekelhet, nagy bűnét ott leimádkozhatja. Nem kérdik, honnan jött. Nem kérdik, mi sors vetette ide.

Ment, mendegélt Toldi Miklós, baktatott elébb-elébb a leromlott Pejkón, s hát amint éppen a Vág völgyén mendegélne, szeme-szája elállott a csudálkozástól: olyasvalamit látott, aminőt soha. Egy nagy sereg ember, férfi, asszony, üvöltözve, ordítózva, maga magát verve, ostorozva szeges bottal, húzódik a Vág vize mentén s üvöltözve hirdetik a népeknek: halljad, ember, halljad, jön a fekete halál! Vége lesz a világnak. Elpusztul minden teremtetett lélek. Gyónjátok meg bűneiteket, böjtöljete, sanyargassátok magatokat, mert közeleg az utolsó ítélet. Halljad, ember, halljad!

Nézte, nézte Toldi e szörnyűséges dolgot s mit gondolt, mit nem, ő maga is az üvöltöző, magát sanyargató seregbe állott. Vállát, mellét mezteleníté, vágta, csapdosta nagy kegyetlenül ostorral meztelen testét s megy a rettenetes csapattal, nem kérde, hová, merre mennek: elég az, hogy kedve szerint mentek, ki az országból, szép Magyarországból!

Anikó pedig várja, várja Toldi Miklóst. Nappal róla gondolkozik, éjjel róla álmodik.

- Eljön, eljön, itt terem egyszerre - suttogja magában.

A kobzos ifjú

Bizony különös, fura egy had volt az, melybe Toldi Miklós keveredett. Valahonnét Olaszországból indult el, ahol pusztított erősen a fekete halál, s amerre elhaladt, mindenütt szegődtek hozzá együgyű emberek, kik hitték szentül: közeledik a világ vége, merthogy Isten megelégtelte az emberek sok nagy bűneit. S ezek az együgyű lelkek ahelyett, hogy csendes imádkozásban várták volna a világ végét (ha már csakugyan vége lesz), üvöltözve, a testüket véresre ostorozva jártak be nagy földet s számán felül vegyült közékük temérdek naplopó, alacsony lelkű népség, melynek a vezeklése szemérmetlen tivornyázás volt, nem egyéb. De Toldi, mikor közékük került, csak arra gondolt, hogy elvegyül köztük, nem sajnálta vére hullását, mindegy volt már neki. Csak kijusson az országból. Csak ne állítsák világi törvény elé. Csak ne kelljen gyalázatos halállal halnia.

Ő nem kérdezte e különös, szedett-vedett hadat, vajon csakugyan vége lesz-e a világnak, ám azok nem hagyták szó nélkül, hogy csak úgy közékük vegyült. Azt mondták neki: minekünk is van ám törvényünk. Ha testvérünk akarsz lenni, meg kell gyónnod valamelyik testvérnek: mi a bűnöd.

Nem volt az tréfabeszéd. - Vagy gyónsz nekünk, vagy nem maradhatsz köztünk - mondták Toldinak.

- Hát jó, gyónok - hagyta helyben Toldi. Kiszemelt magának egy testvért. Fiatal volt, jóképű volt, úgy tetszett Toldinak, hogy sehogy sem illik a gyülevész hadba. Nyílt homloka, nagy kék szeme, nemes, becsületes arca - úgy nem illett ide! Érezte Toldi, hogy ez az egyetlen az egész hadban, akinek meggyónhatja lelke súlyos titkát. Hogy miféle nemzetbéli lehet, a ruhája sejtette: olaszos volt a ruhája s nyakában koboz lógott. Vándor dalos lehet, gondolta Toldi.

Félrehívta az ifjút, s megszólította csehül. Nem azért, mert éppen Csehországban voltak, de a magyaron kívül csak ezt a nyelvet törte valahogy Toldi. Hát bizony, csak törte. De hogy összetörte! Akárcsak egykor a cseh óriást! El is mosolyodott a kobzos ifjú:

- Magyar vagy te, testvér. Miért kínlódsz hát csehül? Magyar vagy, jól látom, s lehet bármi bűnöd, ezért megbocsátom! Csak beszélj magyarul. Egyszer, valamikor régen, én is beszéltem ezen a nyelven... Régi volt, nagyon régi volt!...

Hej, megörült Toldi!

- Magyar vagy hát te is! Ugye hogy magyar vagy? Mondjad a nevedet. Ki vagy, mi vagy, halljam. Csak bátran, őszintén. Aztán én is vallok.

Sóhajtott az ifjú, búsan felsóhajtott:

- A nevemet mondjam? Nincsen nekem nevem. Hívj Szeredainak, mert Szeredán születtem. Nevemet, ruhámat folyton váltogatom, merthogy van rá okom.

Elkomorult Toldi Miklós arca, de az ifjú tovább beszélt:

- Ne mondj ítéletet, míg meg nem hallgattál. Nincs nevem, nincs, elrabolták tőlem. Zácsnak vére vagyok. Hallottad a hírét? Ha magyar vagy, tudom, hogy hallottad. Zács Félicsán volt az én ősöm, testvér. Zács Félicsán, kit Lajos király apja lekaszáboltatott. Őt, a fiát, lányát, egész nemzetségét mind, mind kiirtatá. Az én apámat is. Én kisgyermek voltam, amikor ez történt. Egyik atyámfia menekült valahogy. Megmentett engem is. Mennyit bujdokoltunk, amíg eljutottunk szép Olaszországba! Aztán meghalt szegény. Én árván maradtam. Árva és hazátlan. Bujdosója lettem az egész világnak. Egyetlen hű társam ez a koboz, nézzed. Hány szomorú nótát csaltam ki belőle! Hány szomorú szívet ríkatam meg vele! Vele járok, vele

kóborolok, pengetem, pengetem sírván, s itt is, ott is kerül egy darabka kenyér. Akartad hallani? Hát ez az én bűnöm!

Megindultan hallgatta Toldi az ifjú beszédét, aztán megölelte és gyónt ő is, amint következik:

- Elmondád „bűnödöt”, elmondom én is az enyémet. A nevedet elhallgattad: jól van, nem is tudakolom. Te se tudakold az enyémet. Sorra kerül majd ez is. Halljad a bűnömet. Lovag voltam s bajvívó játékból vívtam egy pajtásom helyett, az ő sisakjában, az ő fegyverével. Szépséges szép leány volt a díja az én győzelmemnek. S az a leány engem szeretett! Én is megszerettem. De hajh, késő volt már! Nem állhattam elé: én voltam a győztes, engem illet a leány! Ha azt teszem: lovagi nevemet megbecsztelenítem. Ha pedig nem fedem fel a titkot, méltatlan embernek dobom oda azt a leányt! De már leszámoltam volt lovagi becsületemmel is, csak hogy ne azé a másé, méltatlan emberé legyen a leány, kinek képe kísért, akármerre jártam. Hogy vádolt ez a kép! Közben hadba mentem, Csehországban hadakoztam, ám hazafelé mentemben - hej, hogy repültem! szélnél sebesebben! - fogságba estem, mély sziklatömlőnek fenekére. Egy rablólovag kerített kelepcebe. Láttam, amint vágat, ölében egy leány. Utána vágattam. A húga volt. Gonoszul törbe csaltak, s amire innen kiszabadultam, hazakerültem, felesége volt már a leány annak az embernek. Annak a gyávának. Aztán... aztán... nem szaporítom a szót: páros viadalra kényszerítettem e cudart - szemem láttára ütötte meg a nőt, kit én úgy szerettem! - s megöltem. Hazavitték a halottat s láttára az asszony holtan esett össze. Eltemették. De én, bár halálra kerestek a király emberei, éjnek idején belopódtam a sírboltba s hallj csudát: amint ráborulva sirattam halott kedvesemet, egyszerre csak felnyílt szép szeme pillája. Rémülten nézett rám - s megátkozott. Megátkozta magát is.

- Álom volt az, testvér, álmodat beszéled - mondotta az ifjú.

- Nem, nem volt az álom. Való, hogy feltámadt. Való, hogy él ma is. Kolostorban szenved. Én pedig világ bujdosója lettem. Üldöztek, hajszoltak a király emberei s rengeteg erdőben bujdokoltam sokáig. Aztán én is kolostorba léptem, beállottam a barátok közé. De itt sem volt maradásom. Elüldözött innét az egyházi átok. Mert szörnyű váddal illették. Azzal, hogy akkor éjjel a sírboltot kiraboltam. Hogy kerekedett ez a vád, nem tudom. Nem védhettem magam. Az Istenen kívül nincs más bizonyságom. Eddig tart az én bűnöm, testvér.

Mondotta az ifjú:

- Nem bűn a te bűnöd, édes jó barátom. Szerencsétlenség az. Ha igazi párbajban ölted meg a férjet, mi bűn nyomna téged?

- Hát a dolog úgy esett - magyarázta Toldi -, hogy én hívtam viadalra a cudart, de tudta, hogy ez lesz a halála, s nem fogadta el hívásomat. Én aztán rákényszerítettem. Tanúk nélkül vívtunk. De igazán vívtunk.

- Baj, baj - hümmögött az ifjú -, hogy tanúk nem voltak. Ami azonban a másik viadalt illeti, hol a pajtásod helyett vívtál, mi köze ehhez az anyaszentegyháznak? Ezért a bűnödért ki nem átkozhatott.

- Nem is törődött ezzel az egyházzal, de annál inkább a lovagi törvény. S különösképpen a király, a „lovagok királya”. Kitérítetett a lovagok rendjéből. De én ezt is elviselném. Mindent elviselnék: királynak haragját, az érseknek átkát, csak ő ne átkozott volna meg! Az ő átka alatt lelkem összeroskadt. Megöltem őt, eleven halott lett az én bűnöm miatt: ez az én nagy bűnöm, édes jó barátom. Ezt vezeklem holtig!

Hallgatott az ifjú könnybe borult szemmel: ez volt az ő vigasztaló szava. Aztán elindultak, némán haladtak a szent tábor felé.

- Hallgasd csak - szólalt meg az ifjú -, hogy dőzsöl a szent tábor!

- A szent tábor? - nézett az ifjúra Toldi álmélkodva.

- Az, az. Hitvány gyülevész had ez. Üvöltöz, veri a testét, forgatja a szemét, imádkozik, mikor mások látják, hogy mennél többet kolduljanak össze, aztán félre-félrehúzódnak sűrű rengetegben, ott esznek, isznak, tivornyáznak a gyalázatosak! Faképnél hagytam volna régen e gyalázatos népet, ha nem remélném, hogy közjük elegyedve, egyszer csak átjutok egykori hazámba! Az édes anyaföldre. Csodálatos érzés, nem hágy megpihennem. Hányszor járok álmaimban egykori hazámban!

- Szegény fiú - sóhajtott Toldi. - Pedig nem is ismerted hazádat!

- Homályos minden emlék, de ezek az emlékek oly drágák szívemnek! Csak egy hazánk van, ahol születünk!

- Csak egy, csak egy - suttogta Toldi, s szeme könnyel telt meg.

Magas hegyek tetejére értek eközben, onnét lenéztek egy mély völgykatlanba s Toldi visszatántorodott a szörnyű képtől, amit látott. Ott a völgykatlanban tivornyázott a „szent” had. Undorító látvány! Férfiak, nők részegen kurjongattak, röhögtek, dülöngéltek, táncoltak, sokan elterültek a földön a mértéktelen italtól.

Hej, de megháborodott Toldi tiszta lelke!

- Hát ezek így böjtölnek? Hirdetik a világ végét, szánják-bánják a bűnüket s a nyomában mindjárt bűnt bűnre halmoznak!? No, várjatok - s kikapta nyakából a nagy szíjostort -, mindjárt megmutatom én nektek a világ végét!

És szaladott le a völgybe esze nélkül, megcsördítette ostorát, hogy zengett-zúgott belé az erdő, vágta a „szent” hadat, ahol találta, vágta, ütötte, rúgta, fel-felkapott egyet s azzal tízet-húszat vert le. Hej, lett szörnyű riadalom, ordítás, sikoltozás, szaladás! Ki amerre látott, ki ahogy tudott, futott, mintha szemét vették volna ki.

Nézte, nézte az ifjú a csuda dolgot s mikor a szent hadnak híre-pora sem volt, mondotta Toldinak:

- Nos, testvér, sok országot, világot bejártam, de ilyen hadakozást még nem láttam. Hallottam mesélni mostanában egy magyar vitézről. Láttam is lerajzolva, amint malomkövet hajigál. Olasz városokban nótát énekelnek róla. *Kola Toldinak* mondták a taliánok. Ugyan bizony - kérdezte tréfásan -, nem te vagy-e az a Kola Toldi?

- Ne felejtse az alkut - tért ki Toldi a kérdés elől. - Én sem tudakolom a te nevedet, te se tudakold az enyimet. Hanem, hogy éppen név nélkül ne járjak veled, hívj *fráter Mikolának*. Ennek csúfoltak a barátok. Mostan pedig telepedjünk le itt. Falatozzunk a maradékból, mit a „szent” had itthagytott.

Találkozás a cseh királlyal

Volt maradék bőven, ettek, ittak, jóllaktak, aztán a tűz mellé leheveredtek, aludtak reggelig, akkor aztán útnak eredtek. Azt határozták, hogy már csak együtt barangolnak, míg Toldit valamelyik kolostor be nem fogadja. Mentek, mendegéltek, beljebb-beljebb Csehországba, itt is, ott is találtak kolostort, be is állítottak, de bizony Toldit sehol sem fogadták be barátnak.

Azt mondták a cseh barátok: magunk is a napnál ebédelünk, a holdnál vacsorázunk. Nincs szükségünk kenyérpusztítóra.

Áldott szerencsájuk volt, hogy Szeredai elé-elévette kobzát, falun, városon, útszéli korcsmákban pengette a szomorú nótákat, így csak ha nem csordult, cseppent, nagy szüköcskén éldégéltek, tengődtek ketten.

Így mentek, mendegéltek Csehországnak földjén s érkeztek az Éger vize mellé. Amint az Éger partján mendegéltek, egyszerre csak kürtszó harsant meg tőlük nem messzire. Aztán láttak feltűnedezni zászlókat, nap fényében ragyogó, villámló fegyvereket s láttak délcegen járó paripákat: ihol, éppen feléjük közeledik a lovascsapat, nyomában egy sereg kopó. Aztán egy nagy hintó zötyögött az erdei úton, körülötte rengeteg cselédnép.

- Vadászatról jönnek - mondotta Toldi. - Álljunk félrébb. Valami fejedelmi személy ül a hintóban.

Félreálltak s úgy nézték a fényes, tarka csapatot. Hát, egyszerre csak nagyot zökkent a hintó s ahogy zökkent, nyekkent, meg is állott. Se elé, se hátra. Nyolc erős ló volt elejbe fogva, azok neki-nekihuzakodtak, de hiába, a hámszerszám szakadt diribbe-darabba, ám a hintó maradt a sáros, iszapos göbbenőben. Aztán az inasok, a csatlósok feküdtek a hintónak, hutyorgott a lábuk vékonya, reszketett, mint a nyárfalevél a lábuk, a kezük, de a hintó csak nem mozdult, hiába erőlködtek megszakadásig. No, nincs más mód, ökröket kell hozni a faluból, legalább húszat, s deszkákat a hintó alá hídnak, így talán kikecmeregnek a göbbenőből.

Nézte Toldi, nézte a cseh atyafiak kínlódását, szuszmotolódását, csóváltatta a fejét egy darabig, aztán se szó, se beszéd, odaállított, körüljárta, -vizsgálta a hintót, s hogy jól meg-nézte, -vizsgálta, elékerült a rúdhoz, megfogta, de meggondolta a dolgot, mégsem húzza, mert így diribbe-darabba szakad a hintó. Választotta hát a dolog nehezebbjét, nehogy a drága hintóban kár essék: alája bújt, nagy erős vállával billentett rajta egyet, s hát a hintó csak emelkedik, emelkedik az iszapból: hopp! kint is van már az úton!

- No - mondta az a nagy úr, aki a hintóban ült -, ilyen nagy erőt csak egy emberben ismertem. Abban, aki országomból kiséperte a rablókat.

Vala pedig ez nagy úr maga Károly császár, a csehek királya. Amint ránézett, mindjárt megismerte Toldi, de a császár is megismerte őt, hiábavaló lett volna a rejtőzködés. Mondotta is Toldi:

- Megkövetem felségedet, én volnék az az ember.

- De ha te vagy az, minek bújtál te szőrcsuhába?

- Átok üldöz, felség, bujdosom előle.

- Bűnt követtél el tán?

- Azt, felséges uram. Megsértettem a lovagi törvényt.

- Jó, jó, de az efféle bűnt nem imádkozással, hanem karddal szokták levezekelni. Tudod-e, hogy a királyod, az én vömre lévendő, hadat visel az olaszok földjén?

- Tudom - mondta Toldi -, de hajh, elvesztettem királyom kegyelmét!

- Elvesztetted... Állj be hát az én kegyembe, míg visszanyernéd királyod kegyelmét.

- Köszönöm felséged kegyes jóakarátját, de beteg az én lelkem, nehéz beteg. Gyógyulás kell annak. Imádságnál egyéb orvossága nincsen.

- Ej, ej, balga beszéd. Jere velem. Öltözzél fel vitézi ruhába, kardot a kezébe: az lesz a te lelked orvossága. Mostanában itt vadászok ebben az erdőben. Nézd azt a várat, ama hegy tetején. Ottan szállásolunk. A kapuja nyitva neked. Neked s társadnak is.

Azzal továbbdöcögött a császár a hintáján, nyomában a kíséret, Toldi pedig állott egy helyben, szótlan, nagy gondba merülve. Tegye-e, ne-e? Levesse-e csakugyan a szőrösuhát?

- Ne tépelődj sokat - biztatta a társa. - Igaza van a császárnak. Vitézek közt van a te helyed. Én magam is csak ott érzem igazán jól magamat. Hiába, a vér, a magyar vér!...

- Hát jó, megyek - nyögte ki Toldi. - Gyerünk.

Mentek fel a várba, ahol fogadták nagy tisztességgel mind a kettőt: a világhíres vitézt s társát, a lantpengetőt. Haj, Istenem, mintha újrászületett volna Toldi, mikor másnap reggel vitézi ruhában, fegyveresen felpattant a szilaj paripára, s nyihogott, kapált, táncolt alatta a nemes vérű állat! És jött a császár, üdvözölte a vár udvarán egybesereglett lovagokat s intett barátságosan, kegyesen Toldinak:

- No lám, vitéz, de más lettél! Majd meglátom, tudsz-e úgy üzni vadat, mint rablót?

Harsogott a kürt, indult a vadászsereg, ki a rengetegbe, csaholtak a kopók, felverték a rengeteg csendjét: ihol, már iramlík is egy tízágú szarvas, éppen a császár előtt iramlík. A császár a gerelyt utána hajítja s ím, nyögve terül el a földön a szép, ágas-bogas szarvú állat. Toldi mindenütt a császár nyomában, ő is leteríthette volna a nemes vadat, de tudta, mi a tisztesség: hadd legyen a császáré a diadal öröme. Elég neki mostan az az öröm, hogy újrászületett! Mert újrászületett. De hozott a szerencse ő elejbe is szarvast, egyenesen ő elejbe, ezt már ő vette üzőbe. Rohant, vágatott az üldözött vad árkon-bokron át, aztán egyszerre csak kijutott széles nagy síkságra.

- Hiába, hiába, fordulj vissza, Toldi, úgysem érsz nyomába! - kiabáltak utána a vadászok.

De Toldi nem hallgat rájuk, megsarkantyúzza paripáját, vágat szélnél sebesebben, s mikor már nyomába ér, lekeríti nyakáról ostorát (nem hagyta azt otthon), csördített rettentőt s ím, az ostor hurkot vet a szarvas nyakára s szegény vad nyakaszegetten esik össze.

Hej, volt csudálkozás!

- Kenyerem javát megettem, de még ilyen vadászatot nem láttam - mondotta a császár.

Mondta Toldi nemes büszkeséggel:

- Így szoktuk ezt mi, felség, a magyar alföldön.

Hát ez így volt két-három napig. Mintha csak a múltat valami láthatlan kéz kitörölte volna Toldi lelkéből: csak a mával gondolt, azzal is keveset. Felindult a lelke, megfiatalodott. De mikor a vadászatnak vége volt: eltűnt a jókedv, mintha föld nyelte volna el. Szomorúan járt-kelt a várban. Éjjelenként nem jött szemére álom. Aztán megszólalt egy este s mondta a társának:

- Én megyek. Te jössz-e?

- Veled megyek, ha mégý - mondotta az ifjú.

Hiába marasztalta a császár, nem volt maradása. Levetette a vitézi ruhát, számba adta a lovát, megköszönte a császárnak a nagy szívességét.

- Nem úgy, fiam - mondta a császár. - Ha már csakugyan nincs itt maradásod, tied a vitézi ruha is, tied a paripa is. S hogy szükséget ne láss: nesze, ez a tarsoly.

Hát bizony, ettől nem is huzakodott Toldi, megköszönte a császár jóságát, elbúcsúzott illendőképpen s indult a társával - vajon hová? merre?

Mentek, mendegéltek s egyszerre csak megszólalt Toldi:

- Pajtás, valamit mondanék. Gyerünk Nápolyba, a király seregébe.

- Gyerünk!

- Csakhogy baj van ám - komorodott el Toldi jókedve. - Rámismernek. S mi lesz akkor?

- No, már attól ne félj - mondotta az ifjú. - Van az én zsákomban rőt bajusz, rőt szakáll. Ezt szépen felkötjük. Aztán úgy beszélőzöm az arcodat, hogy édesanyád sem ismerne rád.

- Édesanyám! - kiáltott fel Toldi. - Oh, csakhogy említéd! Édes öreg anyám! Mi tenger bánatot zúdíték szívedre! Nem, nem halok meg addig, míg arcodnak könnyét újratámadt jó híremmel én le nem csókoltam! Gyerünk, fiú, gyerünk! Veszünk neked is paripát, fegyvert, vitézi ruhát. Telik a császár ajándékából. Gyerünk, fiú, gyerünk. Az édesanyámért!

Visszhangozta az erdő: az édesanyámért!

S mentek tovább nagy jókedvvel, s amint mentek, mendegéltek, egyszerre csak visszarántotta lovát Toldi, elkiáltotta magát, akkorát kiáltott, hogy ég, föld megrendült belé:

- A Pejko! A Pejko!

Az volt, az a Pejko! Nem az a bojtorjános, girhes-görhes ló, de a régi. Arany szőre ragyogott a napsugárban.

- Oh, drága, szép lovam, hogy kerültél ide?

Leugrott a császár lováról, nyakába borult a Pejkónak, ölelte, csókolta a hű állatot, ki vígan nyerített, mintha mondta volna: ülj fel reám, édes gazdám!

Hiszen fel is ült rá Toldi. A másik lóra Szeredai.

Most már övük volt a világ. Visszaszerzik a becsületet mind a ketten, vagy meghalnak hősi halállal.

A rőt barát

Lajos királynak sok vár és város meghódolt Nápoly felé haladtában, de Kanóza (Canosa) vár kapitányában kemény legényre talált: azt üzenté a királynak, vegye el a várat, ha tudja, de ő bizony szép szerént nem adja. Maroknyi sereg volt a király kezén, mert a had zömét más irányban előreküldötte, nehogy öccse gyilkosai egérutat kapjanak, s mire ő Nápolyba ér, hűlt helyüket találja, de Lajos király nem az az ember volt, aki csak nagy sereg élén mer nekivágni az ellenségnek. Most is nagy sietséggel készült Kanóza ostromára: szeretne volna bevenni a maga maroknyi népével, mielőtt a magyar sereg vezére, az erdélyi vajda, segítségére jöhetne. Lovas vitézeit hol leszállította a lóról, hol ismét felültette, aszerint amint lovas vagy gyalog erőre volt szüksége. Ő maga izzadott legjobban a nagy serény munkában, dolgozott reggeltől estig, mert az nem is volt ám tréfa, amire vállalkozott. Széles árok vette körül Kanóza várát, az az árok tele volt vízzel. Ezt a vizet el kellett innét tüntetni. Hová? Nem messzire folydogált az Otranto vize, abba kellett lecsapolni az árok vizét. Rettentő nagy munka volt ez. S bezzeg, hogy a várban nem nézték összedugott kézzel a munkát: folyton hullott a nyíl, mint a záporosó. Ahogy közeledtek a várhoz az ásással, éjjelre kellett hagyniok a munkát s amit éjjel

ástak, reggelre befődték földel: az alatt aztán dolgozhattak bátorsággal reggeltől estig. Közben szedték össze, készítették az ostromra a nagy fal hágcsókat, faltörő gépeket, állították fel az ágyúkat.

- Csak a vajda meg ne neszelné - mondotta magában a király -, hogy ilyen nagy fába vágtam a fejszemet.

Magának, egyedül magának akarta a dicsőséget a király. Hiszen a vajda nem is tudott a király vakmerő vállalkozásáról, különben is elég gondot adott neki Barletta vára. Sok meleg napja volt, míg azt a várat bevette, de hát - bevette. Küldött is nyomban a királyhoz követet az örvendetes hírrel.

- Nehéz sor volt az, felség - jelentette a követ -, de ami igaz, igaz, ámbátor aligha hiszi el felséged, esett ottan csuda dolog is, anélkül aligha dőlt volna részünkre a győzelem.

- Mi volt az a csuda dolog? - kérdezte a király.

- Az úgy volt, felség, hogy a várból kicsapott az őrség reánk, összegabalyodtunk, a mi embereink egy része betódult a vár kapuján, másik része hol megfutott, hol visszafordult, már-már azt hittük, nem bírunk velők, mikor égből-e vagy a föld fenekéből, azt én nem tudom, más sem tudja, elég az, hogy egyszerre csak köztünk termett pej paripán egy óriás termetű barát. Rőt volt a bajusza, rőt a szakálla, rettenetes szeplős az ábrázatja. A kezében egy karikás ostor, egyéb semmi. Haj, de mit csinált ez a csudaember a karikás ostorával! Ilyet még a világ nem látott. Ég, föld zúgott belé, amint karikását meg-megsuhogtatta, meg-megcsördítette, egymaga csapatokat kergetett, vagdalva, szabdalva kegyetlenül. Bezzeg, hogy hullott rája a nyíl, a kopja, mint a jégeső, de nem ártott ennek semmi: nem fogta testét sem nyíl, sem kopja. Mikor aztán eszenélkül szerteszaladt az ellenség, nézzük, hol a barát? Volt, nincs. Föld nyelte el? Égbe szállott? A jó Isten tudja.

- Hm, hm, biz ez csudálatos történet - mondotta a király, s mosolygott a bajusza alatt. De többet nem mondott. Magának tartotta, ami egyebet gondolt. Jól tudta Lajos király, hogy az a barát csak Toldi Miklós lehet, senki más. De úgy tett, mintha nem törődne vele. Hadd csak „vezekeljen”...

Alig távozott a követ, valami kémét hoztak, egyenesen a király színe elé. Félig olasz, félig német volt a ruhája, de amíg hozták, mind azt hajtotta a király embereinek, hogy ő sem nem olasz, sem nem német, hanem igaz magyar fajta. Magyar volt a hetvenhedik nagyapja is. És jelentették azt is a királynak, hogy az a felemás ruhájú ember ott lézengett a tábor környékén, pengette a kobzát (az igaz, hogy csupa szomorú magyar nótát pengetett), közben meg rájuk köszöntgetett a kulacsával. Gondolták, nem járhat jóban, szépszerivel a táborba csalogatták, a borát megitták, őt magát pedig megvasalták.

Hát ez így jól volt, ahogy volt, elég az, hogy hurokra került „ebadta kémje”.

- Ki vagy, mi vagy? - kérdezte a király magyarul.

- Engedje meg felséged - szólt a „kém” -, hogy négyszemközt mondhassam el, amit mondandó vagyok.

- Motozzátok meg elébb - parancsolta a király -, s ha nincs nála semmi gyanús dolog, vezessétek a sátramba.

Úgy lett, ahogy a király parancsolta, s minthogy semmit sem találtak nála, bevezették a király színe elé. Ott a „kém”, mármint Szeredai - mert mondjam-e, hogy ő volt? - térdre borult s mondá, amint következik:

- Felséges királyom, életem-halálom kezébe ajánlom, fogadjon be engem vitéz seregébe. Igaz, nem neveltek engem vitézi életre, mert még kisgyermekkoromban elkerültem szép hazámból. Miért? Most ne kérdeje, felséges királyom. Legyen elég annyi: én nem vagyok bűnös. De bűnhődnöm kellett. Másnak a bűnéért. Fogadjon be, felség! Adjon módot nekem, hogy nagy szíve nagy kegyelmét megérdemelhessem. Most is tudnék...

- Beszélj, ifjú, beszélj.

- Világ bujdosója voltam, sok földet bejártam. Jól ismerem Kanóza várát is. Erejét, gyengéjét. Parancsolja, felséges királyom, s tövéről-hegyére elmondom a várnak állását.

- Nos, ha igazat beszélsz - szólt a király -, megkapod jutalmát. Nem szoktam kímélni az aranyat, hogyha megszolgálták.

Mondá az ifjú:

- Felséges királyom, hazámért tudok kém lenni, de pénzért soha!

Tetszett ez a beszéd a királynak, hogyne tetszett volna. Tetszett az ifjú is, de azért még nem mert megbízni benne teljesen. Meghagyta az embereinek, hogy tartsák ugyan szemmel, de egyébként ne akadályozzák a dolgában: lássuk, mire képes.

Az ifjú pedig leírta a várat, annak minden zugát. Megmagyarázta, hol erősebb, hol gyengébb a vár fala. Hová kell hágcsó, hová kell faltörő. És közben folyt a munka, nagy serényen. Még egy éjszaka van hátra, ezen az éjszakán az árkot összevágják az Otranto folyóval, s másnap kezdik az ostromot. Hajnalban már ömlik is az árok vize az Otrantóba, s a király megkezdte az ostromot, mégpedig, hogy megtévessze a vár kapitányát, a folyam felől. Elmúlt egy nap, el kettő, el három, a király mind csak a folyó felől ostromolta a várat s ezzel az őrség zömét a várnak erre az oldalára csalta. Oda, hol a fal legerősebb volt. Hanem a negyedik hajnalra virradó éjjelen a király a hágcsókat mind a túlsó oldalra vitette, aztán kiválasztott vagy kétszáz vitézt, seregének javát. Ő maga mászik fel elsőnek a vár fokára: ez a király akarata. Nem engedi a dicsőséget másnak. Hanem mikor éppen készülődött a király, jelentik, hogy éjjel a kobzos ifjú eltűnt.

Nagy volt emiatt a király bosszúsága. Éppen most tűnt el, mikor legnagyobb szükség lett volna rája.

- Mindjárt elértemtsétek, föld fenekéről is!

De már akármi történt, úgy lesz, ahogy lesz, Lajos király amit egyszer feltett magában, török-szakad, végre is hajtja: nosza, előre!

A vár túlsó oldalán megharsant a kürt: ez volt a hadi jel. Ott harcol a sereg zöme, a király meg kicsiny csapatjával indul: föl a vár fokára. De még a lábát rá sem tette a hágcsó alsó fokára, látja, hogy az a rőt bajuszos, rőt szakállas barát fél kézzel támaszt a vár falához egy nagy hármás hágcsót. Mellette a kobzos, s viszi a barát pajzsát s buzogányát. Hohó, nem oda Buda! gondolta magában a király. Még megelőz a barát! Átkiáltott neki:

- Hé, barát, hé! Utánam, utánam!

Szó nélkül hagyta el a barát a maga hágcsóját, engedelmesen lépett a király nyomába, aki bátran szalad fel a hágcsó fokán, előre, előre, följebb, följebb. Hanem mire a király feljuthatott volna a vár fokára, Rájmond kapitány észrevette a cselt, nosza, rohant az őrség egyik része oda, zuhant a kő, repült a nyíl, sziporkázott a tüzes üszök az ostromlók nyakába! S ím, hengeredik egy nagy kő éppen azon a hágcsón, melyen a király állott. No, barát, most mutasd meg, mit tudsz. A te kezeden van a király élete! Hiszen csak ne állana előtte a király,

félreütné buzogányával a követ. Így hátulról csak alig fért hozzá, éppen hogy egy kisé félretaszíthatá. Hiába, a kő széle mégiscsak beleütődött a király vállába s abban a pillanatban lezuhant az iszapos árokba a magyarok vitéz nagy királya. Oh, jaj, tán meg is halt! Eszméletlen fekszik az árokban. De már ott van mellette a barát. Nem a kő sodorta le őt: maga szántából zuhant a mélységbe, még elé sem bukott, talpra esett, aztán nagy hirtelen ölbe kapta a királyt, közben a pajzsát fölébe tartotta, hogy ne ériék a lezuhanó kövek s felkiáltott: hágsót ide, hágsót!

Hágsót eresztenek le az árok fenekére, úgy hozza ki a barát a királyt.

- Él! Él! - zúg végig a táboron.

Élt, valóban élt a király, de csak nagy későn tért eszméletre, akkor is ágyban maradt s hosszú napokon s éjjeleken kellett fetrengeni ágyában, tehetetlen haragban, hogy ő nem vehet részt a viadalban, mely folyt szakadatlan, növekedő dühvel. Hát bizony mégiscsak elesett Lajos király ez egy dicsőségtől: nála nélkül vették be a várat, közben, hogy megjött seregével Laczfí uram, az erdélyi vajda. Azazhogy, be sem kellett venni: önként feladta azt Rájmónd kapitány.

Most már mehetett tovább Lajos király, indult is a seregével Melfi várának, de hajh, nem lóháton, csak úgy gyaloghinton.

- Hát a barát, hol van? - kérdezte a király, mikor éppen indulóban voltak.

- Eltűnt, felség. Az árokból kihozta felségedet, a sátrába szépen lefektette, aztán a nagy kavarodásban úgy eltűnt, mintha föld nyelte volna el.

- És a kobzos?

- Az itt van, felség. Ő hogyha tud róla. Megkérdezzük, felség?

- Nem, nem, ne kérdjétek...

Gondolt most is valamit a király, de gondolatját magának tartotta. Azt gondolta, gondolhatta: csak vezekeljen tovább. Mindennek elkövetkezik az ideje, sora...

Kalandra kaland

Eltűnt a barát, vajon hová tűnhetett el? Nem tűnt el ő semerre. Kobzos barátjával mindig nyomon követte a király táborát, attól nem messzire kalibát hevenyésztek maguknak, ott húzódtak meg, nem látva, nem tudva senkitől. Hanem azóta, hogy megmentette a király életét, nagy bűnnek eredett ismét szegény Toldi.

- Lám, lám - panaszolá barátjának -, meg sem ismert a király. Nem ismert? Nem akart megismerni! Hiába, hiába! Nem enged fel szívén a jégkéreg. Az én számomra nincs nála kegyelem. Hogy a nyomába menjek, hogy az életét megmentsem, lám, azt megengedte, de tovább nem törődik velem! Nem akar tudni a barátról!

Napok hosszát hever a kalibájában Toldi egyedül, magában, csak éjjelenként jár haza az ifjú. Vigasztalja szóval, vigasztalja dallal, de Toldi csak legyint a kezével: elég, elég, elég...

Ezenközben készült a király Melfi ostromára. Már lóra is ülhet. Úgy járja végig seregét, s amerre látják daliás alakját, zúg az egetverő éljen. És kezdődik az ostrom. A király most csak néző. Hiszen van mit lásson.

- Nini, ez a kobzos - mondja a király magában. - Derék fiú, bárki fia legyen.

Az volt, az, a kobzos. Létrát támasztott a vár falának, ott, ahol kevesebb védő állott. Gyorsan, mint az evet, mászik fel a létrán, utána őt vitéz. Már a keze is érte a párkányt: egy pillanat s fent van a vár fokán. De észreveszi egy őr, ordítva rohan oda, nagy követ gördít a létrára, gurul, szalad kő, az őt vitéz még idejében félreugrik, de a kobzos - hová lett a kobzos? Azt hitte fent az őr, hogy lezuhant, de nem zuhant le ebadta fattya, nagy hirtelen a létra alsó felére fordult, úgy lógott a mélység felett, míg a kő legurult, aztán egy nagy lendüléssel visszafordult a létrára s a következő pillanatban a vár fokán termett, onnét integetett le a kardjával: ide, fiúk, ide!

Az ám, de mire a fiúk nekiindulhattak, mind az örök a kobzosnak iramodtak. „Szégyen a futás, de hasznos!” Nem is várta be a kobzos az öröket, nagy hirtelen lecsúszott a létra alján. Hiszen ő nem is akart egyebet: ide csődíteni az öröket, azalatt meg a másik oldalon megmászták a falat a magyar vitézek - Melfi vára is magyar kézre került!

Hiszen került magyar kézre még több vár is, ki önként, ki kényszerítésből, vége-hossza nem volt a sok várívásnak. Most éppen Konturszi város alatt táborozott a király s nem mozdult onnét, míg a város le nem fizeti a rávetett adót. Azért vetett pedig rá adót Lajos király, merthogy a város népe a gonosz lelkű Johanna mellé pártolt. A mellé, aki gyalázatos módon Endrét megölette!

Hát itt történt, amit most elbeszélek.

Lajos király, szokása szerint, ki-kilovagolt, nézett, szemlélődött, vizsgálódott, hadd ismerje a helyet, a környéket, hadd lássa, hol, merre lesz jobb hadjának tovább indulása, ha indulni kell. Így vetődött egyszer a Szele vize partjára. Kicsi folyó volt ez, de most erősen megdagadott. Azt szerette volna tudni a király, hogy hol lehetne legjobban átvezetni rajta a seregét. Mert készülődött továbbindulásra. Amint fel s alá lovagolt a folyócska partján, zöldleveles ágból gabalyított kunyhót pillantott meg, s hogy éppen arra haladt, lépett ki belőle egy olasz ifjú. A kunyhó mellett két ló legelt pányván, azokat az ifjú eloldotta s vezette a folyóra, hogy megitassa. Amint közelebb jött a királyhoz, megismerte az ifjút: a kobzos volt.

Mindjárt intett neki:

- Ide szógám, Szeredai! Ugrass a vízbe.

- Felséges királyom, tied az életem, tied a halálom. Parancsolod: beugratok, ámbár tudom, hogy elsodor az ár. Nagyon sebes ez most!

- Csak bátran, ne félj. Holnap reggel át kell kelnem itt a sereggel. Lássuk, lehet-e?

Több szót nem várt az ifjú. Ülve a maga lován, kötőféken vezetve a Pejkót, nosza, beugratott a sebes áradatba - aztán úsztat beljebb, beljebb. Már csak a feje látszik a lovaknak s egyszerre csak lefordult a kobzos a lova hátáról, elmerült a vízben. Szegény kobzosnak a feje sem látszott.

Ahogy ezt látta a király, se szó, se beszéd, maga is beleugratott, oda, hol legsebesebben forgott, kavargott az örvény, aztán megragadja hajánál fogva a felbukkanó ifjút, de csak pillanatig marad ő is a nyeregben, lefordult róla. Áldott szerencsére, rajta volt nagy bő köpenyegje, az elterült a vízen, az tartja fenn, de bizony csak gyengén tartja, az ifjú húzza lefelé. Nem azzal, hogy belekapaszkodik, a halállal küzdve sem fogódzik királyába, de a király az, ki tartja a kezében, el nem eresztí: ő küldötte a vízbe, illő, hogy pusztulni ne hagyja az ifjút. Hanem bizony, mind a ketten ott haltak volna csúf halállal, ha nincs ott a Pejkó. A

Pejkó, a Pejkó, ez az okos állat! Nyerítve ugrott a királyhoz, tartotta a nyakát: fogóddz belé, gazdámnak királya!

Így vitte a partra Pejkó a királyt s a királlyal az ifjút. Aztán uccu neki, elszáguldott a kunyhó felé nagy nyerítéssel, hogy hírt vigyen a gazdájának. Ezalatt meg a király is elvágatott paripáján az őrsegre, hogy embereket hozzon az ifjú mellé, aki eszméletlen feküdt a folyó partján. Ám, mire visszajött, híre-nyoma sem volt a kobzosnak. Ment a király a kunyhó felé, benézett, nem látott a sötét zugban senkit. Beszölt: nem válaszolt senki. Mit tehetett a király? Otthagytta a kunyhót nagy fejcsóválással s visszament a táborba.

Éppen akkor jött a követ Averszából, jelentette, hogy bajban van ott a magyar sereg, s még nagyobb lesz, ha segítséget nem küld a király. A vajda azt tanácsolta a királynak, hogy az egész sereg induljon segítségére, de a király haragosan legyintett:

- Vannak ott elegendő vezetők, csak vezető sincsen! Hiszen ha magam lehetnék ott mindenütt!

S mit gondolt, mit nem, nagyhirtelen kiadta a parancsot a vajdának, hogy válogasson össze háromszáz lovagot, ő maga megy azzal Aversza alá, a vajda pedig menjen Szalernónak: vegye be azt.

Csak ámult-bámult a vajda, nem akart hinni a fülének. Úgy tett, mintha nem hallotta volna jól a király szavát s mondta:

- Megbocsát felséged, de ilyen kicsi hadat nem küldhet oda s éppen ellenséges földön, a nápolyi völgyön át...

- Vezetem, nem küldöm! - mordult rá a király. - Tedd, amit mondtam. Holnap reggel indulok.

Hát csakugyan, másnap reggel háromszáz válogatott lovaggal elindult a király, szerencsésen át is gázolt a Szelén. (Nagyon apadt a víz az elmúlt éjszakán.) Láta pedig ezt Toldi kunyhaja ajtajából, nem értette a dolgot, a fejét csóválta, hümmögött, aztán befordult s szólt a kobzosnak:

- Nyergelj, fiú! Eredj a király után s hozz hírt nekem, hová indult a király maroknyi sereggel?

Nyergelt a kobzos szaporán, utánaeredett, de már csak messziről kísérhette a kis hadat, aztán egyszerre csak úgy elnyelte a porfelleg, hogy mire kitisztult a levegő: nem tudott eligazodni, merthogy közben öreg este is lett, hová-merre kanyarodott a király. Fordult erre, fordult arra, elindult egy irányba, aztán más irányba: addig bódorgott erre-arra szegény feje, hogy egyszer csak hegy elöl, hegy hátul, sziklás, magas hegyek mindenfelé. No, éppen jó helyre került!

Egyszerre csak megálljt kiált neki valaki, de nem magyar nyelven: német szájából eredt olasz megállj volt ez. Német zsoldosok voltak, akik a kobzost megállították.

- Ki vagy, mi vagy? Le a lóról. Egy, kettő! Beszélj!

Mondotta a kobzos:

- Láthatjátok, olasz ember vagyok, mégpediglen Tarantói Lajos nápolyi király öfelsége kémje. Éppen most jövök - s itt körülnézett a ravasz kobzos s suttogva mondta - a magyar seregtől, hogy hírt vigyek uramnak.

- Nini! - szólt az egyik zsoldos -, hiszen ez a kobzos! Hát csak beszélj, pajtás. Szokott-e a király most is kevesed magával el-elkóborolni? Hát a serege hol van?

- Ohó - szólt a kobzos -, ezt már csak most Tarantói Lajos öfelségének mondhatom meg egyedül.

- Ugyan, ne bolondozz. Mi most a Durazzói Károly zsoldjában vagyunk. (Bezzeg, hogy még nemrég Lajos király zsoldjában voltak!) A kapitányunk megesküdött Durazzóinak, hogy Lajos királyt meglesi és kézre keríti...

- Elhiszem, de akkor vigyetek a gazdátokhoz. Neki megmondom, vagy a gazdátok urának. Nem ettem gombát, hogy nektek áruljam el a drága titkot, azután meg hoppon hagytok engem.

- Úgy!? Hiszen mindjárt más nótát pengetsz te, kobzos! Itt haltál meg, ha nem beszélsz kedvünk szerint.

- Hiszen csak várjatok - gondolta magában a kobzos -, kedvetek szerint beszélek én. Hát - folytatta hangosan -, hallgassatok ide. Mondhatom, szerencsés órában találkoztatok velem. Lajos király holnap vagy holnapután itt kel át százfőnyi csapattal az averszai táborhoz.

Összehunyorítottak a zsoldosok: hisz így könnyű lesz a dolguk. Háromszázan vannak ők, a király századmagával: egy magyarra három német jut, könnyűszerrel elbánnak velők. Hanem az mégis baj volt, hogy nem tudtak bizonyosat: mely napon jön a király.

- Hallod-e, kobzos - mondták a zsoldosok -, térj vissza s hozz nekünk bizonyos hírt. Mikor jó erre a király s csakugyan századmagával jön-e.

- Hogy én visszatérjek!? Nem ettem gombát. Örülök, hogy kiszabadulhattam közülök. Nem megyek én oda többet vissza!

Bezzeg, hogy nem vették észre a zsoldosok a kobzos ravaszkodását: színlelt ijedezés volt az ő félelme. De hát addig kérték, addig biztatták a zsoldosok, hogy végre is nagy nehezen kötélnék állott: isten neki, egy életem, egy halálom, ha már úgy van, ahogy van, megpróbálom!

Felkapott a lovára, nagy sebesen elnyargalt a kobzos, vissza egyenesen Toldihoz. De még vissza sem érhetett Toldihoz, a vajda is útnak indult válogatott vitézekkel, merthogy nem volt nyugalma a király miatt. Éppen a Toldi kunyhója előtt lovagoltak el, s hogy ezt Toldi látta, neki sem volt maradása: észrevétlen a lovagok után kocogott Pejko lován. Este volt már, mikor elindultak, egész éjszaka ment a csapat, hasadozott a hajnal, mikor szembetalálkozott velők a kobzos.

- No, kobzos, merre ment a király?

Elmondta a kobzos, amit látott, s ami vele történt. Hogy a zsoldosok el akarják fogni a magyarok királyát. Aztán végigvillant szeme a csapaton s fejét csóválta:

- Kevesen jöttetek, vitézek. Sok a német.

- Nem vagyunk kevesen - mordult meg a csapat mögött egy erős hang, s utána nagyot csördült a karikás ostor.

Haj, de nekibátorodott erre a kis csapat. Ötvenen voltak csupán, de éppen elegenden voltak háromszáz németnek, mert velük volt a rőt szakállú barát!

Nosza, nekivágtak a mély völgykatlannak, hol a zsoldosok nyugodtan heverésztek, szundikáltak, s mire az örök talpra kiabálták őket, közrefogták, Toldi a karikásával egy csomóba terelte valamennyit, akárcsak birkák lettek volna, mindahányan voltak, összekötözték, úgy hajtották a királyfogókat a magyar táborba. Ötven magyar vitéz hajtott háromszáz németet, de mikor a táborba értek: volt barát, nincs barát! Eltűnt ismét, mintha föld nyelte volna el. Eltűnt vele a kobzos is.

Nem nyelte a föld el őket, mentek a király után, egyenesen Averszának: szükség lehet rájuk ott is!

Eredj, Miklós, eredj! Hej, ha tudnád, ki van Averszánál. Láttál te sok álmod, de azt, tudom, nem álmodtad, hogy Anikó húgod itt van a táborban. Maga a király bízta Kont vitézre: ihol, ez az ifjú. Gyenge még. Nehéz a páncél törékeny testének. De jó vérből való. Ne engedd csatába, hagyjad, erősödjék. Legyen gondod rája.

Anikó pedig ment Kont csapatjával s írta, írogatta a leveleket az öreganyjának: ne búsuljon, lelkem, öreganyám. Jó sorom van nékem. Majd meglássa, egyszer otthon termünk, hírrel, dicsőséggel, király kegyelmével.

Így biztatta öreganyját Anikó, bár még nem is látta, hírét sem hallotta: merre jár, hol jár az ő Miklós bátyja. Hallott ugyan mesét, sokat a veres barátról. Aki itt van, ott van, mindenütt van, csuda dolgokat mível, de mire megkérdezhetnék: ki vagy, mi vagy? - eltűnik nyomtalan. Nem gondolta, hogy az a barát az ő Miklós bátyja volna. Már csak abban reménykedett, hogyha vége lesz a háborúnak, s diadallal tér vissza a király, örömeiben Tolditól sem sajnálja a kegyelmet.

Hát megjött a király háromszáz vitézével. Hej, lett riadalom a magyar táborban! Ihol, itt a király, eljött egy maroknyi csapattal, nem törődve drága életével. Segítség kellett? Itt van a segítség! Maga a király. Nagyobb segítség az egész hadseregnél. Nagy harci kedv szállotta meg a tábort a király láttára. Előre! Előre! Megmozdul az egész tábor, reng a föld alatta, kezdődik az ostrom: győzelem vagy halál! Más választás nincs itt. Rohannak a magyar vitézek, nem ismer itt senki halálfélelmet: ím, a rohanó áradat ragadja Anikót is. Itt a király! Lássa, hogy ő is igazi vitéz. Gyenge karja kardot villogtat s rákiált Bencére: Gyere, Bence, gyere! Mit volt, mit nem tenni, utána kullogott Bence is, bizony nem jó kedvvel. Nem a maga életéért, de féltette a leányasszonyát: hogy kerül ő majd a nagyasszony elé - Anikó nélkül?

Ez volt ám a csata! A király mindenütt elől. Utánam, magyarok! - zendül csengő hangja. S rohannak mind - nincs itt gyáva. Hős dalia valamennyi: méltó a királyhoz. Reggel kezdték s az est vetett véget a szörnyű csatának. A magyaroké lett a diadal. Hogy ebben nem lehetett része Toldinak! Nem lehetett része, mert előreküldötte a kobzost, hogy hírt vigyen neki, hová, merre húzódik a magyar sereg, s mire visszatért a kobzos: vége volt a csatának.

Égett a föld Toldi talpa alatt, majd felvetette a nagy türelmetlenkedés, de csak hiába várta a kobzost. Ugyan mi történhetett vele? Nem történt egyéb, csak ennyi:

Amint a harcoló magyar sereg felé közeledett, egyszerre csak látja, hogy egy megvadult paripa széleseben vágat visszafelé, rajta egy vitéz - holtan vagy ájultan? ki tudja? elég az, hogy csak a kengyelbe akadt lábánál fogva volt a paripán.

- Ej, ej, szegény fiú! Valami apród lesz...

Akárki, akármilyen, annyit látott, hogy nem csatába való volt: törékeny, gyenge a teste. Bizony nagy csuda lesz, ha van még élet benne.

Nem habozott soká, lovát megsarkantyúzta a kobzos, szembe vágatott a száguldó lónak, nagy hirtelen megragadta fékét, aztán elvezette egy kis patak mellé. Ott szép gyengén leemelte az elalélt ifjút. Vajon van-e sebe? Nem lát rajta sebet. Vért sem, egy cseppet sem. Talán a sisak alatt? Az acéling alatt?

Levette a sisakot s halljatok csudát! Mit látott! Gyönyörű, hosszú haj bomlott ki alóla!

- Leány! Leány!

Abban a pillanatban fölnyitotta szemét a leány. Szólni nem tudott még, de könyörögve, esdve nézett reá.

- Ne félj, ne félj! - szólalt meg a kobzos. - Magyar vagyok én is. Nem lesz bántódásod.

- Ha magyar vagy, lovag is vagy - suttogta a leány. - Tégy fogadást, hogy nem jársz utánam. Hallgatsz arról, amit észrevettél.

- Kívánságod parancs nekem - mondotta a kobzos. Felsegítette a lovára a leányt, s nézett utána hosszan, sokáig, nagyot sóhajtván... Aztán eltűnt a leány alakja...

Álom volt talán az egész látomány?

Ment a leány, át a táboron (Haj, de borzadt a sok holttesttől!), vissza Bencéhez, ha megtalálná. Megtalálta áldott szerencséjére. Hej, szegény Bence, ő már csüggedten üldögélt egymagában, a tábor szélén. Fejét földre szegezte, nagy, erős bánat nehezedett a szívére, mardosta szörnyen a lelkiismeret: hogy áll ő most a nagyasszony elé! Inkább halt volna meg ő száz halállal!

No, ha nagy volt a bánata, nagy lett az öröme is a hű cselédnek.

- Hát él? Csakugyan él? Oh, édes Jézusom! Ugye, hazamegyünk? Jöjjön, leányasszony. Istenkísértés volt eddig is a dolga. Ugye, hazamegyünk?

Mondotta a leány:

- Itt maradunk, Bence. Miklós bátyám nélkül nem megyek én haza! Meg kell őt találnunk!

- Igaz, igaz - motyogott Bence. - A gazdám nélkül nem mehetünk haza.

.....

Azt mondtam, hogy nem lehetett része Toldinak az averszai csatában, de az első nappal nem ért az véget. Mert az első nap csak a vár környékét „tisztították meg” a magyarok. Hogy a várat is bevegyék, nagyobb erő kellett arra. Írt is nyomban a király Laczfinak: jöjjön nyomban, bármi „munkában” van, hagyja félbe, Averszát kell bevenni. Oda szorult a róka, Tarantói Lajos, a fő-fő bűnös, ki kell azt onnét füstölni.

Ahogy megjött Laczfi, nyomban tanácsot ültek s azt határozták, hogy körül fogják a várost, hogy se élelmet, se vizet oda be ne vihessenek. Majd megadják magukat. Másként szeretne volna a király, de hallgatott Laczfi tanácsára: hát csak éheztessek ki „őket”. Megnyomta ezt a szót erősen. Mert ott voltak mind a várban a hercegek, Lajos atyafiai, véréből való vérek, de mind ellenségei. Aki jó barátnak vallotta magát, az is csak színlelt. Na, most ütött a nagy számadás órája.

Hej, de melegük lett a várban a hercegeknek! Meg-megpróbálták, hátha kitörhetnének a várból, de véres fejjel kotródtak vissza. Aztán egyszerre csak rászakadt a vár s a város népére az éhség. S még ennél is szörnyebb baj: a fekete halál.

Már azt határozták, hogy feladják a várat, ha Lajos király hittel ígéri, hogy meghagyja életüket, de ekkor eléállott Durazzói Károly herceg s mondá nagy ravaszul Tarantói Lajosnak, a gonosz lelkű Johanna urának:

- Hallod-e, te már egyszer akartál bajt vívni Lajos királlyal. Ezzel akartad eldönteni a pert. Igaz is, minek folyjon annyi ártatlan vér? Hát verekedj meg vele. Hisz, te nagy vitéz vagy! Vagy csak szájjal győzöd?

Vérbe borult erre Tarantói arca:

- Jól van, hát kiállok! Nem az országomért, csak a szabad elmenésért! Hadd menjen a követ, a bajra hívó követ!

Ment is még aznap a követ Lajos királyhoz, s vissza is jött hamar Lajos király üzenetével: elfogadja a bajvívást. Hogyne fogadná el! Ez a feltétele: mind a kettő hadja kimért helyről nézze a bajvívást. A középén álljon két bajmester: egy olasz, egy magyar. Aztán három-három lovag: olasz és magyar legyen jelen igazlátónak.

Rendben volt a dolog, kimérték a bajvívás helyét, egy kicsi kápolna mellett mérték ki. A ravasz Durazzóinak volt ez a gondolatja. A várból a kápolnához út vezetett a föld alatt. Nagy suttyomba szólt egy kapitánynak: vegyen maga mellé ötven embert, a föld alatti úton éjnek idején menjenek a kápolnába s mikor a bajvívás kezdődik, üssenek rajt' Lajos királyon. Tegyenek úgy, mintha életére törnének, a királynak azonban bántódása ne essék.

Közben titokban üzent a ravasz herceg Lajos királynak, hogy: vigyázzon magára, mert törbe csalják. Gondolta magában: ha elhiszi üzenetét a király, nem jó a bajvívásra, s ezzel Lajos királynak megnyeri a kegyét.

Megzavarta Lajos királyt ez az üzenet. Mi most az igazság? Csakugyan törbe akarják csalni? Vagy azt akarja Durazzói Károly, hogy ne álljon ki bajvívásra s aztán ország-világ gyávának bélyegezze a magyarok királyát?

Kont volt az egyik igazlító, ennek elmondotta a király az üzenetet, de Kont kételkedve rázta a fejét. Csupa pusztaság a környék, nincs ott hely az elbújásra, nincs alkalom a lesbeállásra. Azt, hogy a kápolna felől támadják meg, arra ki gondolt volna? De sohasem árt a vigyázat, azért abban állapodtak meg, hogy összeválogatnak száz lovagot, s ha Kont forgós süvegét megrázza: ez lesz a jele, hogy bajban van a király.

Hát kitűzték másnapra a bajvívást, nosza, a kobzos is nyargalt Toldihoz, vitte a hírt, hogy mi készül.

- Valami hamisság van a dologban - morgott Toldi. - No, ott leszek én is!

Jó hajnalban PejkJára pattant, meghúzódott egy árok mellett: onnét nézi ő majd a viadalt s ha szükség lesz rá: ott lesz idejében.

Hogy felvirradott a nagy nap, a viadal napja, megmozdult a tábor: volt nagy lótás-futás, jövés-menés, rendelkezés, igazodás. Kétfelől felállott a két had. Középen megjelentek a bajmesterek, az igazlátók, aztán egyszerre csak megharsant a jeladó kürt, ihol, a két lovag már egymásra is rohant. De ím, alig voltak egy hajításnyira egymástól, Lajos király lába nagyot rándult, földre zuhant a három öles dárda. Mi történt? Mi történt? Nyíl fúródott a király combjába! Megütődve nézett körül Tarantói Lajos, nem tudta elgondolni: mi baja esett ellenfelének, holott még össze sem roppant fegyverük. S ím, abban a pillanatban már ki is tört a kápolnából az elrejtett csapat: a kapitány nem törődött Tarantói szörnyű haragjával, egy szempillantásra körülfogták Lajost a német zsoldosok.

- Árulás! Árulás! - zúgott végig a táboron. Rohan már a száz vitéz is a bajvívó helyre, ott is van már, kerekedik szörnyű vagdalkozás, de mi volt az ahhoz, amit Toldi művelt!

- A barát! A barát! - zúgott, zajgott a tábor.

Az az, a barát. Hej, hogy verte, vágta, lapította buzogánnyal, karikás ostorral az orozva támadókat: egy pillanat, kettő, s halomba heverték!

Tarantói Lajos majd elsüllyedt szégyenében, s mit tehetett egyebet, a nagy gabalyodásban egérutat vett, meg sem állott Nápolyig.

Hát, ez nagy gabalyodás volt: harc, elkeseredett harc. Közben a királyt vitték a kolostorba, mely a váron kívül állott, külön erősségben. Ott gyilkolták meg orozva Endrét. Oda vitték

most a királyt, fektették le puha ágyba, s hogy tudták biztonságban, folyt a harc körömszakadtáig: nincs kegyelem! A várból élve ki nem jut ma senki lélek. Már ki is tűzték a fehér zászlót, de a magyarok így is mind kardélre hányják az őrseget, ha a király meg nem tiltja. Sőt, azt sem engedte meg, hogy bemenjenek a várba. Ott pusztít a fekete halál. Elég, ha őrzik kívülről.

Mikor aztán sebjét kiheverte a király, szabad utat adott a vár népének: neki csak a hercegek kellettek. Őket akarta látni. Tarantói Lajos már elmenekült. Hadd menekült. Ez legalább lovag módjára viselkedett. De a többit? - hát azokat szívesen látja vacsorára! Oda, hol Endrét meggyilkolták!

S jöttek a hercegek, fogvacogva jöttek, ámbátor a magyar urak Lajos parancsára hercegekhez illő tisztelettel, mély hajlongással fogadták. Aztán kilépett a király az ebédlőszobába, mosolyogva jártatá végig tekintetét vendégein, leült az asztalfőre, leültek a hercegek is szép sorjában, legelül a magyar urak.

Na, nem lehetett panaszuk a hercegeknek: királyi vacsorát kaptak. S mely nagy kedve volt a királynak! Ím, még serleget is emel, bizonynal, hogy elköszöntse kedves vendégeit.

- Durazzói herceg! Köszönt, ím, a király. Nézd a bort, de piros! Mint az öcsém vére. Nézd, hogy csapom földhöz e nap örömére!

S földhöz csapván a serleget, folytatá:

- Ütött a halálod órája, cudar! Mit nem cselekedett a te gonosz lelked! Kezdted azzal, hogy házam népét öcsém ellen fordítottad. Mikor aztán öcsémet gyalázatosan megfojtották, te voltál az első, ki bevádoltad nálunk Johannát. Hűséget színleltél nekünk s alattomban folyvást ellenünk dolgoztál. Hiába tagadsz - megtelt a poharad, csordulásig megtelt. Ítéldetek, urak!

Azzal nagy hirtelen lefordították az asztról a fehér terítőt, s ím, fekete terítő maradt a helyén. Rajta feszület. Halálra szavaz mind, csak Laczfi vajda nem. Mondja a királynak:

- Felség, ne felejtse, hogy magyar olasz ellen törvényt nem ülhet.

- Nem!? - kiáltott közbe zord haraggal a király. - Nos, te magad vezeted ki s nyomban fejét leütteted. Hallottad-e?

Megtörtént, ahogy a király rendelé. Lefejezték az árulót, s azon az ablakon dobták ki holttestét, amelyen szegény Endre királyét... Otthagyták temetetlen. Amint hagyták szegény Endrét...

De akkor éjjel Lajos király sem hunyta be szemét. Mégis, mégis, kemény volt, szörnyű kemény a megtorlás. Nem illett királyhoz. A magyar királyhoz...

Piroska levele

Mondám, hogy Lajos király akkor éjjel, a Durazzó lefejeztetését követő éjszakán nem hunyta be szemét, ébren találta a felkelő nap, ott találta asztala mellett. Halomra gyűlt az asztalán a sok mindenféle levél, melyiket bontsa fel előbb? Hát, amint turkált a levélhalomban, két gyászos szegélyű levél feketéllett ki onnét. Gyorsan felbontja az egyiket: Károly császár s király jelentette benne szomorodott szívvel, hogy leánya, Margit, a gyenge virágszál, letört, elhervadt.

- Szegény leány! - sóhajtott a király.

Menyasszonya volt s nem is látta soha. Kicsi kis leány volt, mikor Prágában jártakor lekötötték neki: ezzel pecsételték meg a békét.

- Szegény apa! - sóhajtott ismét a király s letette a levelet.

Aztán felbontotta a másikat. Hazulról jött ez, leánykéz írása, alája volt írva, Rozgonyi Piroska. De nem ő írta e levelet, diktálta szép Örsének, bosnyák fejedelem szerelmes leányának, halálos ágyán diktálta. Ő maga csak egy sort írt beléje, nem magáról, de szép Örséről - majd megtudjuk, hogy mit.

Szóla pedig Piroska levele következőképpen:

Felséges királyom, küldöm a leveletem halálos ágyamról. Nehéz teher nyomja a szívemet, nem tudok meghalni, amíg tőle meg nem szabadultam. Azt hallottam, Toldi Miklós világ bujdosója lett, talán éppen ott bujdosik mostan, amerre felséged hadakozik. Bujdosik, mert szörnyű váddal megvádolták. Azzal vádolták meg, hogy férjemet meggyilkolta, a síromat kirabolta. Nemcsak, hogy üldözik, esztergomi érsek még meg is átkozta. Felséges királyom! Meggyóntam már az érseknek, hogy mi hozta őt a sírboltba - nincs ehhez köze a világnak, de hogy nem rabolt, erre esküt tennék, ha apáca voltom nem tiltaná. Mikor felébredtem s őt megpillantottam, átkot mondtam rája, férjem gyilkosára. Átkot magamra is. Aztán elaléltam. Visszavonom az átkomat. Mindent megbocsátok. Nem vala ő rabló, nem vala ő gyilkos. Látták az apácák fűzek rejtekiből, látták a bajvívást. Toldi egy szál karddal, az uram egész fegyverben vívott - nem volt hát gyilkosság. Óh, felséges király, fogadja vissza őt régi kegyelmébe! Átok alól érsek is feloldja. Nekem megígérte.

Itt végződött a levél. De a másik oldalon következik még valami. Ezt már csak kezdette Örsze, Piroska végezte. De ezt a király nem olvasta. Nem vette észre.

- Óh, szegény Piroska! - jajdult fel a király. - De sajnállak téged...

S hogy megelevenedett a lelkében a múlt, amikor ő először látta Piroskát, ott a kút mellett (Még a köszönésre is emlékszik: Szép jó estét, szép kisasszony!), s hogy rágondolt a bajvívásra, ismét felháborodott a lelke Toldi ellen: nem, azt nem tudom néki megbocsátani. Őmiatta hervadt el, őmiatta tört le ez a szép virágszál.

De lassanként mégiscsak lecsendesült lelke háborgása. Vajon ő maga, a király hiba nélkül való-e? Merné-e mondani, hogy sohasem vétkezett?

Nem volt maradása bent, fojtogatta mellét a levegő, ki a szabadba! Hamar lovat, hamar!

Egy pillantás múlva fel is volt nyergelve sárga paripája, s ím, amikor éppen felpattant rája, pillantotta meg Toldi György - fiát. Odaintette s mondta neki nagy röviden:

- Eredj, mondd a bátyádnak, hogy jelentheti magát nálam kegyelemre.

Azzal elvágatott.

Ámult-bámult Anikó, nem tudta hamarjában ébren van-e, álmodik-e, a füle csengett talán? Hogy ő szóljon a bátyjának! De hol az én bátyám? Itt volna valahol? Avagy úgy gondolta a király, hogy majd felkeresem én a jó hírrel a világ végén is? Hogyha ezt gondolta, bizony jól gondolta.

- Felkeresem én őt a világ végén is!

Űzte-fűzte gondolatját s arra határozta magát, hogy hazamegy, megviszi a hírt elébb az anyjának, hadd csendesüljön szíve nagy bánata s majd csak megtalálják valahol Miklóst is. Szárnyon kel a jó hír s előbújik rejtekéből. Megtudta, hogy egy csapat készülődik haza: kíséri

a fogoly hercegeket Budára. Mindjárt engedelmet kért Kont Miklóstól, vezérétől, hogy ő is szolgájával e csapathoz szegődhessen.

- Hamar, Bence, hamar, nyergeld a lovamat, de a tiédet is: holnap lesz az a nap, hogy hazaindulunk.

- Aj, de okos beszéd, lelkem, leányasszony!

Csuda, hogy a bőrből ki nem ugrott, esze nélkül szaladt a lovakért. Ott legelészték azok a többi vitézek lovaival, nosza, egy pillantásra, kettőre kifogta a magukét, indult is velük, de egyszerre csak megállott, mintha földbe gyökeredzett volna a lába.

- Ne, te, né! - kiáltott Bence -, az Isten Istenem ne legyen, ha nem látom a Pejkót. Nye, Pejko, nye. Ide, Pejko, ide.

Lekapta a süvegét, rázogatta, mintha zab lett volna benne. Bezzeg, hogy Pejko megismerte az ismerős hangot, nyihogva közeledett Bencéhez, ez meg se szó, se beszéd, fétet vetett a fejébe, felpattant rá, a másik két lovat meg vezetéken fogta.

- Bizonyosan elloptak, ugye, Pejko? No, ha el, bizony vissza is lovlak én! - beszélt hozzá Bence s szeretettel veregette a hű állat nyakát.

Hanem hiszen a Pejko csak azt várta, hogy szörén érezze Bencét, uccu! nekirugaszkodott, vágatott mint a szél, de nem arra, amerre Bence rángatta, hanem egyenest a gazdája kalibája felé. Ott a kaliba előtt aztán hirtelen állott meg, hogy Bence nagyot nyekkenve fordult le róla. Abban a pillanatban lépett ki a barát.

- No, Pejko, mi történt? - szólt dörgő hangján. - El akartak lopni s megfogtad a tolvajt? Édes hű paripám!

De már erre a szóra felugrott a földről Bence, ámbátor nyilallott minden porcikája.

- Ez a gazdám hangja! Isten Jézus úgy se'! De hol van ő maga?

- Itt van ő maga is. Csak csendesen, Bence. Én vagyok, a gazda. Nehogy megtudja más... Hanem, hol jársz te itt?

- Hej, hogy hol járok itt?

Megeredett Bence nyelve s elmondta töviről-hegyire, hogy s mint kerül ide, kivel jött? Miért jöttek?

- Anikó is itt van!? Nosza, eredj érette. Hozd ide szaporán.

Hiszen nem kellett ezt kétszer mondani Bencének. Elvágatott szélnél sebesebben, s hogy megtalálta Anikót, nógatta erősen: hamar, lóra! Hamar, lelkem leányasszony! Csudát lát most mindjárt.

- Csudát? Mi a csudát?

- Nem mondom meg azt én. Csak fel a lóra!

Mit össze nem gondolt Anikó az úton! Gondolt, először is arra a daliára gondolt, akinek az életét köszönhette. Hátha ő... hátha ő... Nem, nem, mégsem lehet... De sokáig nem üzhette-fűzhette a gondolatok tarka gyöngyszemeit, megérkeztek a kalibához s hogy oda beléptek: mindjárt átölelte két erős kar.

- Szép kicsi lovagom! No, ne félj éntőlem, a csúnya baráttól. Nem ismersz-e reám?

- Bátyám, édes bátyám!

Vége-hossza nem volt ölelésnek, csóknak, gügyögteti szóknak. Nem is lesz tán vége, hogyha be nem toppan az a deli vitéz...

- Barátom, hű társam - mutatott rá Toldi. - Beszélhetsz előtte! Tudjuk egymás titkát...

Tudják egymás titkát! - riadt meg Anikó s arca lángba borult.

- Nem, nem! Ugye, lovag, az a titok - titok marad?

- Ejnye, ejnye, hát ti ismeritek egymást?

- Ami igaz, igaz - szólalt meg a kobzos -, ismerjük mi egymást.

S elmondta szép rendjében, hogy ismerkedtek meg. Aztán szép csendesén kiment az ifjú a kalibából, ott kint megint elővette kobzát s pengete azon édes-bús szép nótát. Szava is volt a nótának. Szívből indult, szívhez beszélt. Megértették ott bent. Toldi is értette. Egy nagy könnycsepp gördült le szeméből. Ami boldogság volt azoknak, a két fiatalnak, az ő szívét, jaj, de megsajgatta!

Még alighogy elmondotta Anikó Toldinak a király üzenetjét, ím, jött a király lovásza, Bessenyei János s mondá hangos, örvendező szóval:

- Toldi Miklós! A királytól jövök, izenetet hozok. Vesd le szőrcsuhádat, öltö magadra vitézi ruhát: ihol, el is hoztam. Gyere holnap, király színe elé. Oda, hol a sereg összegyülekezik - hazaindulásra!

A király színe elé! Hej, de hangosan vert Toldi Miklós szíve! Nem kell többet bujdosnia. Mehet haza szép Magyarországra, lovagi ruhában! Most még nincs kard a vitézi ruhához, de lesz holnap: újra ad a király. A lovagok királya.

Emelének aznap tábor közepén magas trónt a királynak s állottak a magyar vitézek négy-szegben a trón körül másnap reggel: úgy várták a királyt. S jött a király, ég, föld rengett: úgy zúgott az éljen. S hogy leült trónjára, név szerint, hogy kikiálták, jöttek sorba a magyar vitézek, király színe elé. A híresek, a leghíresebbek, a legvitézebbek. Dicséretben, ajándékban nem fukar a király. Sorra került hamar jó Toldi Miklós is. Adott neki drágaköves övet, kardot s mondá hangos szóval, hadd hallja mindenki:

- Lovag vagy te újra, vitéz Toldi Miklós!

Aztán elbocsátá kegyesen, de mikor vége volt az ünnepségnek, intett Toldinak, hogy kövesse. Ment a király a lakába, utána Toldi s Toldi után a - kobzos. Te is megérdemled a király kegyelmét.

S hogy belépett Toldi a kolostor nagy termébe, az volt első szava:

- Felséges királyom, engedje meg nekem, hogy behívjam az én hű társamat, kobzos barátomat.

- Hívjad, hívjad.

Belépett az ifjú.

- Nos, vitéz, szólj, mi volt a te bűnöd?

Elmondá a vitéz, a rendjében szépen, hogy ő Záchnak vére. Kisfiú volt akkor, amikor megesett a szörnyű történet. Mikor harcot emelt bösz Zách Félician...

- Elég, elég! - szakította félbe Lajos király. - Nagyon sokszor hallottam már e szomorú nótát. Ártatlan vagy, tudom. Birtok helyett kapsz birtokot. Név helyett nevet.

- Nevet is, jószágot is, azt én adok, felséges királyom - szólott belé Toldi -, ha felséged fiúsítja Toldi György leányát.

- Toldi György leányát? Hisz fia van neki! Láttam, ismerem őt!

- Leány az, felség - mondta Toldi mosolyogva -, s szereti ez ifjút.

- No lám! - nevetett a király. - Ki hitte volna! Teljék kívánságod: fiúsítom a leányt. - S intett a kobzosnak: - Te most mehetsz, vitéz. Te meg - fordult a király Toldihoz - itt maradsz egy szóra.

- Nesze - szólt a király, mikor a kobzos elment -, itt egy levél. Rólad van szó benne. Olvasd.

- Megkövetem alásan, felséges királyom, már én csak az öreg betűs írást tudom elolvasni...

- Hát olvasd neki, deák! - intett a király írődeákjának.

Olvasta a deák s egyszerre megeredt a könnye Toldinak.

De a deák végigolvasta a levelet, fordítván a másik oldalára is.

- Mit olvasál? Adsza csak ide, hadd olvasom magam.

És olvasta, amit Örzse kezdett, de helyette Piroska írt végig. „Engedjen még egy szót, felséges királyom, nekem, haldoklónak. Egy szép leány, szép ő maga, szép a lelke, felvenni készül itt a fátyolt, nem azért, mert vágyik ide...”

Eddig tartott az Örzse kezeírása, ennél tovább nem írta a leány, nem engedte szűzi szemérme. Folytatta hát Rozgonyi Piroska: „hanem azért, mert udvari leány ott, ahol aki szívét meggyógyíthatná, nem gyógyíthatja meg... Jaj, nem bírja kezem tovább...”

- Lám, lám - mondta magában a király -, messze távol kerestem a boldogságot s nem vettem észre, hogy közelemben mosolyog reám.

De most már a királynak sem volt maradása. Seregének egy részét otthagyta Olaszországban Laczfi-Aporral, másik részével indult haza. S indult a király hadával Toldi is, Anikó is, a kobzos is, bizony Bence sem maradt itt. (Erősen megunt az a különös országot, ahol soha sincs tél, s ahol nincs tél, lehet-e - disznótör?)

Szelek szárnyán ment a hír előre: jön a király. Elérkezett a hír Nagyfaluba is. Jelentette Anikó levele: megvan a kegyelem. Jőnek, mind a hárman jőnek. Hárman? Négyen jőnek. Azt is bele akarta írni a levélbe, de mire odaért, arca lángba borult, mégsem írta belé!

- Jőnek! Jőnek! Hazajön az édes fiam! Drága kis unokám! Hallod, öreg Bence? Fogj be, de szaporán!

Szaporán, szaporán, ha az csak úgy menne. Öreg már a legény. Csetlik-botlik, tipeg-topog - a hű ember de leöregedett! S ím, halljátok, egyszerre de megfiatalodott! Kész a szekér, fogva a ló, cserdül az ostor, nagy ritkán pihennek: nincs türelme az anyai szívnek. Hej, ha mostan szárnya lehetne!

Az özvegy királyné is elindult Budáról a fia elé nagy fényes kísérettel. Ehhez szegődik a nagyasszony: éppen jókor ért Budára. Csak Örzse ül a királyné hintájában. Fekete ruhában. Ha megjött a király - kolostorba vonul. Úgy lesz, úgy. Vajon úgy lesz-e? No, mindjárt meglátjuk.

Ihol kerekedik rettentő porfelhő: jó a király, magyarok királya sárga paripáján. Zeng, zúg a levegő: éljen, éljen, éljen a magyarok vitéz nagy királya! S ím, nézzétek a nagy király gyermek lett egyszerre: odaugrat lován a hintóhoz, amelyben anyja ül, csókkal borítja kezét, ajkát,

arcát. Hanem, mikor vége lett ölelésnek, csóknak, fordult szép Örséhez s mondta mosolyogva: ej, de nagyot nőttél, gyönyörű virágszál!

- S milyen kegyes lélek - dicsérte az anyja. - Felveszi a fátyolt...

- Arról még beszélünk, édesanyám, lelkem! - mondotta a király.

Az ám, még haza sem értek: hogy elröpült a bánat szép Örsze szívéből! Szereti a király! Megvallotta neki. Nézzétek, hogy virul arca két rózsája. Szereti őt, szereti őt magyarok királya!

Azonközben Toldiné öreg szeme a sok vitéz közt megpillantotta az ő drága fiát, kiért pedig szemét szinte vakra sírta.

- Fiam, édes fiam!

Mind odaugratnak, nem is hárman, négyen. Még Bencének is jut a nagyasszony csókjából.

- Derék legény vagy te! - mondá a nagyasszony.

- Ühüm, az én fiam! - büszkén pödörte meg bajszát a vén Bence.

Aztán sor került ám a kobzosra is, akiről lassanként kitudódott minden, véges-végig... S egyszerre csak mi történt, mi nem, elég az, hogy a kobzos Bencére bízta a lovát: neki is helyet szorítottak a szekérben.

Így érkeztek Budára, Toldi vén házába. Ott még aznap este gyűrűt váltottak a fiatalok, s csuda-e, ha a boldogok észre sem vették, hogy Toldi térült-fordult s egyszerre csak eltűnt a házból.

Hová? Merre? Tudom, nem kérditek.

Az apácák szigetére, Szűz Margit királykisasszony szigetére, ahol két ember vérével festé már pirosra a földet, odavitte szíve. Oh, ha megláthatná, ha élve találná!

Kémlelődött a kolostor körül: sötét volt a szomorú ház, csak a hold világította meg félve, egy lelket sem látott. Ment tovább, bódultan, támolyogva, remény s kétség között s ím, egyszerre gyökeret vert a lába: a hold halvány fénye rávilágított két keresztre: Rozgonyi Pál neve vala az egyiken, Piroskáé vala a másikon.

- Piroska! Piroska!

Zokogva borult le Piroska sírjára. Átölelte két erős karjával a keresztet, szemét felemelte az égre s úgy esküvék meg szent esküvéssel: siratlak tégedet koporsóm zártáig. Meg nem nyílik szívem más asszonynak soha! Hallod-e eskümet? Isten úgy segéljen.

És felkelt a sírhalomról. Vágott kardjával négy gödröt s ültetett abba négy szomorú fűzet, hadd borítsák árnyékba a Piroska sírját...

Aztán - másnap indultak mind Nagyfaluba. S hogy megérkezének, kihirdették a lakodalmat: Anikó lakodalmát. Toldi volt a násznagy. El is járta öregesen, búsan a násznagyi táncot a szép menyasszonnyal.

- Miután pedig tietek Szalonta - mondotta a boldog párnak. - Isten áldjon.

S ment vissza Budára.

Ott van az ő helye, a király oldalán, míg életet ad neki Istennek kegyelme.

Negyedik könyv

Az ország címere

Telt, múlt az idő, esztendő esztendő után, nőtt-növekedett Toldi Miklós híre, széles kardjával, mázsás buzogányával, szörnyű nagy öklelőfájával tenger dicsőséget szerzett magának, hazájának. De hír, dicsőség az ő szívét már fel nem vidította, s ahogy telt, múlt az idő, mind morgósabb, dörmögősebb lett a kedve. Öreg legény lett vitéz Toldi Miklós, semmi sem tetszett neki, amit az udvarnál látott. Sértette szemét a csillogó fény, a pompa, az ifjú vitézek, az udvarbéliek tarka-barka, olaszos ruhája.

- Micsoda fiatalság! - dörmögött untalan az öregedő Toldi. - Ruhájában, szokásában, viselkedésében mind az idegent majmolja. Magyar világ helyett idegen világ!

De nemcsak magában dörmögött, ki-kitört a haragja, méltatlankodása a király jelenlétében is.

- Felséges királyom, szavam meg ne sértse, henye életet él felséged udvara. Rossz vége lesz ennek!

- Jó, jó, öreg - mosolygott a király. - Henye élet? - mondd. Nem henye, de - finom. Lovagokhoz illő. Ideje, hogy finomodjék, művelődjék a szittyá magyarság.

- Hiszen művelődjék - dohogott a vén sas. - Csak aztán el ne művelődjék. Jöhetnek még idők, mikor hadba kell szállni. Majd meglátom, mit csinál ez a kényes, finom nép. Még annak is sorja kerülhet, hogy meg kell védeni a magyar becsületet: vajon ki védi meg? Lesz-e, ki forgassa majd a nehéz kardot? Ki megsuhogtassa a mázsás buzogányt? Aki felemelje a nagy öklelőfát?

- Más világ van most már - mondotta a király. - Hagyjad, öreg, hagyjad.

Hagyta, hagyta, de tovább dohogott, újra meg újra kitört lelke nagy haragja. Egyszer aztán megmondta magyarán, amire csak célozgatott addig: nem maradok én itt, felséges királyom. Nem való már nekem az udvari élet!

- Igazad van - fogta szaván a király. - Eredj haza Nagyfaluba. Ott már a te helyed.

Eredj haza Nagyfaluba!

A király mondta. Terhére van hát a királynak. Nem szereti hallani az igaz szót. Az öreg vitéz megtette kötelességét, az öreg vitéz mehet. Nincs többé rá szükség. Csordultig telt a szíve keserűséggel. Meg sem állott, amíg haza nem ért. A vén, a rozoga, az üres udvarházba. Hej, de üres volt a ház! Anikó, a ház dalos madara a szalontai sírban. Édesanyja, a jó nagyasszony már rég porladozik a temetőkertben. Porladozik régen az öreg Bence is. Csak ketten maradtak. A „fiatal” Bence is hogy leöregedett! Mit is keresnének ők a király fényes palotájában? Itt a helyük, itt, ebben a rozoga házban. Ott sem laknak soká: egy esztendő, kettő s kiviszik őket is a temetőkertbe.

Nézzetek csak oda, mit csinál a fehér hajú Toldi. Kiballagott a temetőkertbe, s ott egy nagy ásóval gödröt ás. Hossza, szélessége - halottnak van szabva. Kiballag utána Bence is, nézi, nézi, mit csinál a gazdája.

- Nemzetes nagyuram - szólal meg félénken -, kinek ássa a sírt? Nem halt meg itt senki.

Csak ás tovább Toldi, nem ad szót a szóra.

Mit volt mit nem tenni, Bence is kapát ragadott, odaállott a gazdája mellé, vágta a földet. De egy kis idő múlva mégiscsak megszólalt:

- Nemzetes nagyuram, kinek ássuk a sírt? Ihol, a nagyasszony már rég porladozik. Fejfáján az írás immár le is kopott. Itt fekszik apám is. Egyiknek sem kell sír.

Toldi fölnézett egy pillanatra, de nem felelt, ásott tovább. Ám a tekintete biztatta a szolgát: beszélhetsz, nem bánom.

- Avagy talán Lőrinc úrnak ássuk? De hiszen őkegyelme testét fenevadak szétszaggatták, csontját széjjel hordták...

Akkor már meg volt ásva a gödör: csak ősz feje látszott ki Toldinak. És mostan megszólalt:

- Bence! Hű cselédem. Figyelj a szavamra. Kenyerünk javát együtt ettük meg, neked megmondom hát: magamnak ástam ezt a gödröt. Hej, Lajos király! Lajos király! Nehezedre esett az igaz szó, ugye? Hűségemet szépen megfizetted. Gőgös lelked be nem vette az én tanácsomat. Hát - adjon Isten neked jobb tanácsosokat. Hívebb vitézeket. Nekem már elég volt a szomorú élet. Ha nincsen rám szükség, hát minek is éljek? Mit lássam, hogy rozsdá marja vitézi kardomat? Tán csak megkönyörül az öreg vitéznek a jóságos Isten, s mennél előbb magához szólítja. Érzem, megkönyörül. Azért ástam e sírt. Ha meghaltam, ide temess, Bence! Ne tégy fejfát mellé; elég ennek az ásonak nyele.

Hej, szegény Bence, hogy zokogott a szomorú beszédre! Kiserkedett a könny Toldi szeméből is.

- Menjünk haza, Bence. A nap is lepihent. Pihenjünk le mi is.

De még a gödör fenekén állott Toldi, szemét törölgetve, mikor egyszerre egy lovas vitéz vágatott feléjük.

- Hol a gazdád? - kérdezte Bencét nagy lihegve.

Bence sírva mutatott a gödörbe.

Ott állott Toldi, nézte, nézte a lovas vitézt, vajon mit akarhat ez tőle. Az pedig kezdte a szót nagy szaporán:

- Buda várából küldöttek hozzád, vitéz Toldi Miklós! Régi, öreg barátaid küldöttek, hadd lássam: él-e még? S ha él - hála az Istennek, hogy él még kigyelmed! -, mondjam meg az üzenetjüket: vége, vége a magyar dicsőségnek. Hadijáték vagy Budán. S hadijátékban egy olasz vitéz pajzsot nyert, pajzson az ország címere! S nincs, aki kiváltsa, aki visszavegye. Mind akik kiálltak, kudarcot vallottak. S minket öl a szégyen. Kérkedik az olasz, lovát táncoltatja, magát mutogatja, a magyar vitézséget csúfondáros szókkal ócsárolja. Egyszerre csak elmegy, s címerünket hazaviszi - jaj, de nagy csúfság lesz!

- Viszi a pokolba! - ordított fel Toldi s kiugrott a sírból. - Eredj vissza s vigyed hírül öreg bajtársaimnak: sír fenekén láttad öreg Toldi Miklóst, de feltámadt, megfiatalodott - ott leszek, ott leszek!

- Bence! Öreg szolgám. Láss a lovam után. Bő abrakot neki. Takarítsd meg ragyogó fényesre. Te meg, fiam - fordult ismét a követhoz -, jere be hozzám. Pihend ki magadat.

Bementek a vén házba, de a pihenésből semmi sem lett. Bort hozatott fel a pincéből öreg Toldi Miklós. Hadd lám: bírja-e még? Bírta, de hogy bírta! Nem verte földhöz a bor, ámbátor ivott egész éjjel. Csak reggel felé szundított el, de mire felragyogott a nap, talpon volt, lóra pattant, indult Budára, utána Bence nagy készüléssel.

Harmadnap reggel értek Budára. Ott már nyüzsgött tenger nép, várva-lesve, vajon lesz-e ma, ki megvívjon a hetyke taliánnal. Akadt két vitéz erre a napra is: két testvér. Ikrek. A Gyulafi nemzetség két daliás sarja. Nem hadijátéka mentek ezek, hanem életre-halálra. Elég volt a játékból, mondták a királynak, halálra kell vívni ország címeréért. Ifjú, nagyon ifjú volt még mind a kettő. Egy leányt szerettek. S az a leány nem tudott választani köztük. Hát akkor - haljanak meg mind a ketten. S rohantak a halálba. Az egyik halva maradt a viadaltéren, a másik sebektől borítva. És az olasz hetykélkedett tovább, kiabált, csúfondároskodott: van-e még valaki, aki halni akar? No, csak egymás után!

Volt nagy zúgás, mozgás a tömegben. Nincs, aki megvívjon. Sápadtan, bosszúsan feszeng a király a széken. Háromszor kürtölt, háromszor kiáltott már a bajhirdető is: Magyarok! Vitézek! Ki akar küzdeni életre-halálra?

Senki sem mozdult meg. Földre süttött szemmel álltak a magyar vitézek. A király már felállt, indulni készül a szégyenpiacról. Indul az olasz is. Megmozdult a nép is, háborogva, zúgva, mint a szélről megkorbácsolt tenger. Ám, e pillanatban kürtszó harsant a várkapu felől, megállott a király, megállott az olasz, megállott a nép is: vajon ki jöhet most! S ím, e pillanatban pej paripán vágat a viadaltér felé egy szőrcsuhás barát. A csuklyája letakarja arcát, csak éppen a szürke bajusza s szakálla látszik. Bal kézben a nagy öklelőrúd, oldalán görbe kard, a kápán lóg szekerce, buzogány. És ballag utána nagy idétlenül, sovány vén gebén a barát fegyverhordozója. Haj, de furcsa alak! Amint megpillantják, röhögésre fakad a tenger nép. Hiszen volt is min röhögni. Rettentő nagy pajzsot cipelt az atyafi, amegül kikandikált egy rozsdás fejű dárda. A nyeregkápán kétfelől egy-egy szál parittyá lógott, akkora kő bennük, mint a fejem. A nyereg mögött nyilak, s az atyafi jobb kezében két meztelen kard. Isten csudája, hogy a vén gebe bírta ezt a szörnyű terhet.

No, volt kacagás, volt élcelődés, míg szegény Bence végigcammogott a tömeg között.

- Hogy adja azt az ócskavasat, bátya? Hát azt a hasadt tekenőt?

De Bence úgy tett, mintha ügyet sem vetne a csúfondárosságra. Próbálta összeszedni, kihúzni magát a régi módra, amikor még ifjú volt, erős volt, de bizony nehezen ment, csak idétlenkedett szegény feje, s még jobban kacagták. Meg-megrántotta a gebe kantárját, hátha tudna az még délcegen is járni, de haj, ez bizony minden rángatásra megállott. S szakadt a nyakába a csúfondáros szó:

- Vigyázzon, atyafi! Elragadja a paripája!

De Bence büszkén, megvetően hordozza végig tekintetét a sokaságon, szóra sem méltatva kocog tovább, azaz kocogna, ha egyszerre csak meg nem állana lova s hiába biztatja, nem megy az előre. Se jobbra, se balra. Mi baja eshetett a szegény párának? Hátratekint Bence s hát néhány kamasz legény a ló farkába fogódzott: emiatt nem mozdul.

No, de erre Bencét is elhagyta béketűrése, rárivallt a kamaszokra:

- Zsiványok! Léhűtők! Húsz esztendővel előbb próbáltatok volna meg ezt: kirúgta volna a szemetek az én jó paripám! S csak bírnám én is erővel, mint akkor! S csak ne volna rajtam a sok fegyver, megtanítanálak!

Egyéb sem kellett a csürhe népének: repült a kő a pajzsra, döngött, puffogott s Isten tudja, mit nem tesznek a jó öreggel, ha hirtelen meg nem fordul a barát. Nem szólt, csak magasra emelte azt a rettentő nagy öklelőfát: elég volt az. Lett nagy csendesség, halálos csendesség. Minden szem a baráttra tapadt. Az pedig perdült egyet a lován, forgott vele körbe-karikába, felfeldobta a nagy nehéz öklelőfát s kifogta, mint egy könnyű pálcát. Hej, lett csudálkozás, szörnyű álmélkodás! Vajon ki lehet ez a csuda ember?

- Toldi lesz az, nem más - mondja ez is, az is.

- Toldi? Hisz az meghalt! - mondják többen. Egyik-másik még ott is volt a temetésén!

- A Toldi lelke lesz ez! - mondotta valaki. - Kikelt a sírjából!

Kérdi a király is a körülállókat:

- Ki ez az ősz bajnok? Azt mondtátok, hogy Toldi már nem él. Márpedig ez Toldi, vagy szakasztott mása.

Mondotta egy úr a királynak:

- Azt hiszem, felség, nem Toldi ez. Csak ifjú emberben lehet ennyi erő s ekkora tüzesség. A szakáll, a bajusz oda van ragasztva. A csuha is arra való, hogy Toldinak nézzék. Mióta Toldi elment felséged mellől, nem látta őt senki.

Szomorúan nézett maga elé a király.

- Elment, mert küldöttem. Hányszor megbántam azt azóta, hogy elment. Lám, igaza volt neki. Most csakugyan szükség volna két erős karjára!

De ím, megdördült a jó ismerős hang, Toldi hangja! Hej, hogy felvidult a király szíve!

Igen, megdördült, hogy zúgott-búgott belé a levegő.

- Hát mi lesz? Hol az a talián? Azt hiszitek, azért jöttem, hogy lovamat táncoltassam, szőrcsuhámat mutogassam? Vagy elszelelt már a talián országunknak címerével? Oh, hogy meg nem nyílik a föld, hadd nyelne el a csenevész magyart! Gyáva kezetekből elrablák a címet s én járjak fel a sírból, hogy megvédjem, visszaszerezsem nektek, pulyák!?

De a talián ott volt, csak félrehúzódott s ha teheti vala, el is szelelt volna a barát láttára, ám - lesz, ami lesz! - ki kellett, hogy álljon. Összeszedte magát s hetykén szólt a barátára:

- Mit akarsz, vén barát? Talán bizony az életet meguntad?

- Meguntad te! - dörgött Toldi Miklós. - Elhoztam neked az utolsó kenetet.

Mindjárt össze is roppantak szörnyű nagy erővel, rettentő nagy dühvel. Aztán jobbra-balra hajladozik Toldi s nagy ügyesen kikerüli az olasz dárdáját: akkorákat szúr a levegőn az olasz, hogy csakúgy sír, süvölt nyomán a szél.

Szörnyű haragra gerjedett az olasz. Rákiáltott a barátára: - Mit! Hát te még csúfolsz? Nagy öklelőfádat meg sem is mozdítod? Védjed magad!

S hogy újra célt tévesztett a dárdája, nagy hirtelen kardot rántott s megrepeszti a szőrcsuklyát.

Végigzúg a népen az ijedség, de el is ül hamar, mert a csuklya alatt sisak volt, acélsisak: oda se Toldi az ütésnek! Mire Toldi kardot ránt, háromszor csendül meg az olasz kardja a Toldi sisakján, a harmadik vágásra kettészakad a kard. Éppen akkor huzakodott neki Toldi, de hogy látta az olasz baját, visszarántotta kardját s kiáltott Bencének: Kardot neki, szógám!

Hozta Bence a kardot, az olasz markába nyomta s kezdődék most vívás: kard kard ellen, kar kar ellen. Össze csapnak egyszer, össze csapnak kétszer, de egyik sem enged. Megpihennek, újra kezdődik, de az egyik sem tágit. Már Toldi ühmget, nem tetszik a dolog. - Elé, régi erőm! - mormogja magában s harmadik csapással úgy kivágja az olasz kezéből a kardot, hogy az sivítve repült kőhajításnyira s elterült a földön. Ha most félre nem ugrik az olasz, menten fűbe harap. De félreugrott s a nagy nekivágásban szinte lefordult lováról Toldi. Nosza, kapta buzogányát, az olaszhoz lódította, de megint kikerülte a halált: meghúzódván lova nyaka mögött. Akkor aztán nagy hirtelen visszafordul, rettentő dühvel vágat Toldinak, el akarja

gázolni a lovával! Hiszen ha az olyan könnyű volna! Látja Toldi az olasz szándékát, a nagy öklelőfát a ló szügyének feszíti, s ím, e pillanatban hanyattesik a ló gazdájával együtt.

Most leugrott Toldi a lováról, a király kegyelmet kiált, de Toldi nem hallja, pokolba küldi az olaszt, aztán újra lóra pattan s nagy sebesen elnyargal.

Torkán akadt a szó az embereknek, egy-két pillanatig szájtátva néztek a nyargaló barát után, aztán egyszerre százan, ezren meg ezren beszéltek, kiabáltak összevissza.

- Ki volt? Ember volt vagy ördög? Miért nyargalt el? Miért nem mutatja magát a királynak? Miféle ember, hogy nem kell neki jutalom?

Bántja a dolog a királyt is erősen. Int egy hírnöknek, mond neki valamit, az kiáll a viadaltér közepére s kikiáltja: Aki az öreg vitézt ismeri, álljon elé s illő jutalmát kapja a királytól.

Elé is állott mindjárt az az ifjú vitéz (Pósafalvi János volt a neve), aki Toldit viadalra hívta s mondá:

- Felséges királyom, én ismerem az öreg vitézt. Én vittem hírt neki, hogy idegen vitéz kezébe került országunk címere. Esküszöm, felség, Toldi Miklós volt ez a vitéz.

No, kapott is Pósafalvi János mindjárt két nemes telket ajándékba s egyben a király rendelé az uraknak, hogy mindjárt menjenek utána, hívják vissza Toldit.

Nosza, mindjárt lóra kerekedtek az urak, elvágattak Toldi után. De bezzeg özönlött a nép is gyalogszerrel: nem várhatták, míg visszahozzák vitéz Toldi Miklóst. Látni akarták, mielőbb látni a világhíres vitézt.

Toldi halála

Már a Rákosmezején járt Toldi, lovát itt megcsendesítette, lassan ballagott előre, mintha érezte volna a ló is, hogy gazdája szívét nehéz bánat nyomja.

- Lám, lám, nem ismert meg - dohogott magában a vénember. - Bezzeg megismert, mikor védtem két erős karommal! Hej, király, király! Vagy talán azt várta, hogy lábához boruljak? Kegyelmet kérjek, mert jó tanácsot adtam? Nem volt-e igazam? Elpusztult a magyar, elcsenevészedett. Volt-e csak egy vitéz, aki visszavívja az ország címerét? Hová lettek a régi, daliás vitézek?

Könnybe borult az öregember szeme. De jó, hogy a szél homokot kavart fel: ráfoghatta, hogy attól könnyedzik.

- Azt hiszed, hogy sírok? - fordult Bencéhez, ki búsan kocogott mellette. - Nem ismert meg senki? Hát nem ismertek meg. Ne is ismerjenek. Gyerünk, öreg szógám. Otthon a mi helyünk. Aztán el ne felejtsd: oda temess engem. Aztán el ne felejtsd: az az ásónyel lesz a sírom fejfája!

- Oh, drága nagyuram...

Nem tudta folytatni a hűséges cseléd: zokogásba fulladott a szava.

De nini, mi történt! Kerekedett Pest felől szörnyű nagy porfelleg. Vágtatva-vágtatnak király emberei, utánok hömpölyög tenger nagy sokaság.

- Toldi! Toldi! Állj meg! Fordulj meg!

Sok ezer torok kiáltja, zúg-búg a levegő. Aztán egyszerre csak elejbe kerülnek, közrefogják, elállják az útját s kiválik a csapatból egy, megállítja Toldit s mondja, amint következik:

- Állj meg, Toldi Miklós! A királytól jövök, ki téged köszöntet. Nem haragszik ő rád, te se haragudjál. Azt hitte, meghaltál, máskülönben rég küldt volna érted. Jere vissza, Toldi. Vár a király kegyelemmel, régi barátsággal.

- Régi barátsággal - motyogja magában, s szeme könnybe lábad. - Az volt, az, barátom, suttogja magának az ősz hajú vitéz. Ifjú vala ő is, ifjú valék én is...

- No, add a kezedet, hogy visszajössz, lovag!

- Visszamegyek - mondta Toldi. - Király parancsolja, hát vissza kell mennem. Ámbátor én nem vagyok már odavaló. Ott az ifjak engem tán meg is csúfolnak... Mindegy: megyek. Király parancsolja.

Hej, lett erre öröm! A nagy sokaság lelkes vivátot kiáltott, lengették a kalapjukat, majd leszedték lováról Toldit: vállukon akarták vinni a király elé. S no, nézz oda: milyen nagy becsületje van most Bencének is. Körülfogják, hízelkednek, mindenképpen jóvá akarák tenni, hogy cudarul kicsúfolták. Még fel is emelték a vén gebéjével, hogy lássa mindenki: ihol, a hű Bence, Toldi vén dárdása!

Hát, azt senki ne csudálja, hogy a vén Bence nyomban elfeledte a mai csúfságot s boldogan törülgette a szemét. No lám, no lám, kisütött az igazság napja. De még azt se csudálja senki, hogy Toldinak is megszűnt lelke háborgása, meg-megvillant a mosolygás az ősz bajusz alatt, láttára a nagy örömmel, láttára a tenger népek, mely hömpölygött előtte, utána, körötte s mind azt kiabálta: Vivát Toldi! Vivát!

Hát még Pesten, uramfia, mi volt! Egymás fején, hátán állottak a népek az utcákon végig, merre elhaladtak. Az utcákon? Álltak bizony a házak tetején is, még a kéményen is, onnét nézték, csudálták világhíres Toldi Miklóst, aki a sírjából kelt ki, hogy megmentse a magyar becsületet! Hullott a virág lova lába elé, fejére, mint a záporoső: virágba borítva ért Buda várába, honnét három esztendővel elébb csüggedten, keseredetten támolygott el - haza, Nagyfaluba, meghalni...

Merthogy csuha volt rajta, nem ment egyenest a király színe elé (Pedig de türelmetlen várta a király!), hanem ment az ő kicsi budai házába. Úgy volt ott minden, ahogyan három esztendeje hagyta. Ott üldögélt a kapuban a házörző varga (Hej, de vén legény lett az is!), nagy ügyel-bajjal kaput nyitott, a lovakat istállóba kötötték (Volt ott széna, zab elegendő, mind megvolt, amit itt hagytak!), aztán csikordult az ajtó rozsdás zára s Toldi belépett a rég nem látott házba. Ott lógtak körös-körül a falon régi kedves fegyverei. Haj, de kikezdette a rozsdá valamennyit!

- Bence fiam, látod? Lesz itt dolga két öreg kezednek. Fényesre súrolod, ragyogó fényesre!

Most megfordult az ódon szekrénynek (De cudarul megliggatta a szű!), onnét elévevé mentéjét: Nesze, szógám, porold ki egy kisnyég! De beletedd az ujjába a kurta buzogányt. Tudod, hogy nem járok anélkül az utcán!

Ledobta a csuhát, a sisakot, acélinget s kevés idő múltán a régi daliás levante lett az öreg Toldiból. Megfeszült a dolmány daliás termetén: az volt újra, ami régen. Hogyha a nap látja, az is megcsudálja.

- Mostan pedig megyek az én királyomhoz! Hallod, Bence? Megyek. Te meg súrolod addig az én fegyveremet. Hadd ragyogjon újra, ne marja a rozsdá. Ád még nekem életet az Isten s lesz alkalom megmutatnom: Toldi most is Toldi!

Azzal kifordult az ajtón, s hogy a báméskodó sokaság ne követhesse, a hátulsó kapun ment ki, úgy haladott délcegen, nemes büszkén a királyhoz, aki várta, türelmetlen várta legnagyobb vitézét, leghívebb emberét.

Ihol, már föl is ért Toldi a király házába, a ragyogó fényes palotába. De míg a király elé jut, sok szobán kell áthaladnia. S amerre megy, mindenütt lábatlankodnak az apródok, a nagy úri csemeték. Léháskodnak, ihognak-vihognak, pajkos nótákat dalolnak s ím, mit kell hallania az öreg vitéznek: éppen most dalolnak egy csúfondáros nótát. Csúfondáros nótát, mit róla szereztek! Róla, róla, Toldi Miklósról!

S hogy vége volt a csúfondáros nótának, lett nagy kacagás, biztatták a lantost: kezdje újra. Fújja el még egyszer!

Abban a pillanatban lépett be Toldi. A nóta megakadt, a lantos torkán akadt, de az úrfiak benne voltak a nagy jókedvben, nekibátorodtak s ha már a nótát másodszor nem hallhatták, csúfolódó szavakat röppentgettek az öreg vitéz felé.

Mondta egyik, orrát fintorítva:

- Piha! Milyen penészszagot érzek!

A másik azt mondta:

- Ihol a vén molnár! Hol a liszt, öreg? A fejedén hozod?

S még ez sem volt elég, háta mögé kerekedtek, s újra kezdték a csúfondáros nótát.

Hej, rettentő haragra gerjedett Toldi! Nagy hirtelen kirántotta menteujjából a rövid nyelű buzogányt, nem nézi, merre üt, kit talál, csak üt-vág, hullanak az apródok, mint a kéve. Három apród menten kiadta a lelkét, a többi nyögött, jajgatott, ordított, hogy csak úgy zengett, zúgott a palota. De Toldi nem látott; nem hallott, berohant a királyhoz. Szeme vérben forgott, széles melle zihált, s mennydörögve mondta a királynak, ki elképedve állott, nem tudván, mi történt:

- Király, ha nem nézném vitézi voltomat, a fejedhez verném héttollú botomat! Másszor megfeddenéd apró kölykeidet, hogy ne csúfolnák vitéz vén fejemet!

Fölemelte buzogányát, rettentően megsuhogtatá, aztán a becsődült udvari népen keresztülgázolva, esze nélkül rohant le a palotából. A király csak állott, állott, a bámulattól megmeredten, még nem tudja, mi történt. Megmondták. Egyszerre tízen is beszélnek. Most már magához tér a király. Borzadva látja a szörnyű pusztítást.

- El kell fogni! Halál reá! - kiált a király.

Mire a király emberei Toldi házához értek, otthon volt már Toldi: szinte beesett az ajtón. Ott lecsapta buzogányát az asztalra, úgy lecsapta, hogy beszakadt az asztal - hej, szegény Toldi Miklós! Ez vala az utolsó erőd! Dereka megroppant, szeme vérben fogott, halántékán az erek vastagra dagadtak, térde roskadozott, s ha Bence hirtelen meg nem öleli, tehetetlenül terül el a szobának földjén.

Támolyogva lépett egyet-kettőt a hű szolga karján s lezuhant a medvebőrös ágyra.

- Ó, drága nagyuram - kapkod szegény Bence -, mi történt, mi baja? Megcsömörlött talán? Feje fáj? Hideg leli talán? Oh, szóljon nagyuram. Tudom én az orvosságát a csömörnek, a hideglelésnek. Bort melegíték, jól megborsozva. Máskor is meggyógyult attól tekigyelmed.

Megszólalt Toldi, halkan, félsuttogva:

- Hagyjad, fiam, hagyjad. Az én bajomnak nincsen orvossága. Lejárt az én óráim. Ne felejtse: oda temess. Ne felejtse, az ásonyél...

Oh, jaj, ezt már sírás nélkül nem állta meg Bence. Látja, el nem tagadhatja, homályosul a gazdája szeme. Nincs már itten mentség.

S meg sem halhat csendben. Kívülről hallatszik szörnyű éktelen zaj.

- Mit történt?

- Rettentő!

- Igazán?

- Úgy van, úgy.

- Gyilkolt!?

- Hármát ölt meg!

- S hányat vert véresre!

Nyílik az ajtó, belép a testőrök hadnagya s harsányan kiáltja:

- A király nevében! Toldi Miklós, kövess!

De egyszerre ellágyul a hadnagy hangja, megpillantván Toldit. Odalépett, föléje hajlott, könnye is kicsordult.

- Oh, te derék vitéz! Mért, hogy engem küldtek e szomorú tisztre! Nem, nem! Visszamegyek, a szószólód leszek...

Fölemelte szemét lassan, nagy nehezen a haldokló vitéz s szólt szaggatottan, alig hallhatóan:

- Mondd meg királyodnak, csak egy órát kérek. Aztán önként megyek az én börtönömbbe.

Futva-futott a hadnagy, jelentette a királynak: Uram, királyom, Toldi Miklós halállal vívódik. Az az ő kérése, utolsó kérése: csak egy órát hagyja őt szabadnak, önként megyen az ő börtönébe...

- Halállal vívódik! Oh, derék bajnokom! Nem, nem engedem, hogy gyalázatban haljon!

Ezt mondá a király s nem volt maradása. Sietve-sietett a Toldi házába. Szinte nesztelenül lép az ágya mellé. Halkan megszólítja:

- Toldi.

Felnyílt a haldokló szeme az ismerős szóra s révedezve nézett a királyra.

- Hát nem ismersz engem? Lajos vagyok. Régi jó barátod. Lajos, nem a király. Oh, add a kezedet. Ne váljunk haragban.

Megmozdula erre a haldokló vitéz. Hidegülő kezét nyújtja a királynak. S megszólala, mondván csendesen, szaggatva:

- A király... a király... Lajos... a jó barát. Az én jó barátom. Ugye, megbocsátasz? Zsémbses voltam... de a szívem... ha vétkeztem, meglakoltam. Érzem halálomat. Keveset szólhatok. Ezt a hű cselédet reád bízom. Reád. Ezt s a magyar népet... szeresd, de a kéréget ne faragd le róla. Ha le nem faragják, nehezebben török...

Itt elakadt szava s egy nagy sóhajtással feje lehanyatlott.

- Oh, hű barátom te, legnagyobb vitézem! - mondá Lajos, szeme könnybe lábadt - ugye, te is megbocsátasz nekem? Hű szolgádat ne féltsd. Lesz óreá gondom. A magyar népre is. Hisz mindig szerettem a hű magyar népet. Erejét, hatalmát folyton csak neveltem. Hogyha nyesegettem népem durvaságát, szeretetből tettem... Ugye, abból tettem?

Gyenge szorítást érez kezén a király: ez a felelet. Aztán kihull kezéből a hideg kéz.

Meghalt Toldi. A legnagyobb vitéz. Világhíres bajnok. Magyar vitézségnek, magyar becsületnek hatalmas oszlópa.

Zokogás veri fel a kis szoba csendjét. A hű szolga zokog. Sűrű könnycsepp hull le Lajos király arcán, keze összekulcsolódik: csendes imát rebeg.

- Én temettetem el - mondotta a király s mélyen megindultan hagyá el a házat.

És hozának koporsót, vaskoporsót, Toldihoz illőt: abba fekteték. És indula még az este a gyászoló menet: tenger nagy sokaság. Égen mennyi csillag, annyi fáklya lobog a koporsó után. Így kísérik Rákosmezejéig. Ott a fáklyák kialusznak, csendben, néma fájdalomban visszafordul a szomorú gyülekezet. Csak négy fáklya világít a halotti szekér mellett: így halad lassan, döcögve a sötét éjszakában, Nagyfalu felé. Ahol megásva már a sír. Várja a lakóját.

Lefektetik szépen. Elföldelik csendben. Aztán feldomborítják magasra, magasra.

.oOo.